

Mesterséges intelligencia

Gregorics Tibor
people.inf.elte.hu/gt/mi

Szakirodalom

❑ Könyvek

- Fekete István - Gregorics Tibor - Nagy Sára: Bevezetés a mesterséges intelligenciába, LSI Kiadó, Budapest, 1990, 1999. ELTE-Eötvös Kiadó, Budapest, 2006.
- Russel, J. S., Norvig, P.: MI - modern megközelítésben, Panem Kft, 2005.
- Futó Iván (szerk): Mesterséges intelligencia, Aula Kiadó, Budapest, 1999.

❑ Internet

- people.inf.elte.hu/gt/m

Bevezetés

1. AZ MI FOGALMA

mesterséges intelligencia – MI (artificial intelligence - AI)

Erős MI

Az emberi gondolkodás reprodukálható számítógéppel.

MI szkeptikusok

A számítógép soha nem lesz okosabb az embernél.

Gyenge MI

Az MI kutatja, fejleszti, rendszerezi azokat az elméleteket és módszereket, amelyek hozzájárulhatnak az intelligens gondolkodás számítógéppel való reprodukálásához.

MI nem egy speciális részterülete az informatikának, hanem egy törekvés, hogy a számítógéppel olyan érdekes és nehéz problémákat oldjunk meg, amelyek megoldásában ma még az ember jobb.

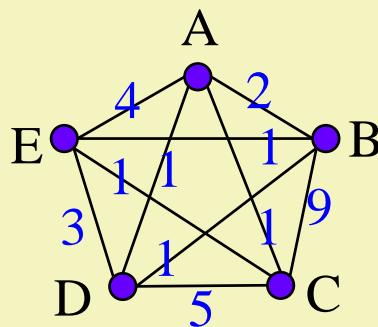
Miről ismerhető fel egy szoftverben az MI?

- Megoldandó feladat: nehéz
  - A feladat **problémátere** hatalmas,
- Szoftver viselkedése
- Felhasznált eszközök

Utazó ügynök problémája

Adott n város a közöttük vezető utak költségeivel. Melyik a legolcsóbb olyan útvonal, amely az A városból indulva mindegyik várost egyszer érintve visszatér az A városba?

lehetséges utak:

n	$(n-1)!$
5	24
50	$6 \cdot 10^{62}$

ABCDEA

ACBDEA

ABDCEA

ABCDEA

ABDECA

problématér

ADBECA

...

Miről ismerhető fel egy szoftverben az MI?

Megoldandó feladat: nehéz

- A feladat **problémateré** hatalmas,
- szisztematikus keresés helyett intuícióra, kreativitásra (azaz **heurisztikára**) van szükségünk ahhoz, hogy elkerüljük a kombinatorikus robbanást.

Szoftver viselkedése

Felhasznált eszközök

7-11

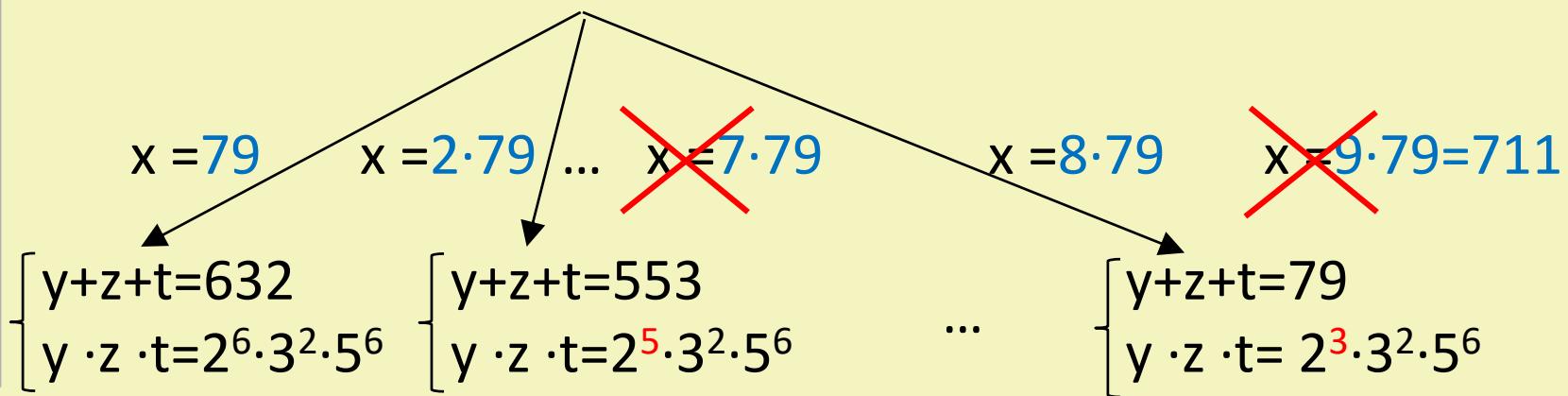
$$x=? , y=? , z=? , t=?$$

$$\begin{cases} x + y + z + t = 7.11 \\ x \cdot y \cdot z \cdot t = 7.11 \end{cases}$$

↓

$$x, y, z, t \in \{1, \dots, 708\}$$

$$\begin{cases} x + y + z + t = 711 \\ x \cdot y \cdot z \cdot t = 711 \cdot 10^6 = 2^6 \cdot 3^2 \cdot 5^6 \cdot 79 \end{cases}$$

Miről ismerhető fel egy szoftverben az MI?

Megoldandó feladat : nehéz

- A feladat **problémateré** hatalmas,
- szisztematikus keresés helyett intuícióra, kreativitásra (azaz **heurisztikára**) van szükségünk ahhoz, hogy elkerüljük a kombinatorikus **robbanást**.

Szoftver viselkedése : intelligens

- Turing teszt

Felhasznált eszközök

I feel you are bored with me lately.

Pattern: I <a> you <b> me <c>.

1. Why do you think that you <a> I <b> you <c>?
2. Let us suppose that I <b> you <c>. Would that make a difference?

Recall:

„I am getting tired of replying the same sentence over and over.”

Carry on:

What else do you want to talk about?

I see. Please continue. This is very interesting.

Miről ismerhető fel egy szoftverben az MI?

❑ Megoldandó feladat: nehéz

- A feladat **problémateré** hatalmas,
- szisztematikus keresés helyett intuícióra, kreativitásra (azaz **heurisztikára**) van szükségünk ahhoz, hogy elkerüljük a **kombinatorikus robbanást**.

❑ Szoftver viselkedése: intelligens

- Turing teszt vs. kínai szoba elmélet
- „mesterjelölt szintű” és „egy problémára fókuszál”

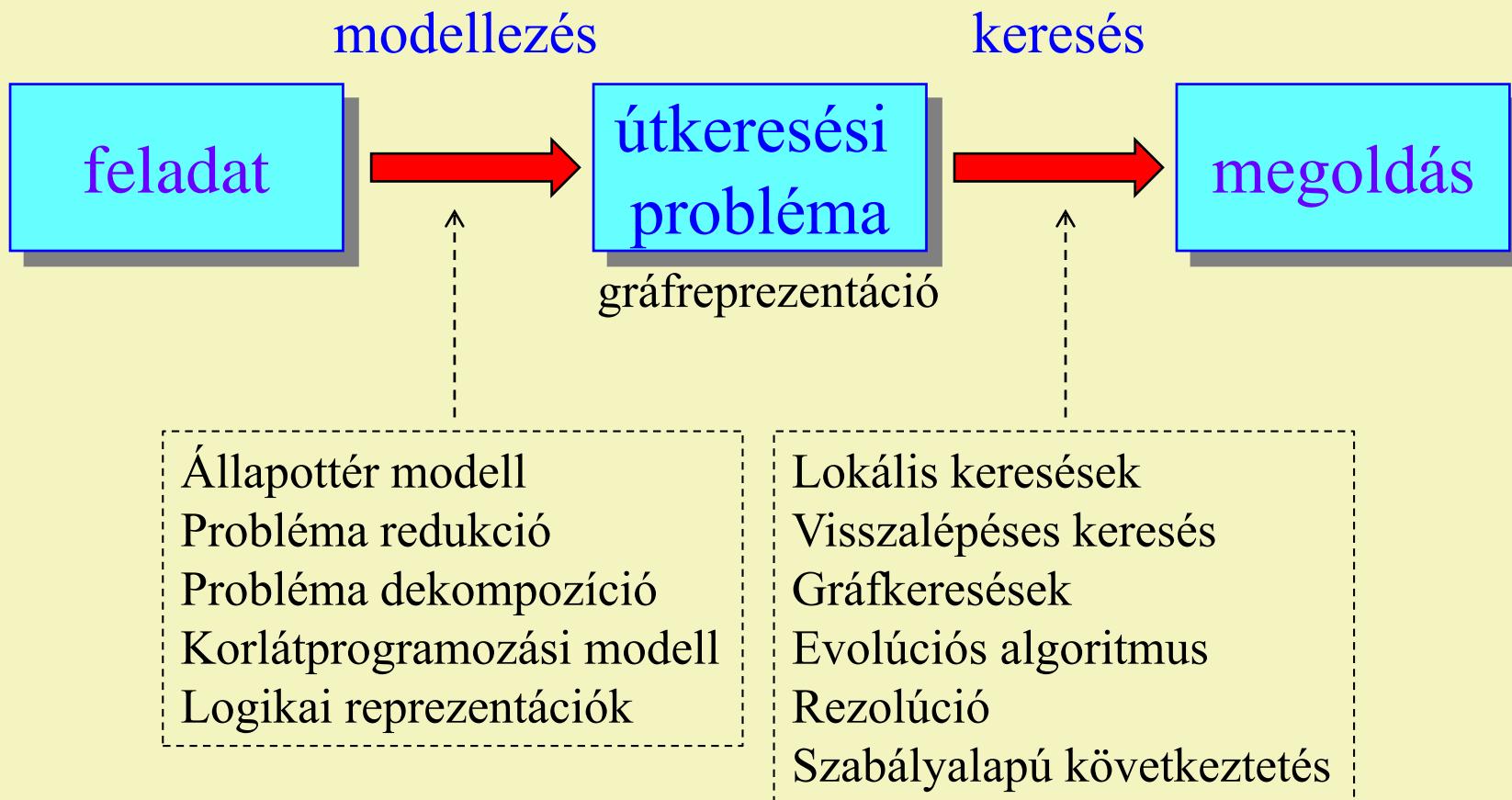
❑ Felhasznált eszközök: sajátosak

- átgondolt reprezentáció a feladat **modellezéséhez**
- heurisztikával megerősített hatékony **algoritmusok**
- **gépi tanulás módszerei**

Intelligens szoftver jellemzői

- megszerzett ismeret tárolása
- automatikus következtetés
- tanulás
- term. nyelvű kommunikáció
- + gépi látás, gépi cselekvés

2. MODELLEZÉS & KERESÉS

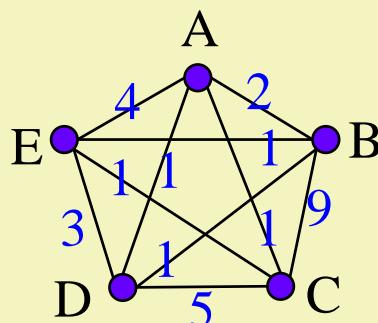
Mire kell a modellezésnek fókuszálni

- **Problématér elemei:** probléma lehetséges válaszai.
- **Cél:** egy helyes válasz (**megoldás**) megtalálása
- **Keresést segítő ötletek** (heurisztikák):
  - Problématér **hasznos elemeinek** elválasztása a haszontalanoktól.
  - **Kiinduló elem** kijelölése.
  - Az elemek **szomszédsági kapcsolatainak** kijelölése, hogy a probléma tér elemeinek szisztematikus bejárását segítsük.
  - Adott pillanatban elérhető **elemek rangsorolása**.

Utazó ügynök problémája

Adott n város a közöttük vezető utak költségeivel. Melyik a legolcsóbb olyan útvonal, amely az A városból indulva mindegyik várost egyszer érintve visszatér az A városba?

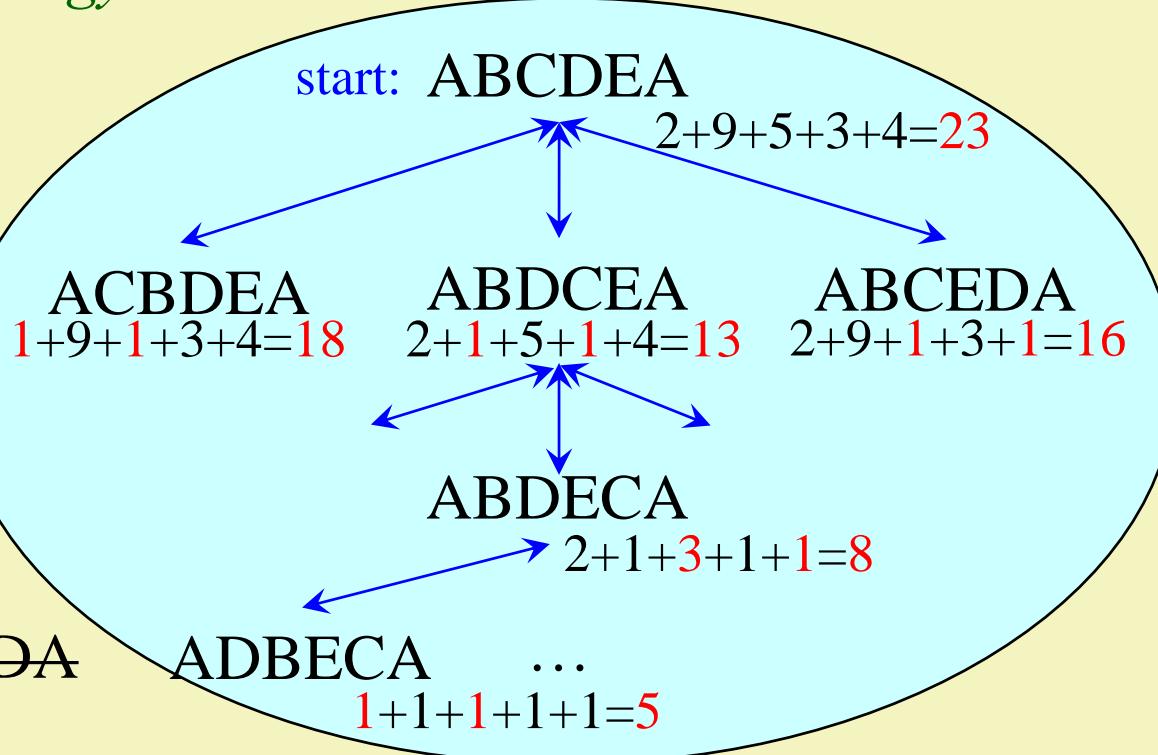

~~AEDCBA~~

~~AEDBCA~~

~~ACEDBA~~

felesleges → ~~ACEBDA~~

Útkeresési probléma

- Számos olyan modellező módszert ismerünk, amely a kitűzött feladatot útkeresési problémává fogalmazza át.
- Az útkeresési probléma megoldását egy alkalmas élsúlyozott irányított gráfnak vagy egy adott (cél-) csúcsa, vagy egy adott (startcsúcsból célcsúcsba vezető) útja (esetleg a legolcsóbb ilyen út) szimbolizálja.
- Ez a gráf lehet végtelen nagy, de csúcsainak kifoka véges, és van egy konstans globális pozitív alsó korlátja (δ) az éleinek súlyának (költségének) (δ -gráf).

Gráf fogalmak 1.

- csúcsok, irányított élek
- él n -ből m -be
- n utódai
- n szülei
- irányított gráf
- véges sok kivezető él
- élköltség
- δ -tulajdonság ($\delta \in \mathbb{R}^+$)
- δ -gráf

$$N, A \subseteq N \times N \text{ (végtelen számosság)}$$
$$(n, m) \in A \quad (n, m \in N)$$
$$\Gamma(n) = \{m \in N \mid (n, m) \in A\}$$
$$\pi(n) \in \Pi(n) = \{m \in N \mid (m, n) \in A\}$$
$$R = (N, A)$$
$$|\Gamma(n)| < \infty \quad (\forall n \in N)$$
$$c: A \rightarrow \mathbb{R}$$
$$c(n, m) \geq \delta > 0 \quad (\forall (n, m) \in A)$$

δ -tulajdonságú, véges sok kivezető élű, élsúlyozott irányított gráf

Gráffogalmak 2.

- irányított út

δ -gráfokban ez végtelen sok út esetén is értelmes.

Értéke ∞ , ha nincs egy út se.

- út hossza
- út költsége
- opt. költség
- opt. költségű út

$$\alpha = (n, n_1), (n_1, n_2), \dots, (n_{k-1}, m)$$
$$= \langle n, n_1, n_2, \dots, n_{k-1}, m \rangle$$

$$n \rightarrow^\alpha m, n \rightarrow m, n \rightarrow M \quad (M \subseteq N)$$

$$\{n \rightarrow m\}, \{n \rightarrow M\} \quad (M \subseteq N)$$

az út éleinek száma: $|\alpha|$

$$c(\alpha) = c^\alpha(n, m) := \sum_{i=1..k} c(n_{i-1}, n_i)$$

$$\text{ha } \alpha = \langle n=n_0, n_1, n_2, \dots, n_{k-1}, m=n_k \rangle$$

$$c^*(n, m) := \min_{\alpha \in \{n \rightarrow m\}} c^\alpha(n, m)$$

$$c^*(n, M) := \min_{\alpha \in \{n \rightarrow M\}} c^\alpha(n, m)$$

$$n \rightarrow^* m := \min_c \{ \alpha \mid \alpha \in \{n \rightarrow m\} \}$$

$$n \rightarrow^* M := \min_c \{ \alpha \mid \alpha \in \{n \rightarrow M\} \}$$

Gráfprezentáció fogalma

- minden útkeresési probléma rendelkezik egy (a probléma modellezéséből származó) gráfprezentációval, ami egy (R, s, T) hármás, amelyben
  - $R = (N, A, c)$ δ -gráf az ún. reprezentációs gráf,
  - az $s \in N$ startcsúcs,
  - a $T \subseteq N$ halmazbeli célcímsúcsok.
- és a probléma megoldása:
  - egy $t \in T$ cél megtalálása, vagy
  - egy $s \rightarrow T$, esetleg $s \rightarrow^* T$ optimális út megtalálása

s -ból T egyik csúcsába vezető irányított út

s -ból T egyik csúcsába vezető legolcsóbb irányított út

Keresés

- Az útkeresési problémák megoldásához azok reprezentációs gráfjainak nagy mérete miatt speciális (nem determinisztikus, heurisztikus) útkereső algoritmusokra van szükség, amelyek
  - a startcsúcsból **indulnak** (kezdeti aktuális csúcs);
  - minden lépésben **nem-determinisztikus** módon új aktuális csúco(ka)t **választanak** a korábbi aktuális csúcs(ok) alapján (gyakran azok gyerekei közül);
  - **tárolják** a már feltárt reprezentációs gráf egy részét;
  - **megállnak**, ha célcímsúcsot találnak vagy nyilvánvalóvá válik, hogy erre semmi esélyük.

Kereső rendszer (KR)

Procedure KR

1. **ADAT** := kezdeti érték
  2. **while** $\neg$ terminálási feltétel(**ADAT**) **loop**
  3.   **SELECT SZ FROM alkalmazható szabályok**
  4.   **ADAT** := **SZ(ADAT)**
  5. **endloop**
- end**

globális munkaterület

tárolja a keresés során megszerzett és megőrzött ismeretet (egy részgráfot)
(kezdeti érték ~ start csúcs,
terminálási feltétel ~ célcímsúcs)

keresési szabályok

megváltoztatják a globális
munkaterület tartalmát
(előfeltétel, hatás)

vezérlési stratégia

alkalmazható szabályok közül
kiválaszt egy „megfelelőt”
(általános elv + heurisztika)

Kereső rendszerek vizsgálata

- helyes-e (azaz korrekt választ ad-e)
- teljes-e (minden esetben választ ad-e)
- optimális-e (optimális megoldást ad-e)
- idő bonyolultság
- tár bonyolultság

3. GÉPI TANULÁS

- ❑ Egy algoritmus tanul, ha egy feladat megoldása során olyan változások következnek be a működésében, hogy később ugyanazt a feladatot vagy hasonló feladatokat jobban (eredmény, hatékonyság) képes megoldani, mint korábban.
- ❑ Gépi tanulással a feladat modelljét (reprezentációját és/vagy heurisztikáit), illetve a megoldó algoritmust (többnyire annak bizonyos paramétereit) lehet automatikusan előállítani.
- ❑ A tanuláshoz a megoldandó probléma néhány konkrét esetére, tanító példákra van szükség. A tanulás attól függően lesz **felügyelt**, **felügyelet nélküli**, vagy **megerősítéses**, hogy a tanító példák input-output párok, csak inputok, vagy input-hasznosság párok.

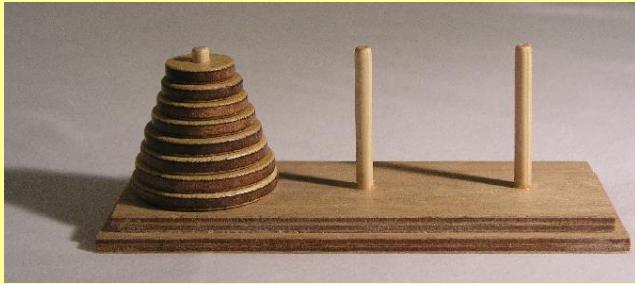
Modellezés

1. Állapottér modell

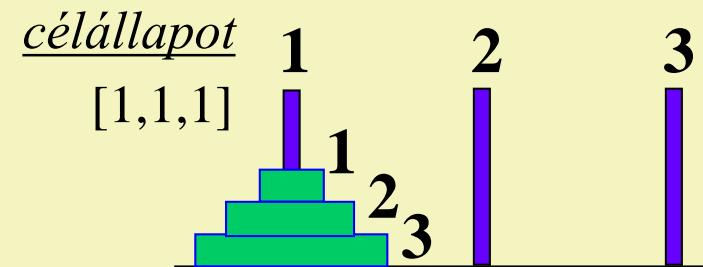
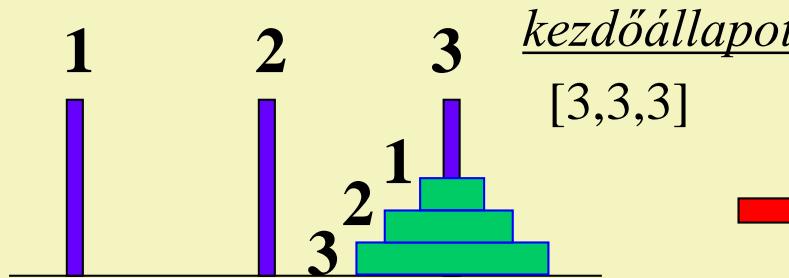
- **Állapottér**: a probléma leírásához szükséges adatok által felvett érték-együttesek (azaz **állapotok**) halmaza
  - az állapot többnyire egy **összetett szerkezetű** érték
  - gyakran egy bővebb alaphalmazzal és egy azon értelmezett **invariáns állítással** definiáljuk
- **Műveletek**: állapotból állapotba vezetnek
  - megadásukhoz: **előfeltétel** és **hatás** leírása
  - invariáns tulajdonságot tartó leképezés
- **Kezdőállapot(ok)** vagy azokat leíró kezdeti feltétel
- **célállapot(ok)** vagy célfeltétel

Állapottér modell állapot-gráfja

☐ Állapottér modell		Állapot-gráf
○ állapot	~	csúcs
○ művelet hatása egy állapotra	~	irányított él
○ művelet költsége	~	él költsége
○ kezdő állapot	~	startcsúcs
○ célállapot	~	célcsúcs
☐ Gráf-reprezentáció: állapot-gráf, startcsúcs, célcsúcsok		
○ egy műveletsorozat hatása	~	irányított út
○ megoldás	~	irányított út a startcsúcsból egy célcsúcsba

Hanoi tornyai probléma

Állapottér: $AT = \{1, 2, 3\}^n$

1..n intervallummal indexelt egydimenziós tömb,
amely elemei az {1,2,3} halmazból származnak.

megjegyzés : a tömb i -dik eleme mutatja az i -dik korong rúdjának számát; a korongok a rudakon méretük szerint fentről lefelé növekvő sorban vannak.

Művelet: **Rak(honnan, hova)**: $AT \rightarrow AT$

HA a honnan és hova létezik és nem azonos, és van korong a honnan rúdon, és a hova rúd legyen vagy üres vagy felső korongja nagyobb, mint mozgatandó korong (honnan rúd felső korongja)

AKKOR **this[honnan legfelső korongja] := hova**

this:AT az aktuális állapot

Implementáció

```
template <int n = 3>
class Hanoi {
    int _a[n];           // its elements are between 1 and 3
public:
    bool move (int from, int to) {
        if ((from<1 || from>3 || to<1 || to>3) || (from==to)) return false;
        bool l1; int i;   // l1 ~ 'from' is not empty, i ~ upper disc on 'from'
        for(l1=false, i=0; !l1 && i<n; ++i) l1 = (_a[i]==from);
        if (! l1) return false;
        bool l2; int j;   // l2 ~ 'to' is not empty,   j ~ upper disc on 'to'
        for(l2=false, j=0; !l2 && j<n; ++j) l2 = (_a[j]==to) ;
        if ( ¬l2 || i<j ){ _a[i] = to; return true; } else return false;
    }
    bool final() const { bool l=true; for(int i=0; l && i<n; ++i) l = (_a[i]==1); return l; }
    void init() { for(int i=0;i<n;++i) _a[i] = 3; }
};
```

Hanoi tornyai

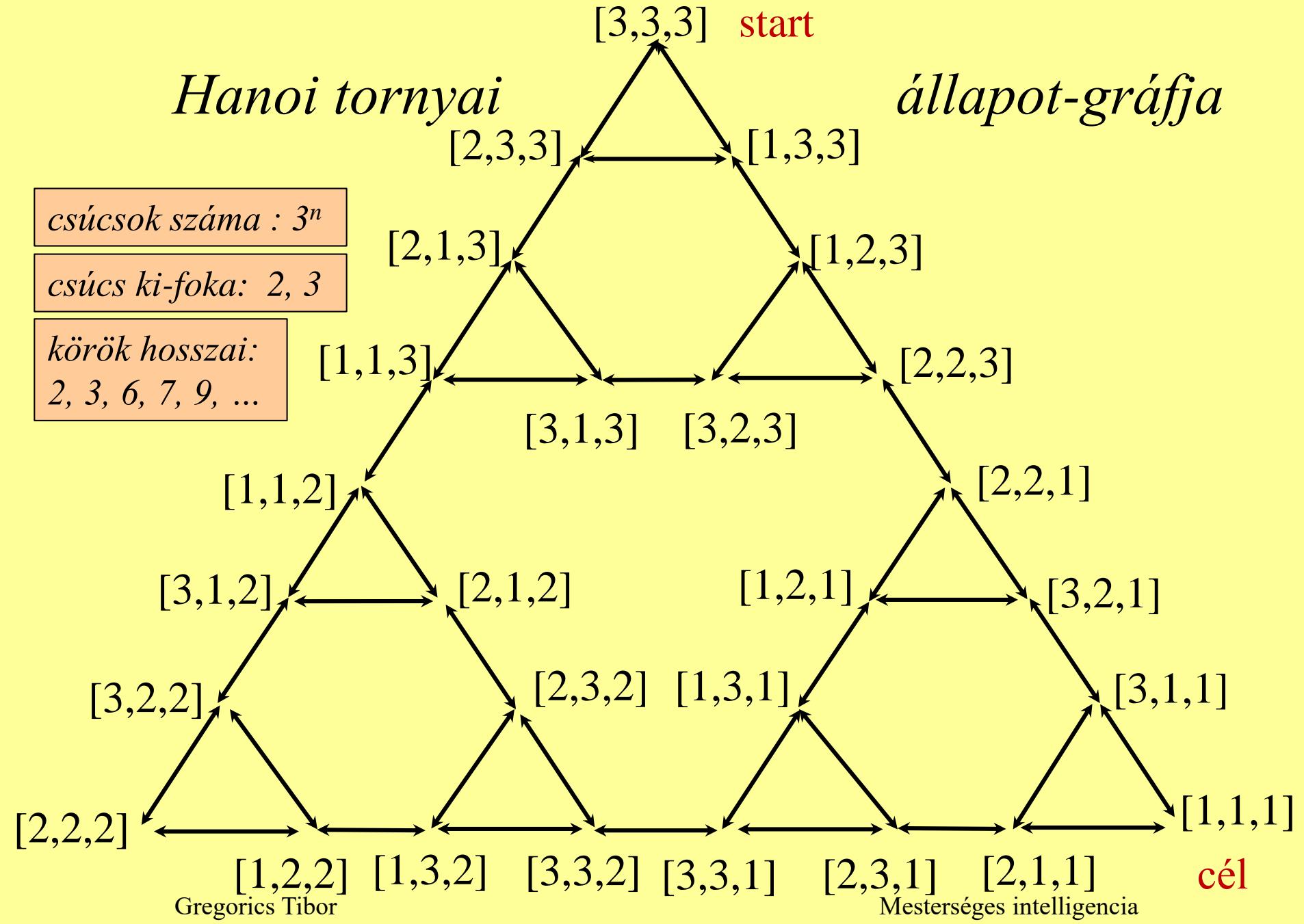
[3,3,3] start

állapot-gráfja

csúcsok száma : 3^n

csúcs ki-foka: 2, 3

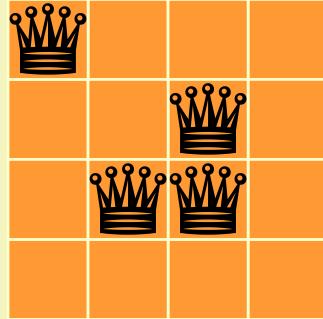
körök hosszai:
2, 3, 6, 7, 9, ...

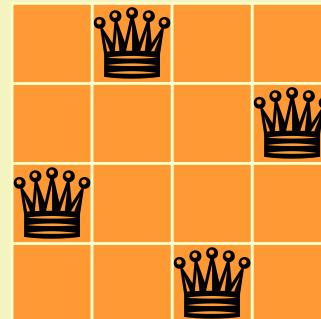

n-királynő probléma 1.

általános állapot

utófeltételnek megfelelő állapot

Állapottér: $AT = \{\text{女王}, \text{空}\}^{n \times n}$

kétdimenziós tömb ($n \times n$ -es mátrix),
mely elemei {女王, 空} halmazbeliek

invariáns: egy állapot (tábla) pontosan n darab királynőt tartalmaz

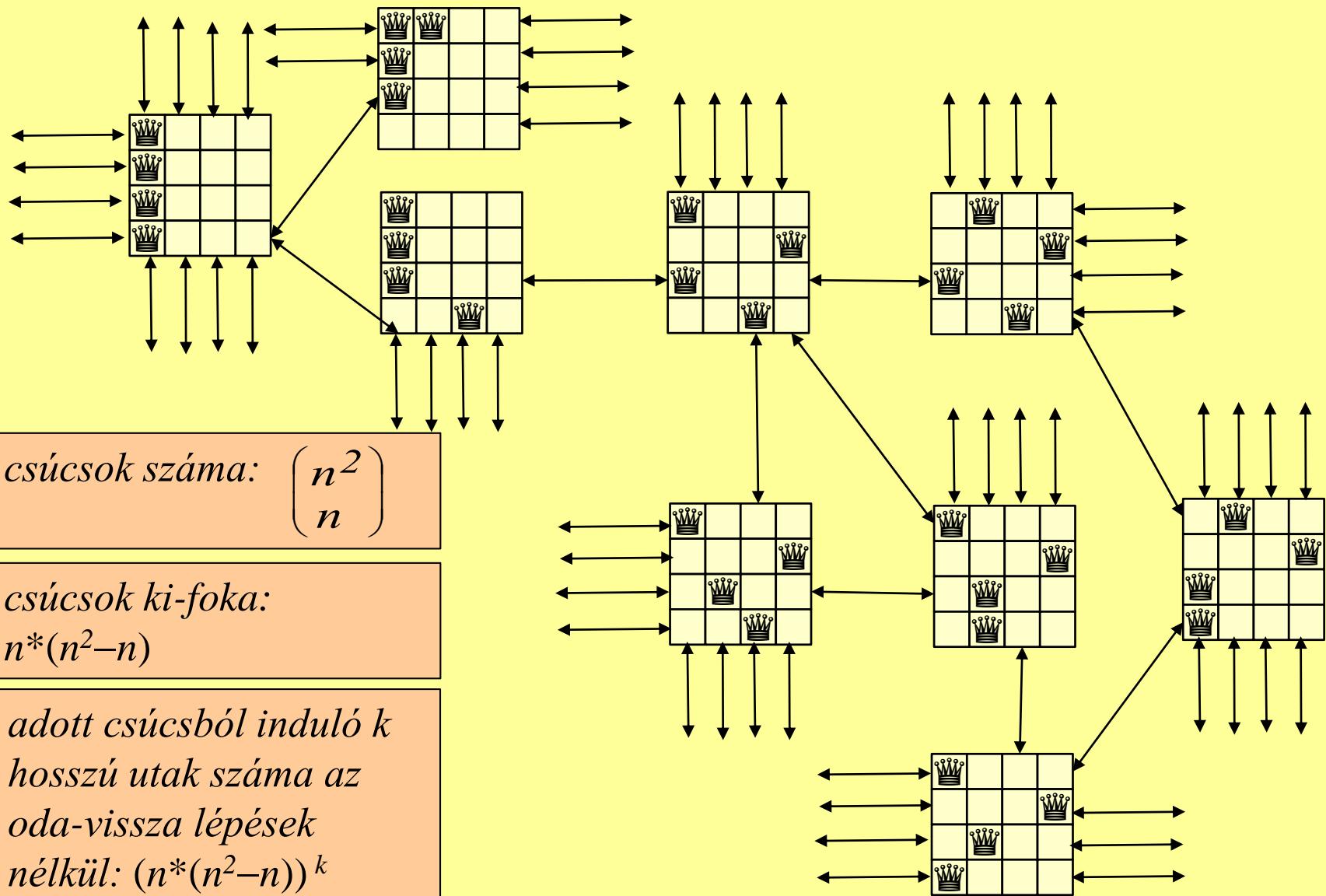
Művelet: $\text{Athelyez}(x,y,u,v):AT \rightarrow AT$ (this:AT)

HA $1 \leq x,y,u,v \leq n$ és $this[x,y] = \text{女王}$ és $this[u,v] = \text{空}$

AKKOR $this[x,y] \leftrightarrow this[u,v]$

csere

Állapot-gráf részlet

Állapottér vs. problématér

- A problématér elemeit (lehetséges megoldásokat) a gráfprezentációbeli startcsúcsból induló különböző hosszúságú irányított utak szimbolizálják.
- Egy feladat állapottér modellje és problémateré között szoros kapcsolat áll fenn, de az állapottér nem azonos a problématérrel.
  - A Hanoi tornyai problémánál a megoldások a startcsúcsból célcsúcsba vezető irányított utak.
  - Az n-királynő problémánál egy állapotot (célcsúcsot) keresünk, de ebben az esetben is egy alkalmas operátor-sorozat (azaz irányított út) vezet el ahhoz, azaz végső soron ilyenkor is utat keresünk.

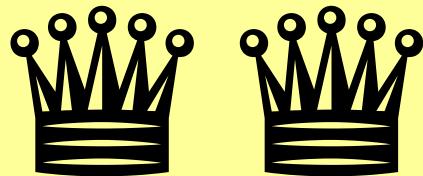
Állapot-gráf bonyolultsága

- A bonyolultság a start csúcsból kivezető utak számától függ, amely nyilván függvénye a
  - csúcsok és élek számának
  - csúcsok ki-fokának
  - körök gyakoriságának, és hosszuk sokféleségének

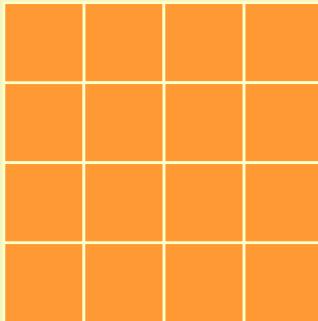
Csökkentsük a problématér méretét

- Ugyanannak a feladatnak több modellje lehet : érdemes olyat keresni, amely kisebb problémateret jelöl ki.
  - Az n -királynő problématerének mérete, az előző modell szerinti a lehetséges utak száma, óriási. Adjunk jobb modellt!
  - **Bővítsük az állapotteret** az n -nél kevesebb királynőt tartalmazó állásokkal, és **használjunk új műveletet** : **királynő-felhelyezést** (kezdő állás az üres tábla).
  - **Műveletek előfeltételének szigorításával** csökken az állapotgráf átlagos ki-foka:
    - **Sorról sorra haladva csak egy-egy királynőt** helyezzünk fel a táblára!
    - **Ütést tartalmazó állásra ne tegyük királynőt!**

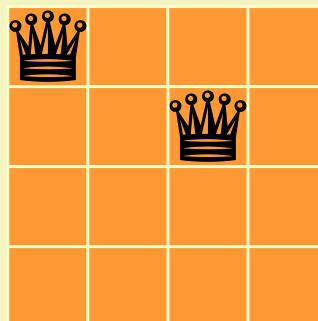

n-királynő probléma 2.

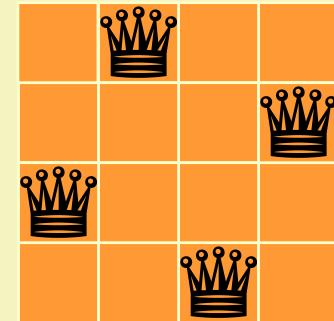
kezdőállapot

közülüső állapot

célállapot

Állapottér: $AT = \{ \text{퀸}, \_ \}^{n \times n}$

nincs már üres sor és nincs ütés

invariáns: az első néhány sor egy-egy királynőt tartalmaz

Művelet: **Helyez(oszlop):** $AT \rightarrow AT$ (*this:AT*)

HA $1 \leq \text{oszlop} \leq n$ és a *this*-beli soron következő üres sor $\leq n$
 és nincs ütés a *this*-ben

AKKOR *this*[a *this*-beli soron következő üres sor, oszlop] :=

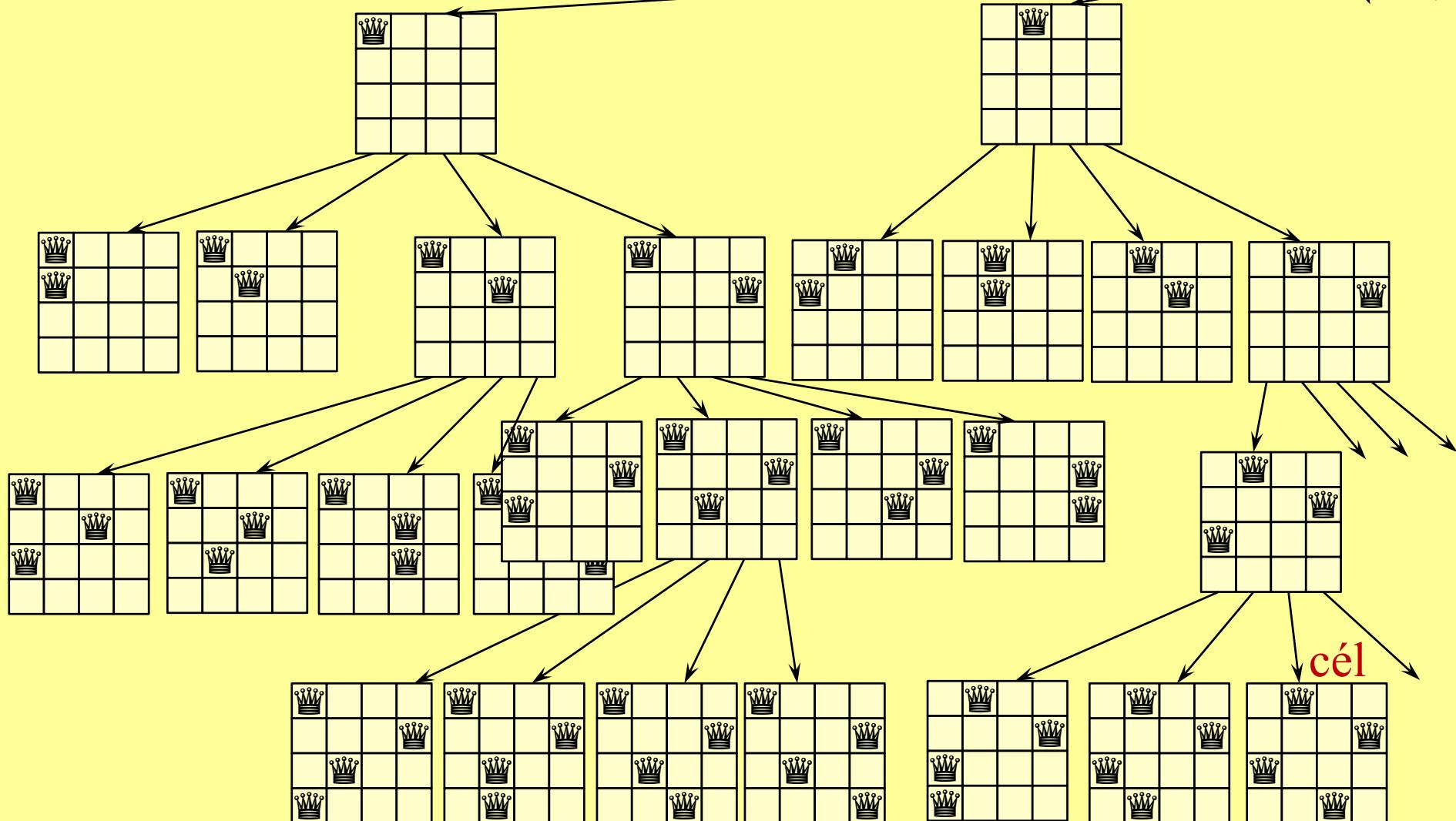
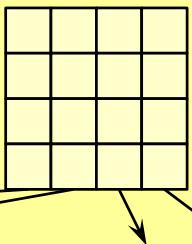
csúcsok száma < $(n^{n+1}-1)/(n-1)$

csúcs ki-foka: n

ágak száma < n^n

Állapot-gráf

start

Művelet végrehajtásának hatékonysága

- ❑ A művelet kiszámítási bonyolultsága csökkenthető, ha az állapotokat extra információval egészítjük ki, vagy az invariáns szigorításával szűkítjük az állapotteret.
- ❑ Például
  - Ha egy állapotban a **tábla soron következő üres sorának sorszámát eltároljuk** a tábla mellett, akkor egy újabb királynő felhelyezésekor ezt már nem kell kiszámolni, ugyanakkor könnyen aktualizálhatjuk (eggyel növeljük).
  - **Ne engedjünk meg ütést létrehozni a táblán**, hogy ne kelljen ezt a tulajdonságot külön ellenőrizni. Ennek céljából megjelöljük az ütés alatt álló üres (tehát már nem szabad) mezőket, amelyekre nem helyezhetünk fel királynőt. Egy mező státusza három féle lesz: **szabad**, **ütés alatt álló** vagy **foglalt**, amelyeket a művelet végrehajtásakor kell karbantartani.

n-királynő probléma 3.

kezdőállapot:

köv_sor = 1

közbulső állapot:

○	✗	✗	✗	✗
✗	✗	○	✗	✗
✗	✗	✗	✗	✗
✗		✗	✗	

köv_sor = 3

célállapot :

✗	○	✗	✗	✗
✗	✗	✗	✗	○
○	✗	✗	✗	✗
✗	✗	○	○	✗

köv_sor = 5

Állapottér: $AT = rec(t : \{ \text{○}, \text{✗} , \_ \}^{n \times n}, köv_sor : \mathbb{N})$

invariáns: $köv_sor \leq n+1$,

az első $köv_sor - 1$ darab sor egy-egy királynőt tartalmaz,
királynők nem ütik egymást,

jelölés : ✗ egy királynő által ütött üres mezőt jelöli,

— az ütésben nem álló (szabad) üres mezőt jelöli.

n-királynő probléma 3. folytatás

Művelet: új királynő elhelyezése a soron következő sorba

Helyez(oszlop): $AT \rightarrow AT$ (*this:AT*)

HA $1 \leq \text{oszlop} \leq n$ és *this.köv_sor* $\leq n$
 és *this.t[this.köv_sor,oszlop]* = _

AKKOR

this.t[this.köv_sor,oszlop] := $\heartsuit$

$\forall i \in [\text{this.kövsor}+1 .. n] :$

this.t[i, oszlop] := $\times$

ha $(i \leq n + \text{this.köv_sor} - \text{oszlop})$ akkor *this.t[i, i - this.köv_sor + oszlop]* := $\times$

ha $(i \leq \text{this.köv_sor} + \text{oszlop} - 1)$ akkor *this.t[i, this.köv_sor + oszlop - i]* := $\times$

this.köv_sor := *this.köv_sor* + 1

előfeltétel számítás-igénye: konstans

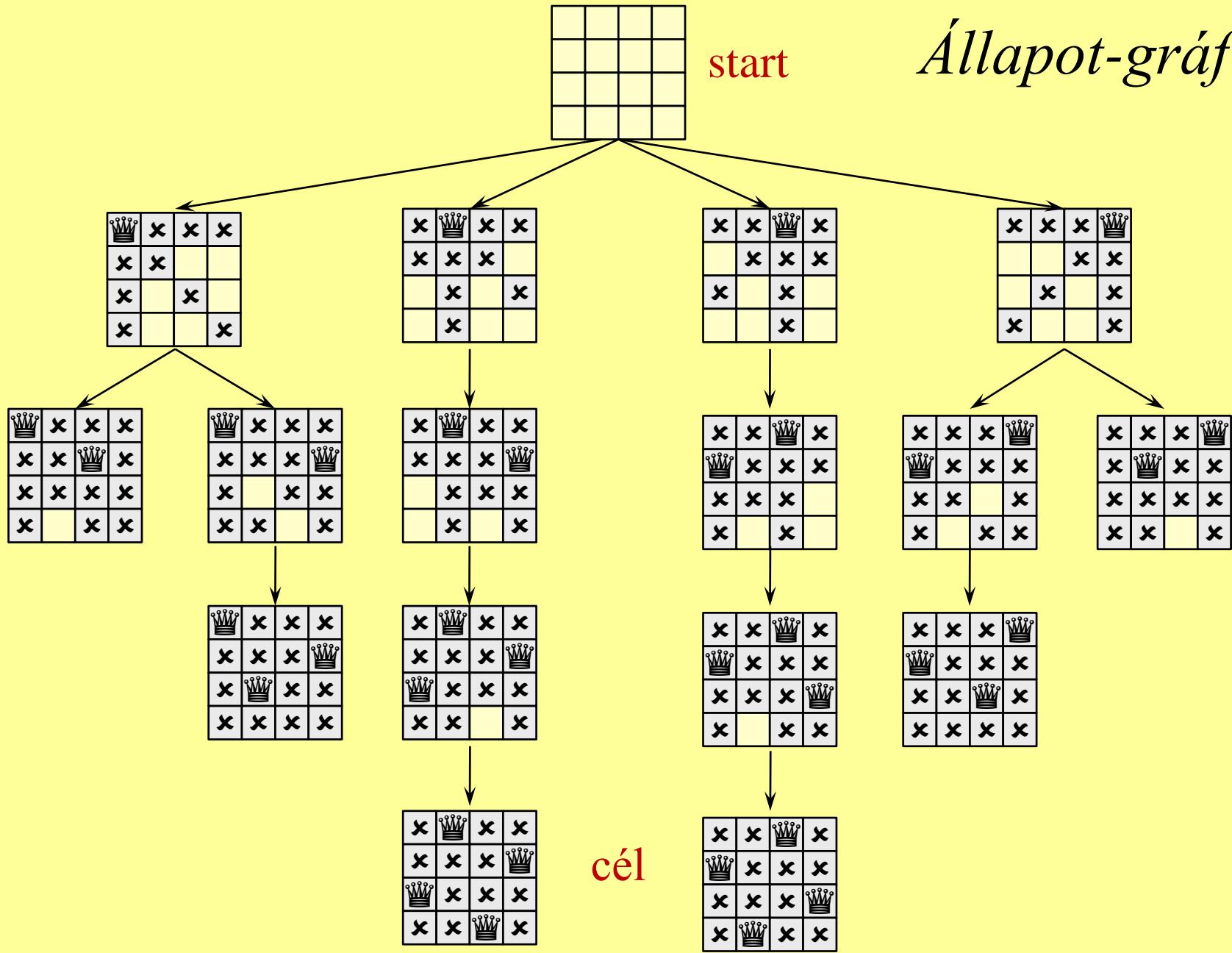
hatás számítás-igénye: lineáris

Kezdőállapot: *this.t* egy üres mátrix, *this.köv_sor* := 1

célállapot: *this.köv_sor* > n

célfeltétel nagyon egyszerű lett

Allapot-gráf

Tologató játék (8-as, 15-ös)

kezdőállapot:
tetszőleges

2	8	3
1	6	4
7		5

1	2	3
8		4
7	6	5

célállapot:
szokásos

Állapottér: $AT = rec(\text{mátrix} : \{0..8\}^{3 \times 3}, \text{üres} : \{1..3\} \times \{1..3\})$

invariáns: egy állapot mátrixának sorfolytonos kiterítése a 0 .. 8 számok egy permutációja, az üres hely a 0 elem mátrixbeli sor és oszlopindexe.

Művelet: $Tol(irány) : AT \rightarrow AT$

HA

$irány \in \{(0,-1), (-1,0), (0,1), (1,0)\}$ és

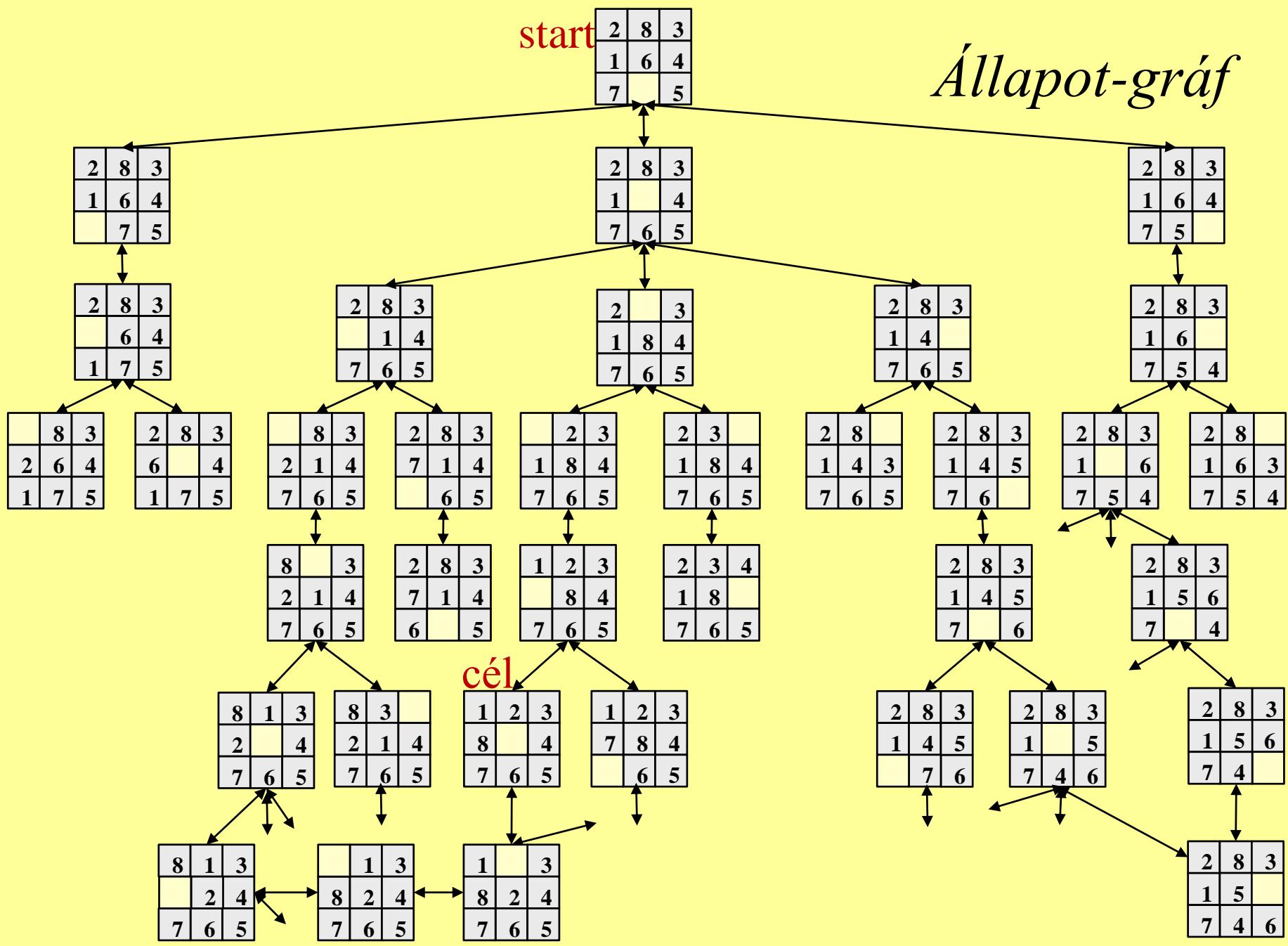
$(1,1) \leq this.\text{üres} + irány \leq (3,3)$ (this: AT)

koordinátánkénti összeadás

AKKOR

$this.\text{mátrix}[this.\text{üres}] \leftrightarrow this.\text{mátrix}[this.\text{üres} + irány]$

$this.\text{üres} := this.\text{üres} + irány$

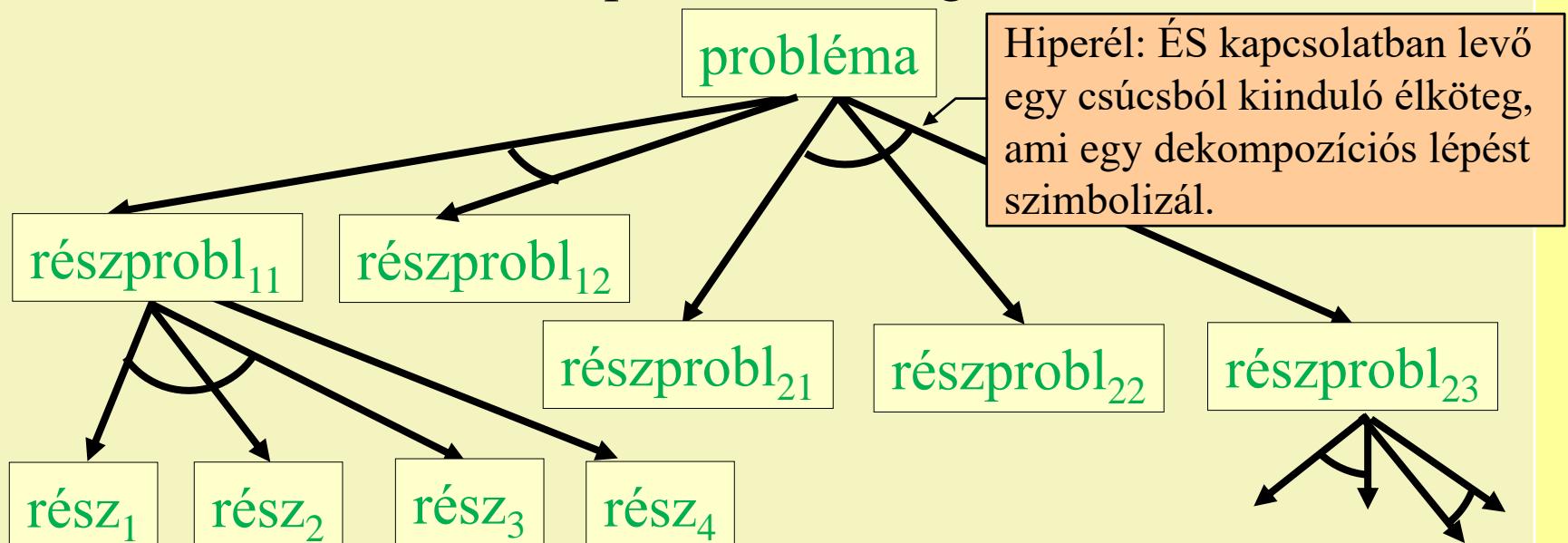

Gregorics Tibor

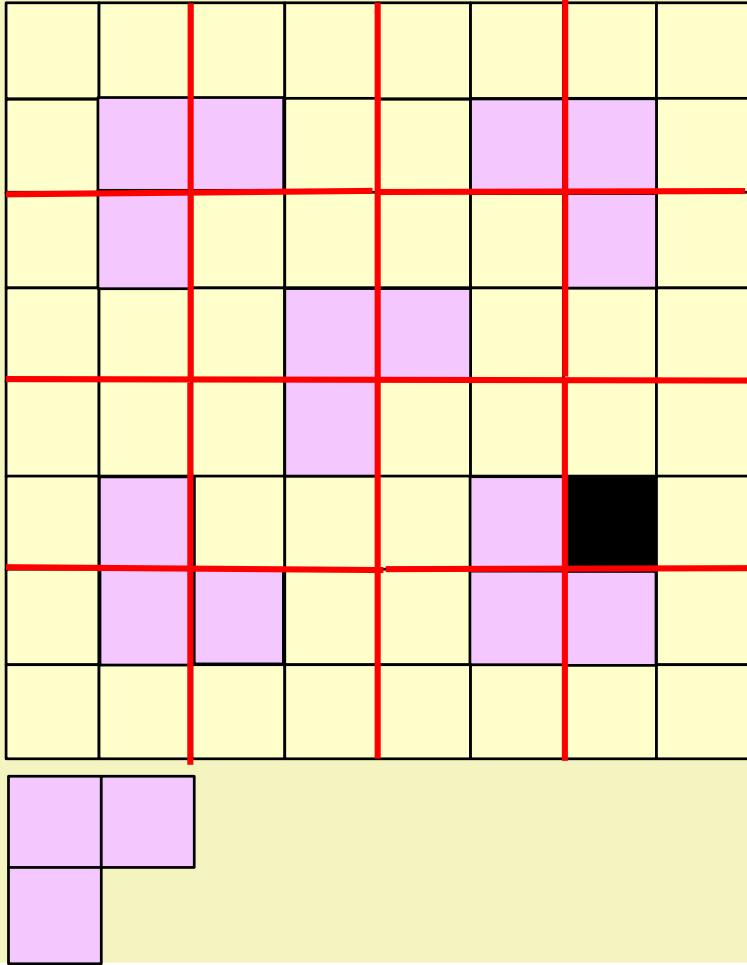
Mesterséges intelligencia

2. Probléma dekompozíció

- ❑ Egy probléma dekomponálása során a problémát részproblémákra bontjuk, majd azokat tovább részletezzük, amíg nyilvánvalóan megoldható problémákat nem kapunk.
- ❑ Sokszor egy probléma megoldását akár többféleképpen is fel lehet bontani részproblémák megoldásaira.

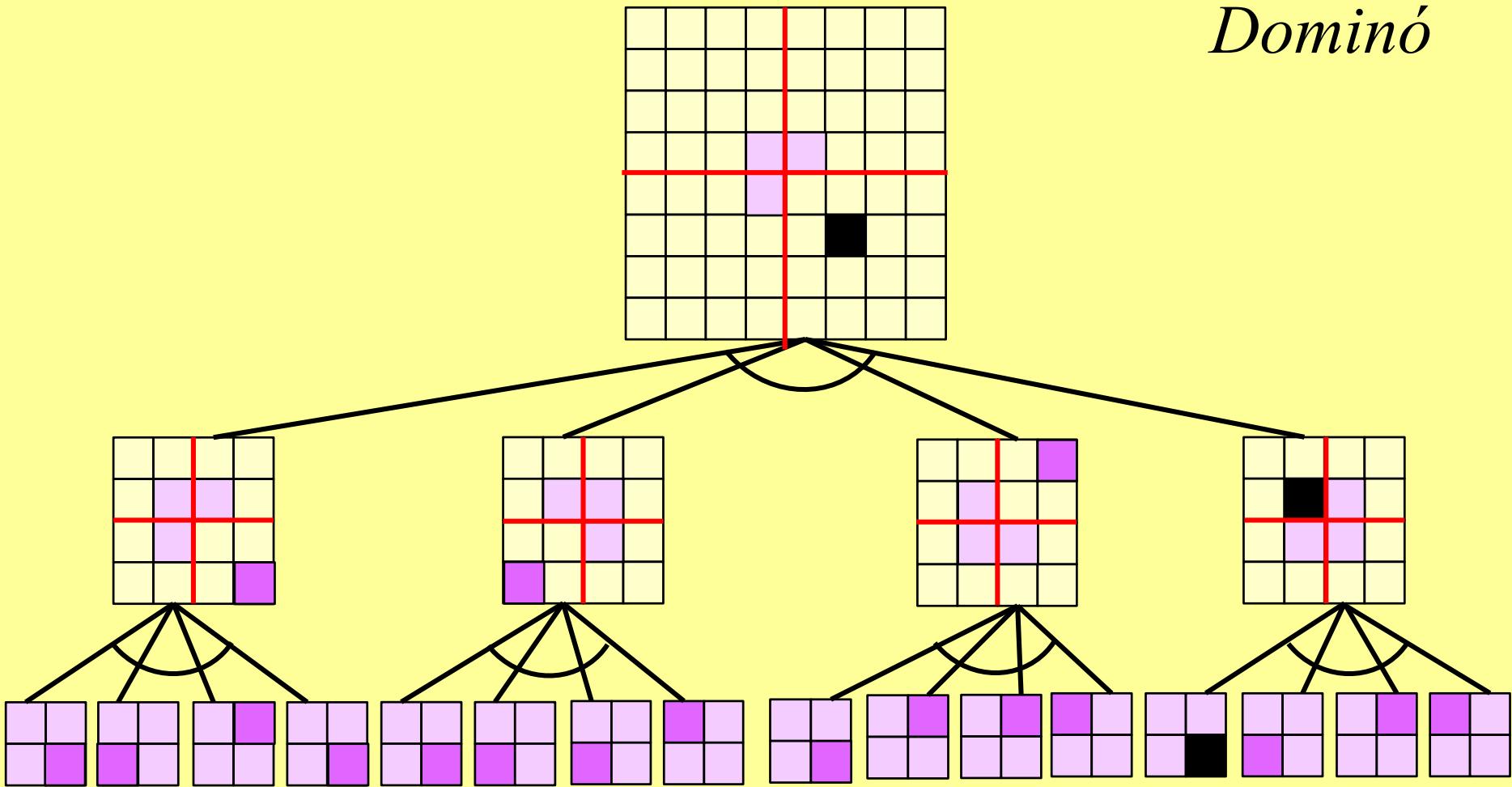

Dominó

- **Probléma általános leírása:**
 $2^n \times 2^n$ -es tábla egy foglalt mezővel
- **Kiinduló probléma:**
 8×8 -as tábla egy foglalt mezővel
- **Egyszerű probléma:**
 2×2 -es tábla egy foglalt mezővel
- **Dekomponáló operátor:**
felosztja a táblát 4 egyenlő részre
és elhelyez középre egy L alakú
dominót úgy, hogy az ne fedjen le
mezőt abban a részben, ahol a
foglalt mező van

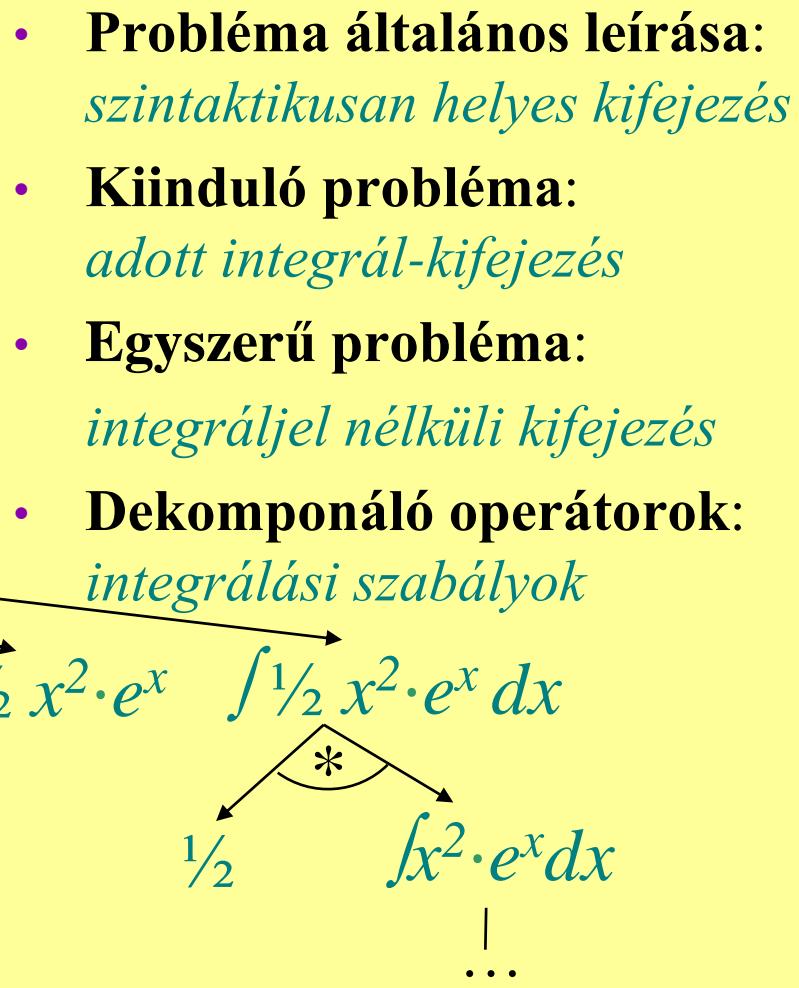
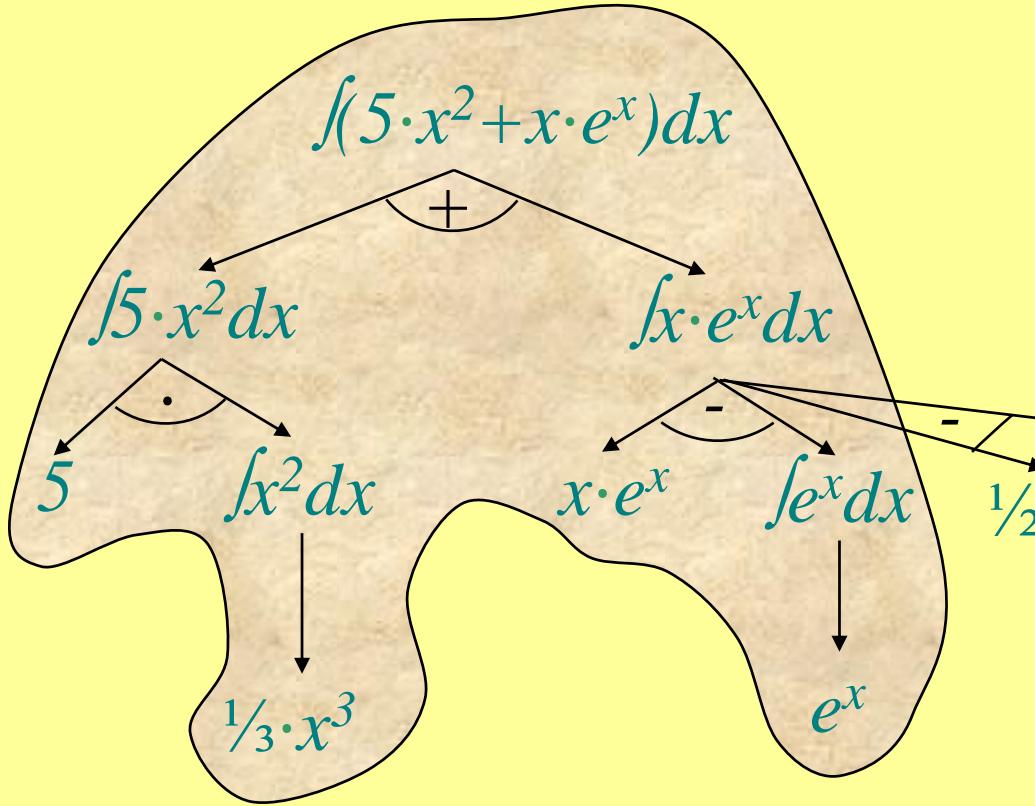
Dominó

Megoldás gráf: kiinduló problémát egyszerű problémákra visszavezető dekomponálási folyamatot bemutató fa

Megoldás: a részfa elágazásai egy-egy L alakú elem elhelyezését adják.

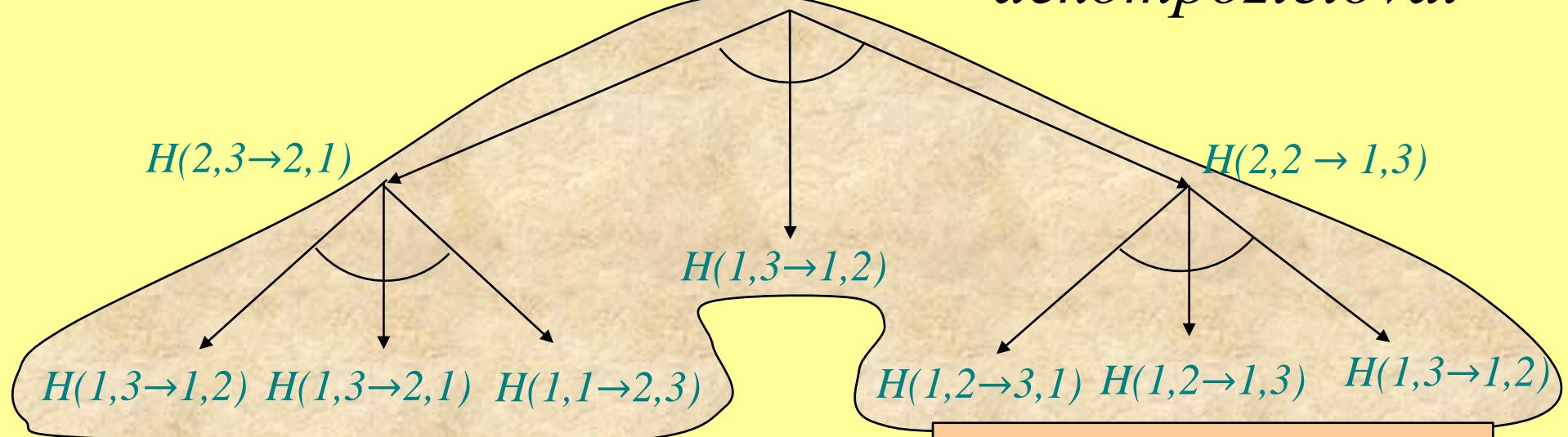
Integrálszámítás

Megoldás gráf: a kiinduló problémát egyszerű problémákra visszavezető alternatívák nélküli levezetés: egy részfa, amelynek gyökere a kiinduló probléma, levelei egyszerű problémák, és belső csúcsaiból egy-egy élköteg indul.

Megoldás: a megoldás gráf leveleit balról jobbra haladva kötjük össze a dekomponálások algebrai műveleteivel.

Hanoi tornyai probléma megoldása dekompozícióval

Probléma általános leírása: $H(n, i \rightarrow j, k)$

n korongot vigyük át az i . rúdról
a j . rúdra a k . rúd segítségével

Kiinduló probléma: $H(3, 3 \rightarrow 1, 2)$

eldönthető, hogy megoldható-e

Egyszerű probléma: $H(1, i \rightarrow j, k)$

Dekomponálás: $H(n, i \rightarrow j, k) \rightsquigarrow < H(n-1, i \rightarrow k, j), H(1, i \rightarrow j, k), H(n-1, k \rightarrow j, i) >$

Megoldás gráf: kiinduló problémát egyszerű problémákra visszavezető fa

Megoldás: a részfa leveleit kell balról jobbra haladva összeolvasni

Dekompozíciós modellezés fogalma

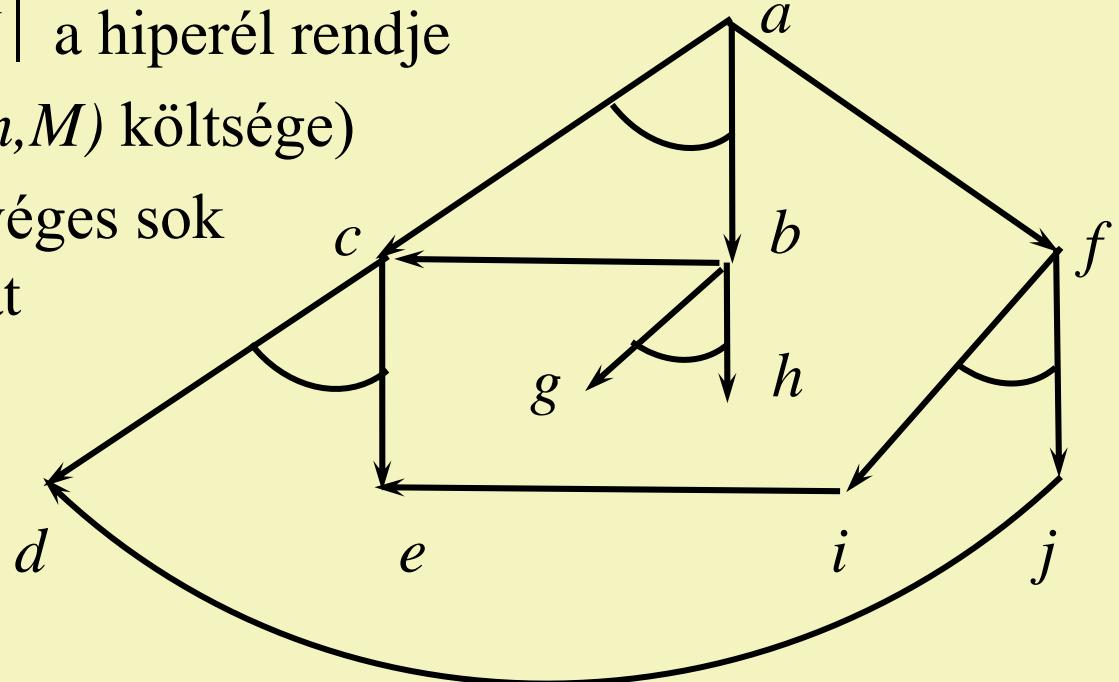
- A modellhez meg kell adnunk:
  - a feladat részproblémáinak általános leírását,
  - a kiinduló problémát,
  - az egyszerű problémákat, amelyekről könnyen eldönthető, hogy megoldhatók-e vagy sem, és
  - a dekomponáló műveleteket:
    - $D: \text{probléma} \rightarrow \text{probléma}^+$ és
$$D(p) = \langle p_1, \dots, p_n \rangle$$

A dekompozíció modellezése ÉS/VAGY gráffal

☐ Dekompozíciós modell	☐ ÉS/VAGY gráf
○ részprobléma	~ csúcs
○ dekomponáló művelet hatása egy problémára	~ irányított hiperél ugyanazon csúcsból induló ÉS kapcsolatban álló élek kötege
○ művelet költsége	~ hiperél költsége
○ kiinduló probléma	~ startcsúcs
○ megoldható probléma	~ célcímsúcs
☐ Gráf-reprezentáció: ÉS/VAGY gráf, startcsúcs, célcímsúcsok	
○ dekompozíciós folyam	~ hiperút
○ megoldás	~ megoldás-gráf: egy hiperút startcsúcsból célcímsúcsokba

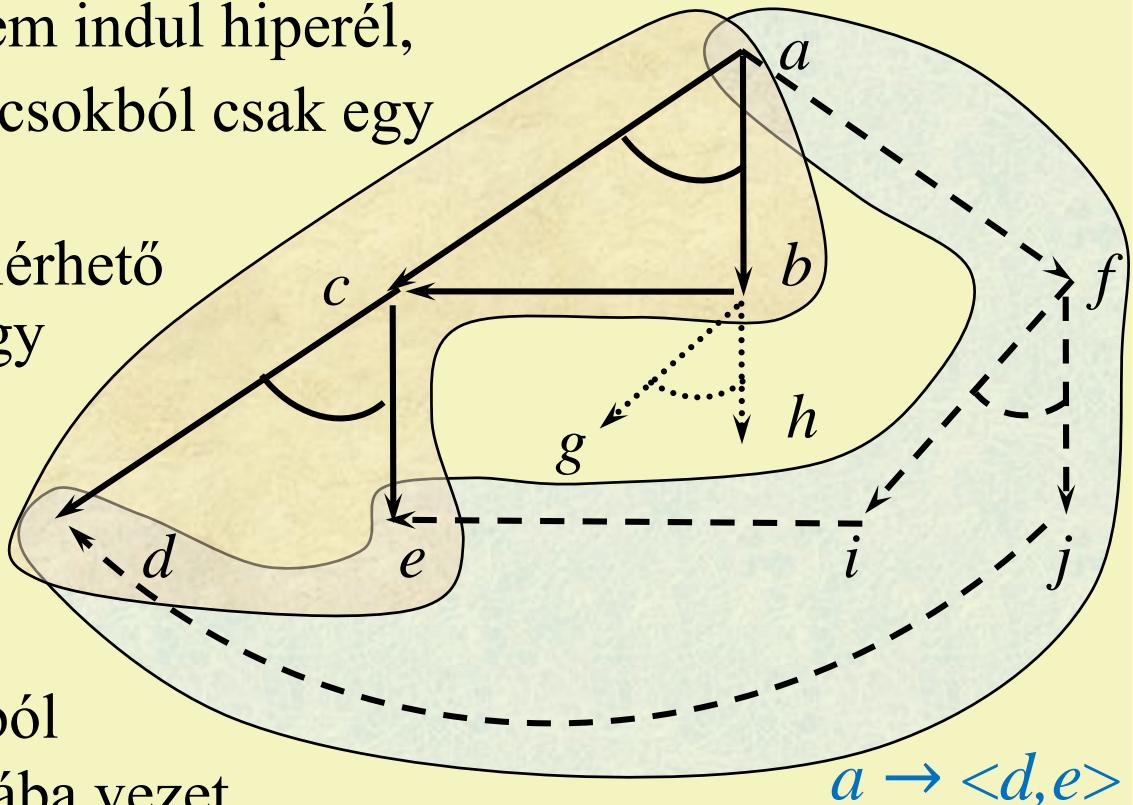
ÉS/VAGY gráfok

- Az $R=(N,A)$ élsúlyozott irányított hipergráf, ahol az
    - N a csúcsok halmaza,
    - $A \subseteq \{ (n,M) \in N \times N^+ \mid 0 \neq |M| < \infty \}$ a hiperélek halmaza, $|M|$ a hiperél rendje
    - $(c(n,M))$ az (n,M) költsége
  - Egy csúcsból véges sok hiperél indulhat
  - $(0 < \delta \leq c(n,M))$

Az n csúcsból az M csúcs-sorozatba vezető irányított hiperút fogalma

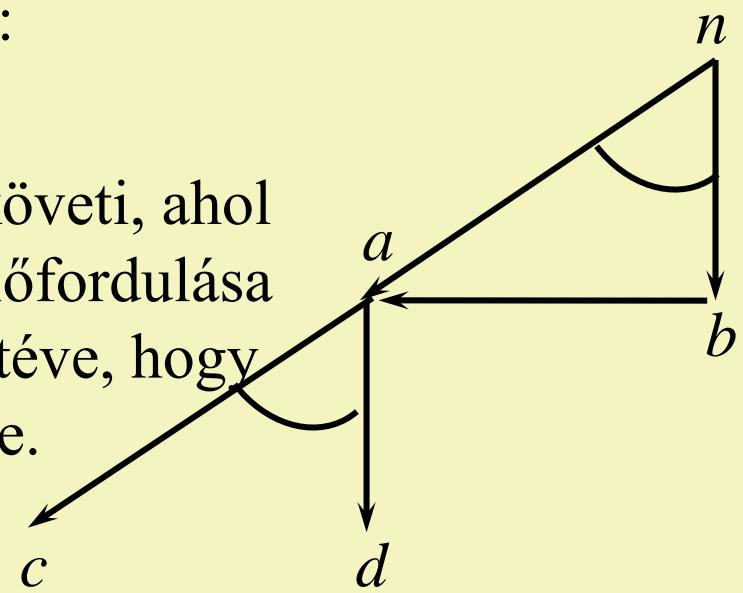
- Egy ÉS/VAGY gráf $n^{\alpha} \rightarrow M$ hiperútja ($n \in N$, $M \in N^+$) egy olyan véges részgráf, amelyben
  - M csúcsaiból nem indul hiperél,
  - M -en kívüli csúcsokból csak egy hiperél indul,
  - minden csúcs elérhető az n csúcsból egy közönséges irányított úton.
- A megoldás-gráf egy olyan hiperút, amely a startcsúcsból célcsúcsok sorozatába vezet.

A hiperút bejárása

- Az $n \rightarrow M$ hiperút egy bejárásán a hiperút csúcsaiból képzett sorozatoknak a felsorolását értjük:

- az első sorozat: $\langle n \rangle$
- a C sorozatot a $C^{k \leftarrow K}$ sorozat követi, ahol a $k \in C$ csúcs ($k \notin M$) minden előfordulása helyére a K sorozatot írjuk feltéve, hogy van a hiperútnak (k, K) hiperéle.

- Így egy hiperutat közönséges irányított útként foghatunk fel igaz többféleképpen is, mert több bejárása is lehet:

$$\langle n \rangle \rightarrow \langle a, b \rangle \rightarrow \langle a, a \rangle \rightarrow \langle c, d, c, d \rangle$$

$$\langle n \rangle \rightarrow \langle a, b \rangle \rightarrow \langle c, d, b \rangle \rightarrow \langle c, d, a \rangle \rightarrow \langle c, d, c, d \rangle$$

Útkeresés ÉS/VAGY gráfban

- ÉS/VAGY gráfbeli megoldás-gráf keresése **visszavezethető** egy közönséges irányított gráfban történő útkeresésre.
- A startcsúcsból induló hiperutakat (köztük a megoldás-gráfokat is) **a bejárásukkal ábrázolhatjuk**, amelye, mint közönséges irányított utak, egy közönséges irányított gráfot határoznak meg. Ennek
  - csúcsai az eredeti ÉS/VAGY gráf csúcsainak sorozatai,
  - startcsúcsa az ÉS/VAGY gráf startcsúcsából álló egy elemű sorozat,
  - célcímsúcsai az ÉS/VAGY gráf célcímsúcsainak egy részéből álló sorozatok.
- A megfeleltetett közönséges irányított gráf megoldási újai az eredeti ÉS/VAGY gráf megoldás-gráfja.

2. Visszalépéses keresés

Visszalépéses keresés

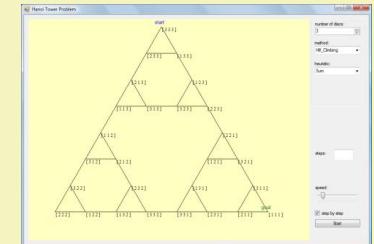
- A visszalépéses keresés egy olyan KR, amely
  - globális munkaterülete:
    - egy **út** a startcsúcsból az aktuális csúcsba (az útról leágazó még ki nem próbált élekkel együtt)
      - kezdetben a startcsúcsot tartalmazó nulla hosszúságú út
      - terminálás célcímsúcs elérésekor vagy a startcsúcsból való visszalépéskor
    - keresés szabályai:
      - a nyilvántartott út végéhez egy új (ki nem próbált) **él hozzáfűzése**, vagy a **legutolsó él törlése** (visszalépés szabálya)
      - vezérlés stratégiája a visszalépés szabályát csak a **legvégső esetben** alkalmazza

Visszalépés feltételei

- ❑ **zsákutca**: az aktuális csúcsból (azaz az aktuális út végpontjából) nem vezet tovább él
- ❑ **zsákutca torkolat**: az aktuális csúcsból kivezető utak nem vezettek célba
- ❑ **kör**: az aktuális csúcs szerepel már korábban is az aktuális úton
- ❑ **méliségi korlát**: az aktuális út hossza elér egy előre megadott értéket

Alacsonyabb rendű vezérlési stratégiák

- ❑ Az általános vezérlési stratégia kiegészíthető:
  - sorrendi szabály: amely sorrendet egy csúcsból kivezető élek vizsgálatára
  - vágó szabály: megjelöli egy csúcs azon kivezető éleit, amelyeket nem érdemes megvizsgálni
- ❑ Ezek a szabályok lehetnek
  - modellfüggő vezérlési stratégiák (a probléma modelljének sajátosságaiból származó ötlet)
  - heurisztikák (a megoldandó problémától származó információra támaszkodó ötlet)

Első változat: VL1

- ❑ A visszalépéses algoritmus első változata az, amikor a visszalépés feltételei közül **az első** kettőt építjük be a kereső rendszerbe.
- ❑ Bebizonyítható: *Véges körmentes irányított gráfokon a VL1 minden terminál, és ha létezik megoldás, akkor talál egyet.*
- UI: véges sok adott startból induló út van.
- ❑ Rekurzív algoritmussal (VL1) szokták megadni
  - Indítás: *megoldás := VL1(startcsúcs)*

ADAT := kezdeti érték

while $\neg$ terminálási feltétel(ADAT) **loop**

    SELECT SZ FROM alkalmazható szabályok

    ADAT := SZ(ADAT)

endloop

VLI

$A \sim$ élek

$A^* \sim$ véges élsorozat

$N \sim$ csúcsok

Recursive procedure $VLI(akt : N)$ **return** ($A^*; hiba$)

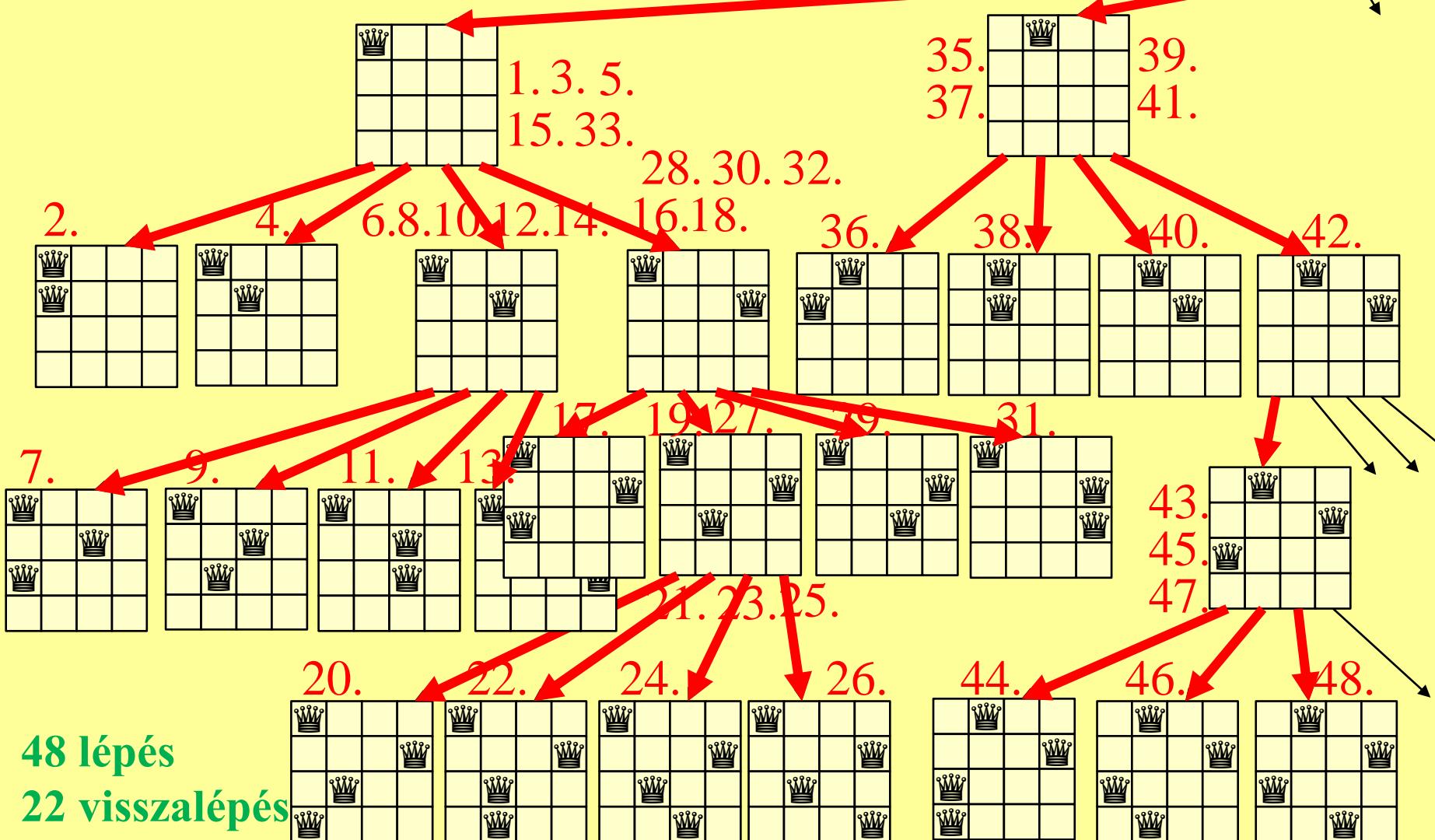
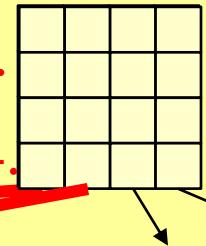
1.   **if** $cél(akt)$ **then** **return**(nil) **endif**
  2.   **for** $\forall új \in \Gamma(akt)$ **loop** $\Gamma(akt) \sim akt$ gyermekei
  3.   megoldás := $VLI(új)$
  4.   **if** $megoldás \neq hiba$ **then**
  5.   **return**($fűz((akt, új), megoldás)$) **endif**
  6.   **endloop**
  7.   **return**($hiba$)
- end**

n-királynő probléma

2. állapotér modell

sorrendi stratégia: balról jobbra

Statikus nyomkövetés

48 lépés

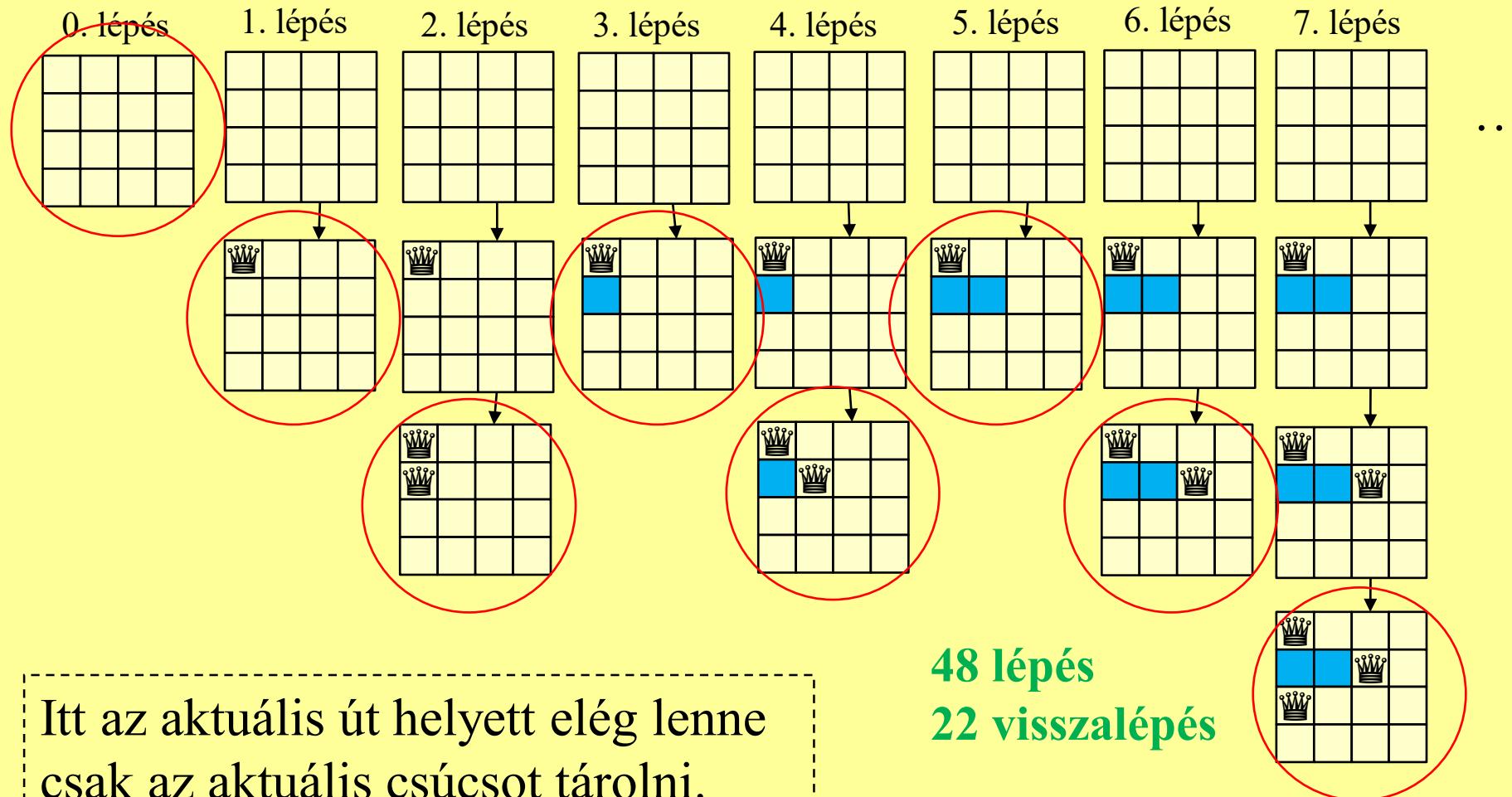
22 visszalépés

n-királynő probléma

2. állapotér modell

sorrendi stratégia: balról jobbra

Dinamikus nyomkövetés

Sorrendi heurisztikák az n -királynő problémára

Az i -edik sor mezőit rangsoroljuk azért, hogy ennek megfelelő sorrendben próbáljuk ki az i -edik királynő lehetséges elhelyezéseit.

- **Diagonális:** a mezőn áthaladó *hosszabb átló hossza*.
- **Páratlan-páros:** a páratlan sorokban *balról jobbra*, a páros sorokban *jobbról balra* legyen a sorrend.
- **Ütés alá kerülő szabad mezők száma:** új királynő elhelyezésével hány szabad mező kerül ütésbe

4	3	3	4
3	4	4	3
3	4	4	3
4	3	3	4

1	2	3	4
4	3	2	1
1	2	3	4
4	3	2	1

👑	✗	✗	✗
✗	✗	3	2
✗		✗	
✗			✗

Heurisztikák az n -királynő problémára

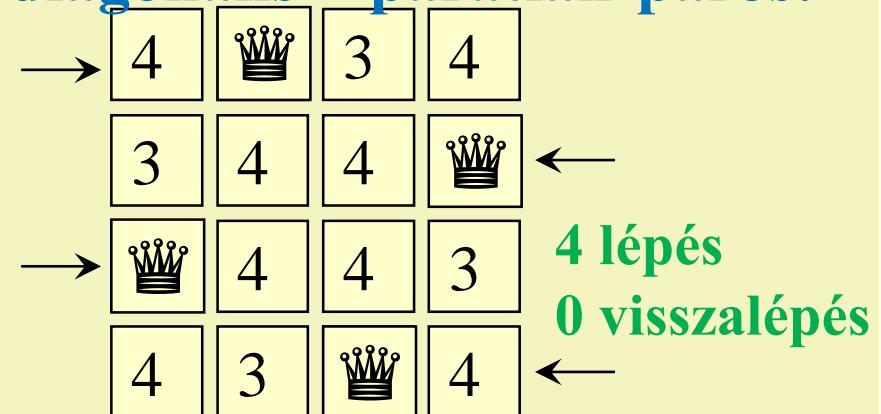
diagonális + bal-jobb:

4	4	3	4
	4	4	4
4	4	4	
	4	3	

8 lépés

2 visszalépés

diagonális + páratlan-páros:

4 lépés

0 visszalépés

2. model	nincs + bal-jobb	diag + bal-jobb
$n = 4$	22/48	2/8
$n = 5$	10/25	10/25
$n = 6$	165/336	63/132
$n = 7$	35/77	80/167
$n = 8$	868/1744	196/400

$n = 4$	nincs + bal-jobb	diag + bal-jobb	diag + ps-ptl
2. model	22/48	2/8	0/4
3. model	4/12	0/4	0/4

n-királynő probléma

3. állapotér modell

sorrendi stratégia: balról jobbra

VLI

heurisztika nélkül

$$D_i = \{i\text{-dik sor szabad mezői}\}$$

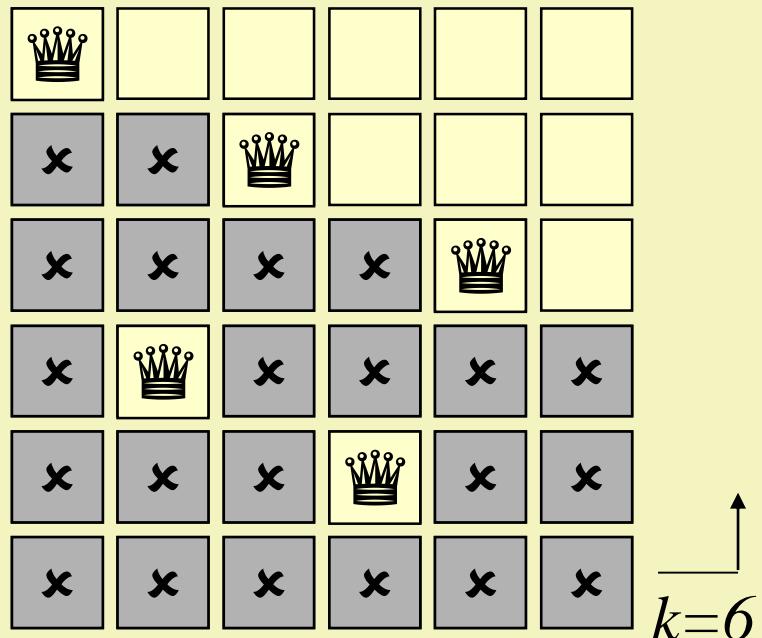
A k -adik királynő elhelyezése után a hátralevő üres sorokból töröljük az ütésbe került szabad mezőket.

for $i=k+1 .. n$ *loop*

Töröl(i, k)

Töröl(i, k) : törli az i -dik sor azon szabad mezőit, amelyeket a k -dik királynő üt

VLI: if $D_k = \emptyset$ then visszalép

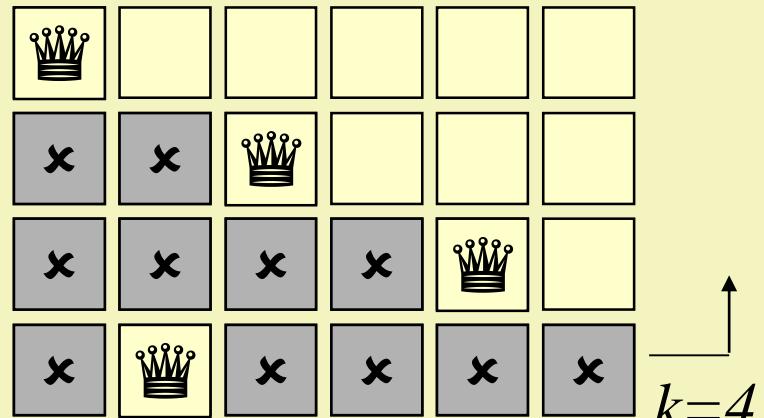
Forward Checking

FC algoritmus:

VLI

+

if $\exists i \in [k+1.. n]: D_i = \emptyset$
then *visszalép*

$$D_6 = \emptyset$$

Partial Look Forward

PLF algoritmus:

VL1

+

for $i=k+1 \dots n$ **loop**

for $j=i+1 \dots n$ **loop** ($i < j$)

Szűr(i,j)

if $\exists i \in [k+1..n]: D_i = \emptyset$

then visszalép

Szűr(i,j) : törli az i -edik sor azon szabad mezőit, amelyekhez nem található a j -edik sorban vele ütésben nem álló szabad mező

👑						
✗	✗		👑			
✗	✗	✗	✗		👑	
✗	6	✗	✗	✗	✗	✗
✗		✗		✗	✗	✗
✗	✗	✗		✗	✗	✗

$k=3$

$$i = 4, j = 6 \quad D_4 = \emptyset$$

Look Forward

LF algoritmus:

VLI

+

for $i=k+1 \dots n$ **loop**

for $j=k+1 \dots n$ **and** $i \neq j$ **loop**

Szűr(i,j)

if $\exists i \in [k+1..n]: D_i = \emptyset$

then *visszalép*

crown					
x	x	crown			
x	x	x	x		
x		x	x	x	3
x	4	x		x	x
x	4	x	4	5	x

$$i = 4, j = 3 \quad D_6 = \emptyset$$

$$i = 5, j = 4$$

$$i = 6, j = 4$$

$$i = 6, j = 5$$

Az n -királynő probléma új reprezentációs modellje

- Az előző vágási stratégiák alkalmazásánál az n -királynő problémának egy új modelljére volt szükség:
  - Tekintsük a $D_1, \dots, D_n$ halmazokat, ahol $D_i = \{1 \dots n\}$ (ezek az i -dik sor szabad mezői).
  - Keressük azt az $(x_1, \dots, x_n) \in D_1 \times \dots \times D_n$ elhelyezést (x_i az i -dik sorban elhelyezett királynő oszloppozíciója),
  - amely nem tartalmaz ütést: minden i, j királynő párra:
 $C_{ij}(x_i, x_j) \equiv (x_i \neq x_j \wedge |x_i - x_j| \neq |i - j|)$.
- A visszalépéses keresés e modell változóinak értékét keresi, miközben az alkalmazott vágó stratégiák ezen változók lehetséges értékeit adó D_i halmazokat szűkítik.

Bináris korlát-kielégítési modell

- Keressük azt az $(x_1, \dots, x_n) \in D_1 \times \dots \times D_n$ n -est (D_i véges) amely kielégít néhány $C_{ij} \subseteq D_i \times D_j$ bináris korlátot.
- Példák:
  1. Házasságközvetítő probléma (n férfi, m nő; keressünk minden férfinak neki szimpatikus feleségjelöltet):
    - Az i -dik férfi ($i=1..n$) felesége (x_i) a $D_i = \{1, \dots, m\}$ azon elemei, amelyekre fenn áll, hogy $szimpatikus(i, x_i)$.
    - Az összes (i,j) -re: $C_{ij}(x_i, x_j) \equiv (x_i \neq x_j)$ (azaz nincs bigámia)
  2. Gráfszínezési probléma (egy véges egyszerű irányítatlan gráf n darab csúcsát kell kiszínezni m színnel úgy, hogy a szomszédos csúcsok eltérő színűek legyenek):
    - Az i -dik csúcs ($i=1..n$) színe (x_i) a $D_i = \{1, \dots, m\}$ elemei.
    - minden i, j szomszédos csúcs párra: $C_{ij}(x_i, x_j) \equiv (x_i \neq x_j)$.

Modellfüggő vezérlési stratégia

- A bemutatott vágó stratégiákat a modell bináris korlátaival definiálhatjuk, de ehhez a korlátok jelentését nem kell ismerni:

Töröl(i,k): $D_i := D_i - \{e \in D_i \mid \neg C_{ik}(e, x_k)\}$

Szűr(i,j) : $D_i := D_i - \{e \in D_i \mid \forall f \in D_j : \neg C_{ij}(e, f)\}$

- Ezekben a módszerekben tehát nem heurisztikák, hanem **modellfüggő vágó stratégiák** jelennek meg.
- **Modellfüggő sorrendi stratégiák** is konstruálhatók:
  - Mindig a legkisebb tartományú még kitöltetlen komponensnek válasszunk előbb értéket.
  - Ugyanazon korláthoz tartozó komponenseket lehetőleg közvetlenül egymás után töltük ki.

Második változat: VL2

- A visszalépéses algoritmus második változata az, amikor a visszalépés feltételei közül mindenet beépítjük a kereső rendszerbe.
- Bebizonyítható: *A VL2 δ-gráfban minden terminál. Ha létezik a mélységi korlátnál nem hosszabb megoldás, akkor megtalál egy megoldást.*
UI: véges sok adott korlátnál rövidebb startból induló út van.
- Rekurzív algoritmussal (VL2) adjuk meg
  - Indítás: *megoldás := VL2(<startcsúcs>)*

ADAT := kezdeti érték

while $\neg$ terminálási feltétel(ADAT) **loop**

    SELECT SZ FROM alkalmazható szabályok

    ADAT := SZ(ADAT)

endloop

VL2

Recursive procedure VL2($út : N^*$) **return** ($A^*; hiba$)

1. $akt := \text{utolsó\_csúcs}(út)$
  2.   **if** $cél(akt)$ **then** **return**(nil) **endif**
  3.   **if** $hossza(út) \geq \text{korlát}$ **then** **return**(hiba) **endif**
  4.   **if** $akt \in \text{maradék}(út)$ **then** **return**(hiba) **endif**
  5.   **for** $\forall új \in \Gamma(akt) - \pi(akt)$ **loop** $\Gamma(akt) \sim akt$ gyermekei
 $\pi(akt) \sim akt$ egy szülője
  6. $megoldás := VL2(fűz(út, új))$
  7.   **if** $megoldás \neq hiba$ **then**
  8.   **return**($fűz((akt, új), megoldás)$) **endif**
  9.   **endloop**
  10.   **return**(hiba)
- end**

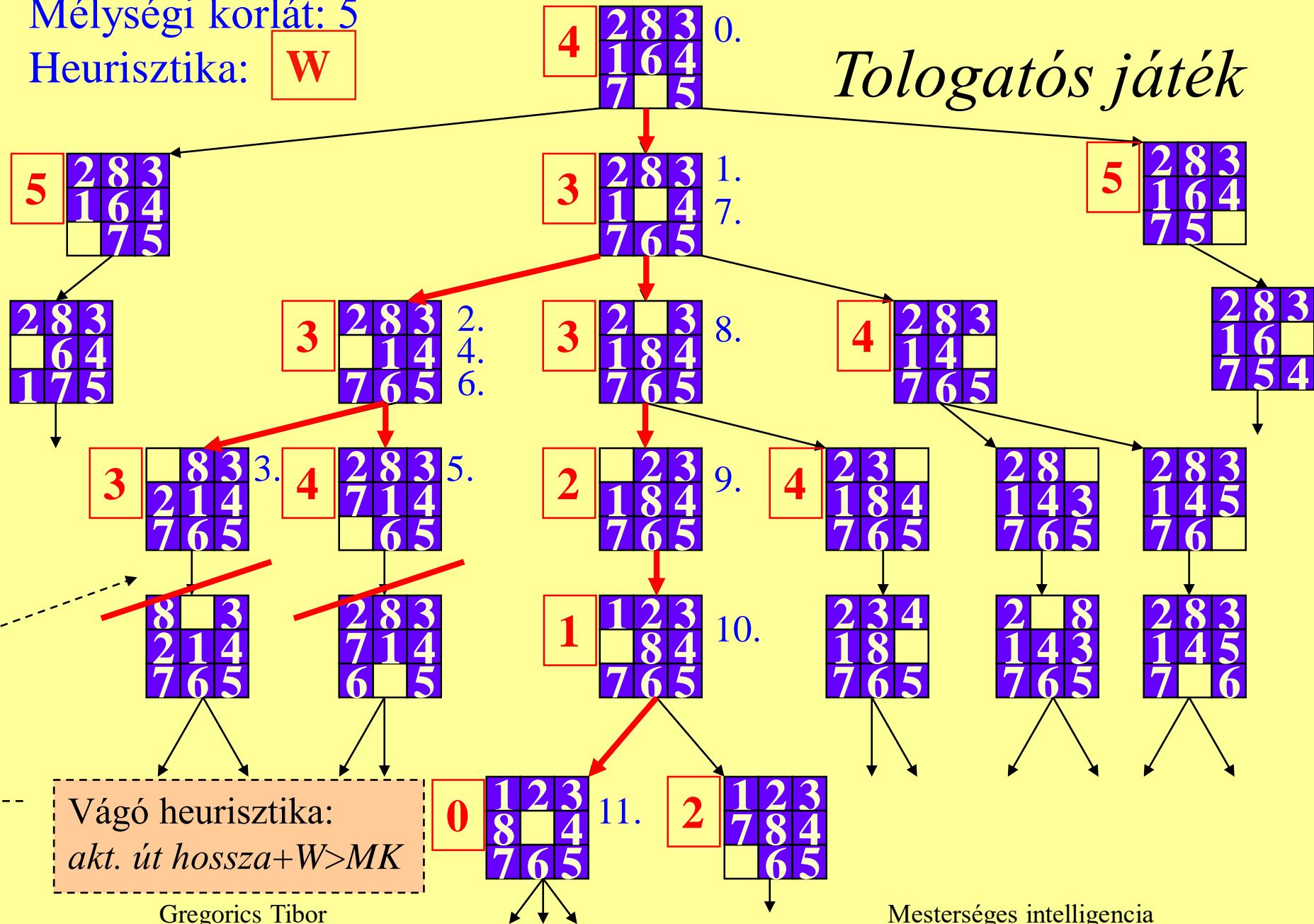
Mélységi korlát szerepe

- A mélységi korlát önmagában is biztosítja a terminálást körök esetén is.
  - Ilyenkor nem kell a rekurzív hívásnál a teljes aktuális utat átadni : elég az út hosszát, az aktuális csúcsot és annak szülőjét (a kettő hosszú körök kiszűréséhez).
  - Ez az egyszerűsítés a hatékonyságon javíthat, de ha a reprezentációs gráfban vannak rövid körök is, akkor futási idő szempontjából ez nem előnyös.
- A VL2 nem talál megoldást, ha a megoldási utak a megadott mélységi korlátnál hosszabbak. (A keresés ilyenkor sikertelenül terminál.)

Mélységi korlát: 5

Heurisztika: W

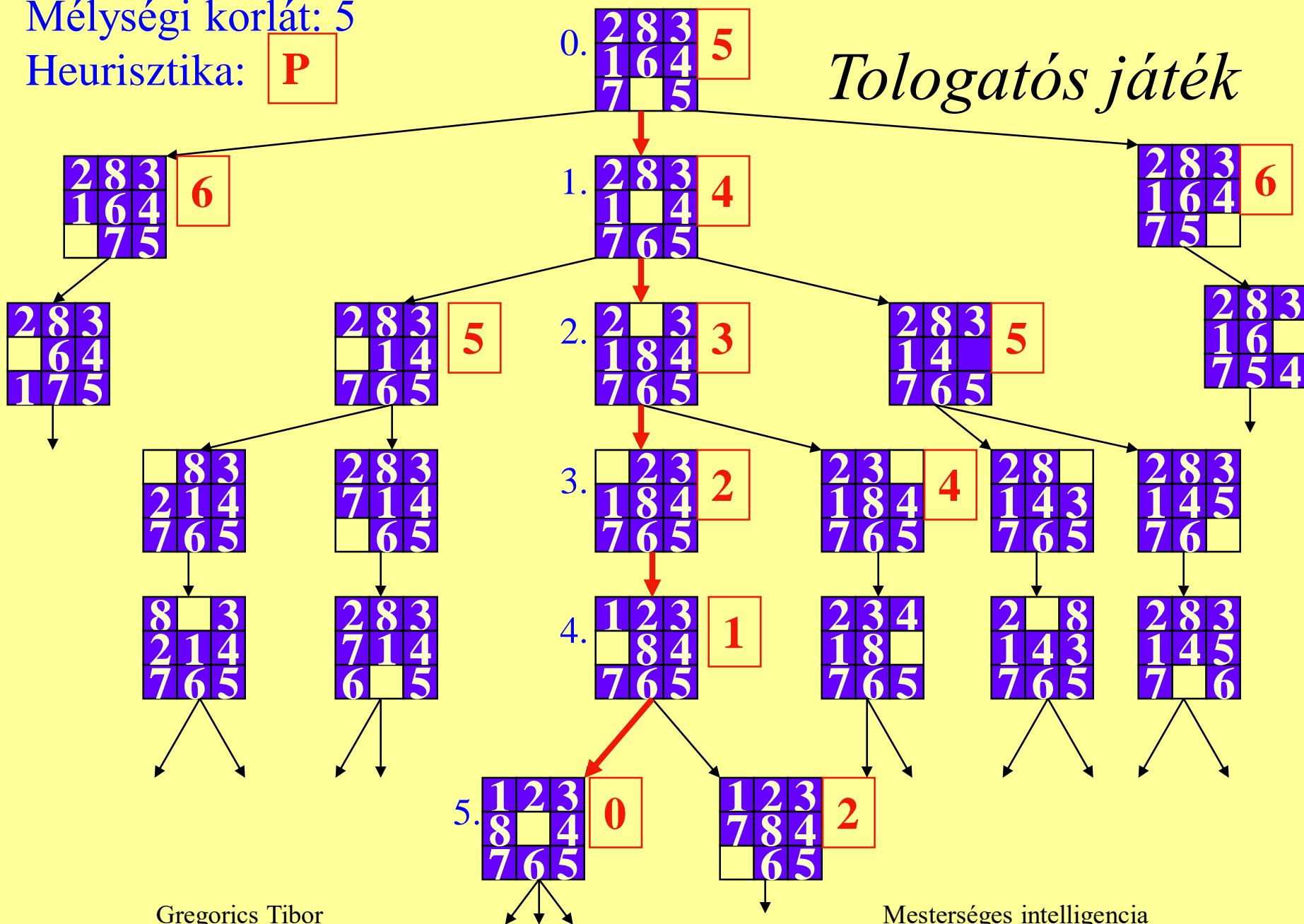
Tologatós játék

Mélységi korlát: 5

Heurisztika: P

Tologatós játék

Értékelés

□ ELŐNYÖK

- minden terminál, talál megoldást (a mélységi korláton belül)
- könnyen implementálható
- kicsi memória igény

□ HÁTRÁNYOK

- nem ad optimális megoldást. (iterációba szervezhető)
- kezdetben hozott rossz döntést csak sok visszalépés korrigál (visszaugrásos keresés)
- egy zsákutca részt többször is bejárhat a keresés

3. Gráfkeresés

- ❑ A gráfkeresés olyan KR, amelynek
  - globális munkaterülete: startcsúsból kiinduló már feltárt útjai a reprezentációs gráfnak (keresőgráf), valamint a feltárt utak végei (nyílt csúcsok)
    - kiinduló értéke: a startcsúcs,
    - terminálási feltétel: vagy célcsúcsot terjeszt ki vagy nincs nyílt csúcs.
  - keresési szabálya: egy nyílt csúcs kiterjesztése
  - vezérlési stratégiája: a legkedvezőbb csúcs kiterjesztésére törekszik, és ehhez egy kiértékelő függvényt használ.

3.1. Általános gráfkereső algoritmus

Jelölések:

- keresőgráf (G) : a reprezentációs gráf eddig felfedezett és egyben el is tárolt része
- nyílt csúcsok halmaza ($OPEN$) : kiterjesztésre várakozó csúcsok, amelyeknek gyerekeit még nem vagy nem eléggyé jól ismerjük
- kiértékelő függvény ($f: OPEN \rightarrow \mathbb{R}$) : kiválasztja a megfelelő nyílt csúcsot kiterjesztésre

Gráfkeresés függvényei

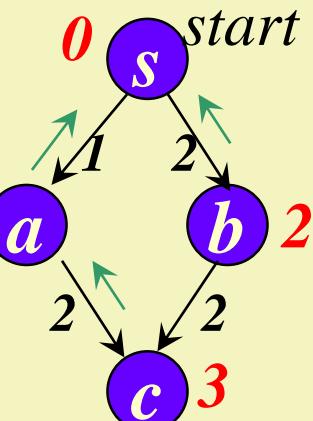
□ $\pi: N \rightarrow N$ szülőre visszamutató pointer

- $\pi(m) = m$ csúcs már ismert szülője, $\pi(start) = nil$
  - π egy *start* gyökerű irányított feszítőfát jelöl ki G -n és segít kiolvasni a megoldási utat terminálás után.
  - Jó lenne ha egy m csúcselfedezésekor a $\pi(m)$ a G -beli optimális $start \rightarrow m$ utat mutatná.

□ $g: N \rightarrow \mathbb{R}$ költségfüggvény

- $g(m) = c^\alpha(start, m)$ – egy már megtalált $\alpha \in \{start \rightarrow n\}$ út költsége
  - Jó lenne ha egy m csúcselfedezésekor a $g(m)$ a π által mutatott $start \rightarrow m$ út költségét adná.

$m \in G$ csúcs **korrekt**, ha $g(m)$ és $\pi(m)$ **konzisztenz**: $g(m) = c^\pi(start, m)$,
és $\pi(m)$ **optimális**: $c^\pi(start, m) = \min_{\alpha \in \{start \rightarrow m\} \cap G} c^\alpha(start, m)$
 G korrekt, ha minden csúcsa korrekt.

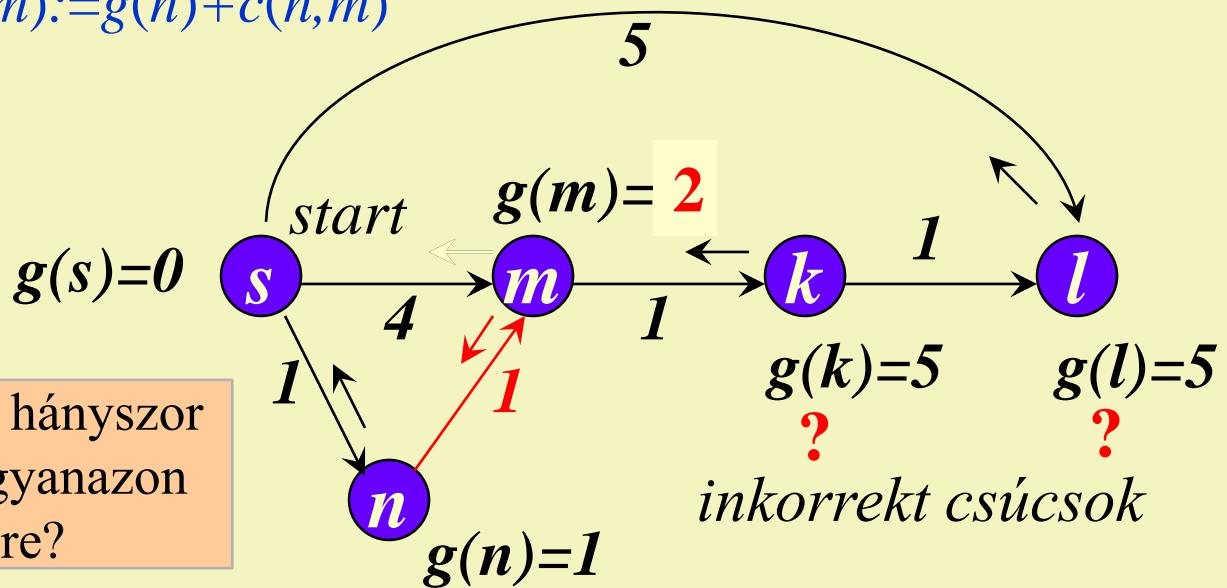

A korrektség fenntartása egy csúcs előállításakor

- Kezdetben: $\pi(start) := nil$, $g(start) := 0$
- Az n csúcs kiterjesztése után minden $m \in \Gamma(n)$ csúcsra
  - 1. Ha m új csúcs
    - azaz $m \notin G$ akkor
$$\pi(m) := n, g(m) := g(n) + c(n, m)$$
$$OPEN := OPEN \cup \{m\}$$
    - 2. Ha m régi csúcs, amelyhez olcsóbb utat találtunk
      - azaz $m \in G$ és $g(n) + c(n, m) < g(m)$ akkor
$$\pi(m) := n, g(m) := g(n) + c(n, m)$$
      - 3. Ha m régi csúcs, amelyhez nem találtunk olcsóbb utat
        - azaz $m \in G$ és $g(n) + c(n, m) \geq g(m)$ akkor *SKIP*

Mégsem marad korrekt a kereső gráf

Ha $m \in G$ és $g(n) + c(n, m) < g(m)$, akkor
 $\pi(m) := n$, $g(m) := g(n) + c(n, m)$

- ❑ Mi legyen az olcsóbb úton újra megtalált m csúcs leszármazottaival?
  1. Járjuk be és javítsuk ki a pointereiket és költségeiket!
  2. Kerüljük el egy jó kiértékelő függvénytel, hogy ilyen történjen!
  3. Az m csúcsot helyezzük vissza OPEN halmazba!

ADAT := kezdeti érték

while $\neg$ terminálási feltétel(ADAT) **loop**

    SELECT SZ FROM alkalmazható szabályok

    ADAT := SZ(ADAT)

endloop

Általános gráfkereső algoritmus

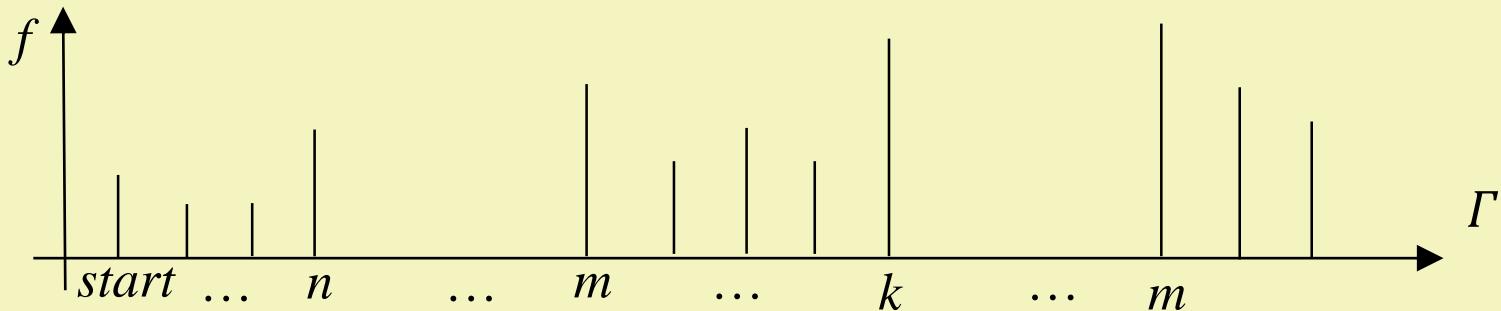
1. $G := (\{start\}, \emptyset); OPEN := \{start\}; g(start) := 0; \pi(start) := nil$
2. **loop**
3.   **if** empty($OPEN$) **then return** nincs megoldás
4. $n := \min_f(OPEN)$
5.   **if** cél(n) **then return** megoldás
6. $OPEN := OPEN - \{n\}$
7.   **for** $\forall m \in \Gamma(n) - \pi(n)$ **loop** $\Gamma(akt) \sim$ akt gyermekei
 $\pi(akt) \sim$ akt egy szülője
8.   **if** $m \notin G$ or $g(n) + c(n,m) < g(m)$ **then**
9. $\pi(m) := n; g(m) := g(n) + c(n,m); OPEN := OPEN \cup \{m\}$
10.   **endloop**
11. $G := G \cup \{(n,m) \in A \mid m \in \Gamma(n) - \pi(n)\}$
12. **endloop**

Működés és eredmény

Bebizonyítható:

- A GK δ -gráfban a működése során egy csúcsot legfeljebb véges sokszor terjeszt ki.
(ebből következik például, hogy körökre nem érzékeny)
- A GK véges δ -gráfban mindenkor terminál.
- Ha egy véges δ -gráfban létezik megoldás, akkor a GK megoldás megtalálásával terminál.

Gráfkeresés működési grafikonja

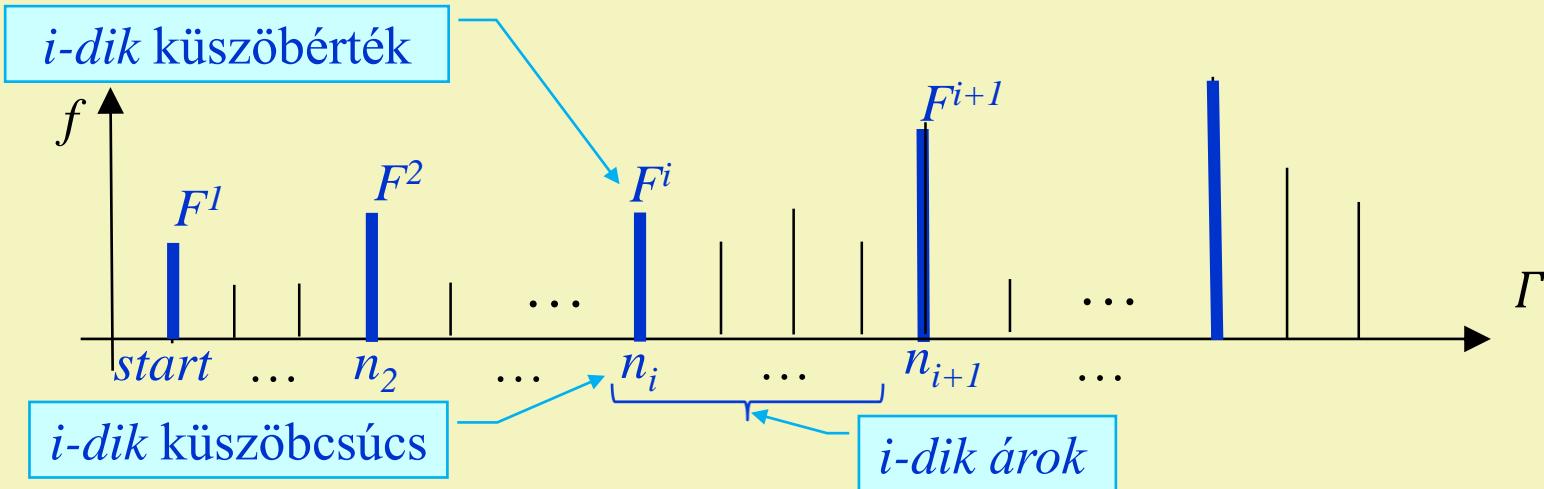

- Soroljuk fel a kiterjesztett csúcsokat kiterjesztésük sorrendjében (ugyanaz a csúcs többször is szerepelhet, hiszen többször is kiterjesztődhet) a kiterjesztésükkel mért f kiértékelő függvényértékükkel.

Csökkenő kiértékelő függvény

- Egy GK kiértékelő függvénye **csökkenő**, amennyiben a egy csúcsra adott értéke az algoritmus működése során nem növekszik, viszont mindenkor mindenkor csökken, valahányszor a csúcshoz a korábbinál olcsóbb utat találunk.
  - Például a g költségfüggvény ilyen.
- Csökkenő kiértékelő függvény mellett a GK
  - soha nem terjeszt ki inkorrekt csúcsot
  - időről időre automatikusan helyreállítja a kereső gráf korrektségét, azaz a π feszítő fájának optimálisságát és konzisztenciáját.

Mikor lesz a kereső gráf korrekt csökkenő kiértékelő függvény mellett?

- Válasszuk ki az értékekből azt az F^i ($i=1,2,\dots$) monoton növekedő részsorozatot, amely a legelső értékkel kezdődik, majd mindenkorábbi nem kisebb értékkel folytatódik.
- Csökkenő kiértékelő függvény használata mellett a GK
  - kereső gráfja korrekt lesz valahányszor küszöbcsúcsot terjeszt ki
  - soha nem terjeszt ki inkorrekt csúcsot

3.2. Nevezetes gráfkereső algoritmusok

- Most az f kiértékelő függvény megválasztása következik.

Nem-informált

- mélységi (MGK)
- szélességi (SZGK)
- egyenletes (EGK)

- Az úgynevezett tie-breaking rule-ok (egyenlőséget feloldó szabályok) a nem-informált gráfkeresések nélkül is tartalmazhatnak heurisztikát.

Heurisztikus

- előre tekintő (mohó, best-first)
- A, A*, A^c
- B, B', A^{**}

Nevezetes nem-informált algoritmusok

ugyanúgy mélységi stratégiát használ,
mint a visszalépéses keresés

Algoritmus	Definíció	Eredmények
Mélységi gráfkeresés MGK	$f = -g$, $c(n,m) = 1$	<ul style="list-style-type: none"> végtelen gráfokban csak mélységi korláttal garantál megoldást
Szélességi gráfkeresés SZGK	$f = g$, $c(n,m) = 1$	<ul style="list-style-type: none"> optimális (legrövidebb) megoldást ad, ha van (még végtelen δ-gráfban is) egy csúcs kiterjesztésekor ismeri az odavezető legrövidebb utat (legfeljebb egyszer terjeszti ki)
Egyenletes gráfkeresés EGK	$f = g$	<ul style="list-style-type: none"> optimális (legolcsóbb) megoldást ad, ha van (még végtelen δ-gráfban is) egy csúcs kiterjesztésekor ismeri az odavezető legolcsóbb utat (legfeljebb egyszer terjeszt ki)

Heurisztika a gráfkeresésekben

- Heurisztikus függvénynek nevezzük azt a $h:N \rightarrow \mathbb{R}$ függvényt, amelyik egy csúcsnál megbecsüli a csúcsból a célba vezető („hátralévő”) optimális út költségét.

- $h(n) \approx h^*(n)$ ($h^*:N \rightarrow \mathbb{R}$ többnyire nemismert, csak elméletben létező költségfüggvény)

- Példák:

- 8-kirakó : W, P
- 0 (zéró függvény)?

hátralevő optimális költség n -ből a célcsúcsok (T) valamelyikébe:

$$h^*(n) = c^*(n, T)$$

M -be vezető optimális költség:

$$c^*(n, M) := \min_{m \in M} c^*(n, m)$$

n -ből m -be vezető optimális költség:

$$c^*(n, m) := \min_{\alpha \in \{n \rightarrow m\}} c^\alpha(n, m)$$

Heurisztikus függvények tulajdonságai

□ Nevezetes tulajdonságok:

- **Nem-negatív:** $h(n) \geq 0 \quad \forall n \in N$
- **Megengedhető** (admissible): $h(n) \leq h^*(n) \quad \forall n \in N$
- **Monoton megszorítás:** $h(n) - h(m) \leq c(n,m) \quad \forall (n,m) \in A$
(következetes)

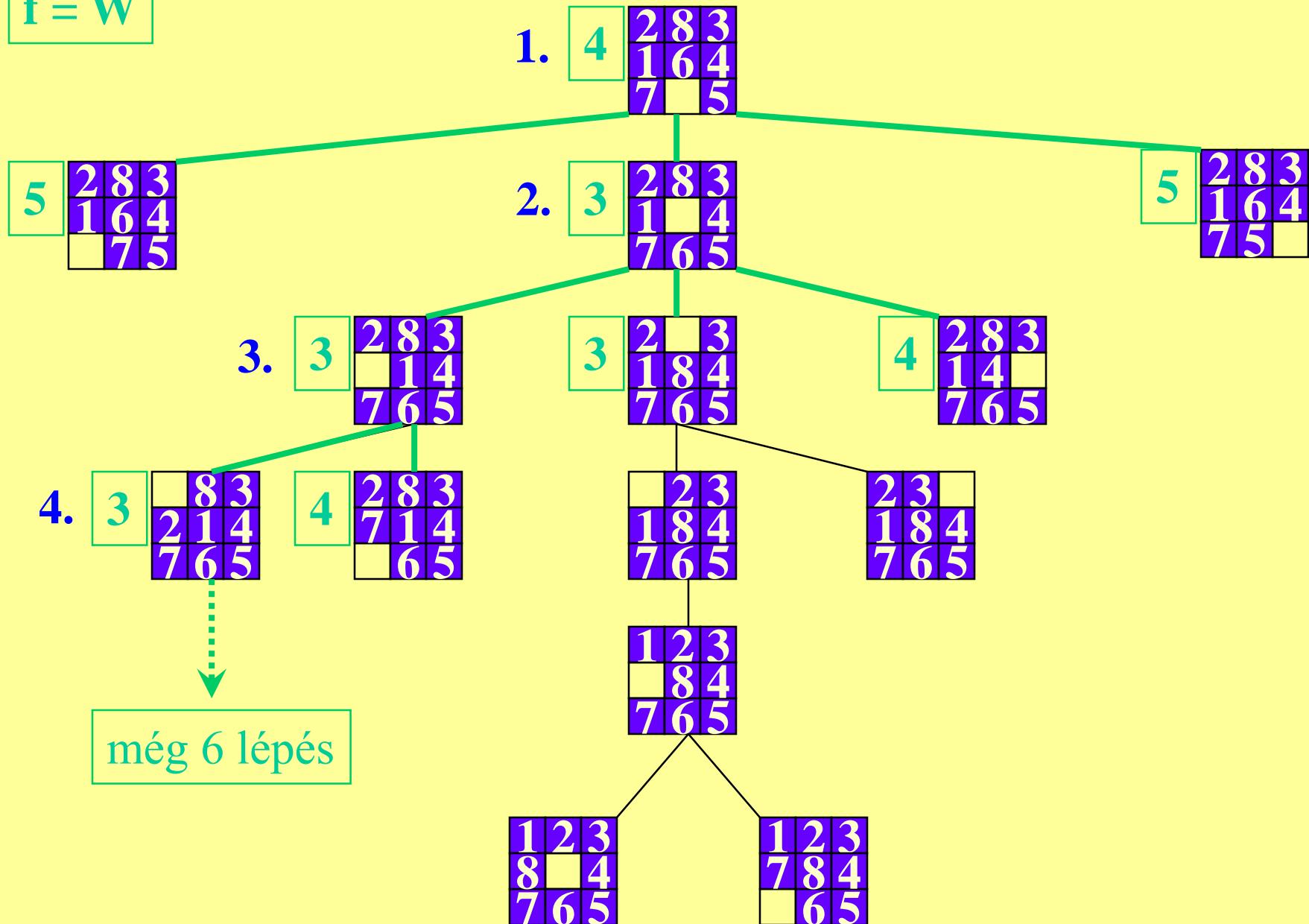
□ Megjegyzés:

- 8-kirakó : W és P minden tulajdonsággal bír.
- h monoton + h célban nulla $\Rightarrow h$ megengedhető
- Zéró függvény minden tulajdonsággal bír.

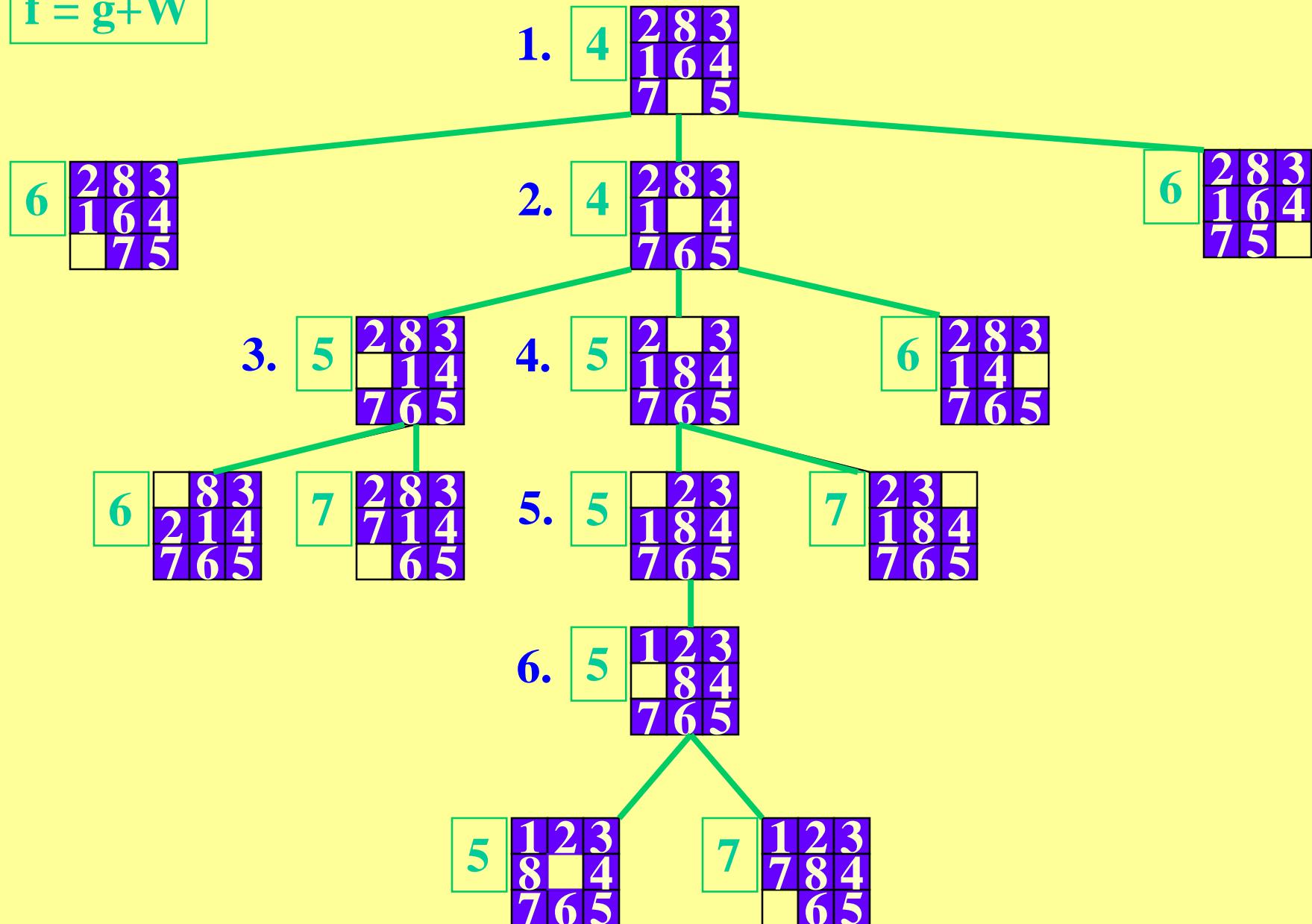
Nevezetes heurisztikus algoritmusok

Algoritmus	Definíció	Eredmények
<i>Előre tekintő gráfkeresés</i>	$f = h$	nincs említető extra tulajdonsága
<i>A algoritmus</i>	$f = g + h$ és $h \geq 0$	<ul style="list-style-type: none"> megoldást ad, ha van megoldás (még végtelen δ-gráfban is)
<i>A* algoritmus</i>	$f = g + h$ és $h \geq 0$ és $h \leq h^*$	<ul style="list-style-type: none"> optimális megoldást ad, ha van (még végtelen δ-gráfban is)
<i>A^c algoritmus</i>	$f = g + h$ és $h \geq 0$ és $h \leq h^*$ és $h(n) - h(m) \leq c(n, m)$	<ul style="list-style-type: none"> optimális megoldást ad, ha van (még végtelen δ-gráfban is) egy csúcs kiterjesztésekor ismeri az odavezető legolcsóbb utat (legfeljebb egyszer terjeszt ki)
	egyenletes gráfkeresés: $f = g + 0$	

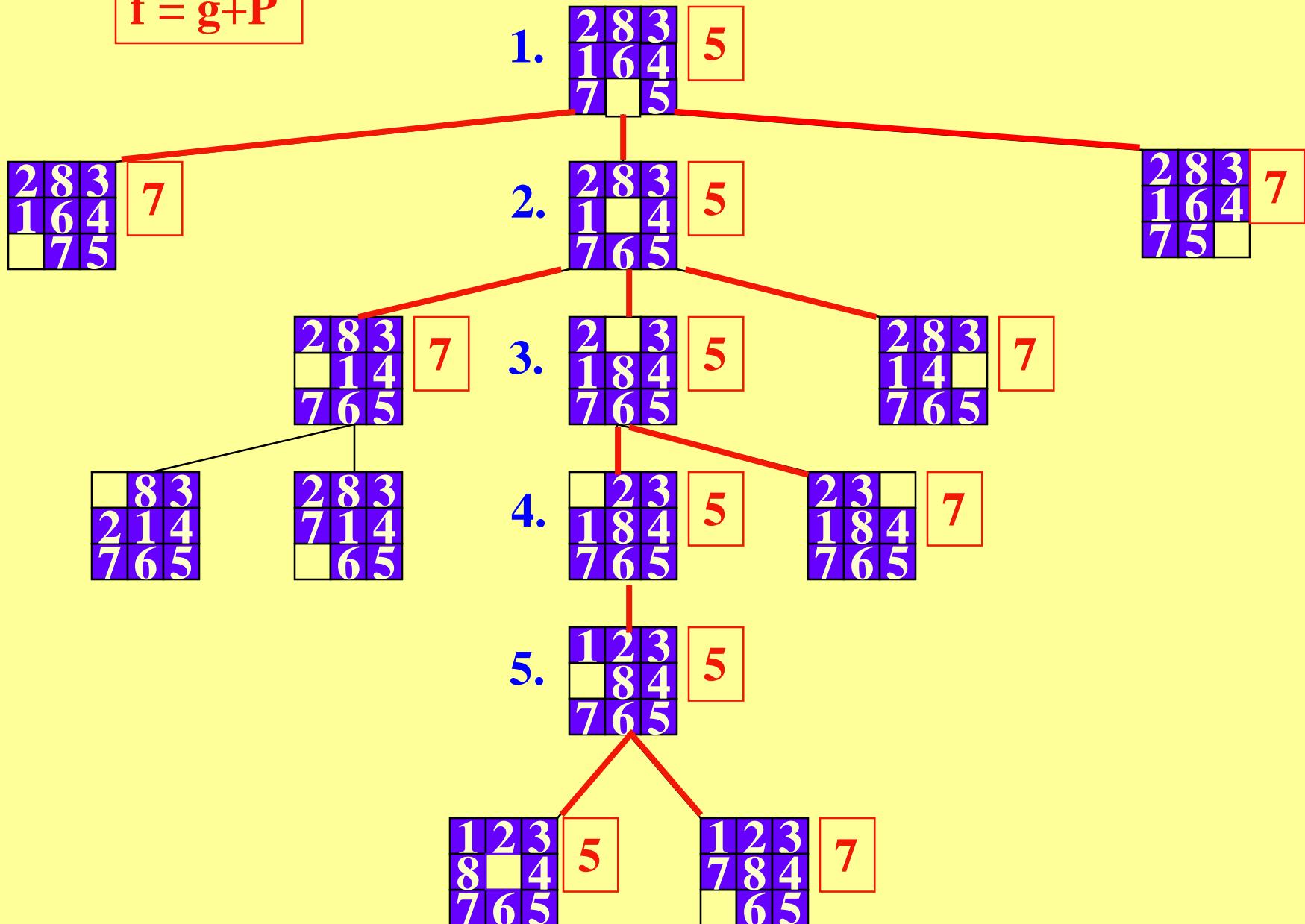
$$\mathbf{f} = \mathbf{W}$$

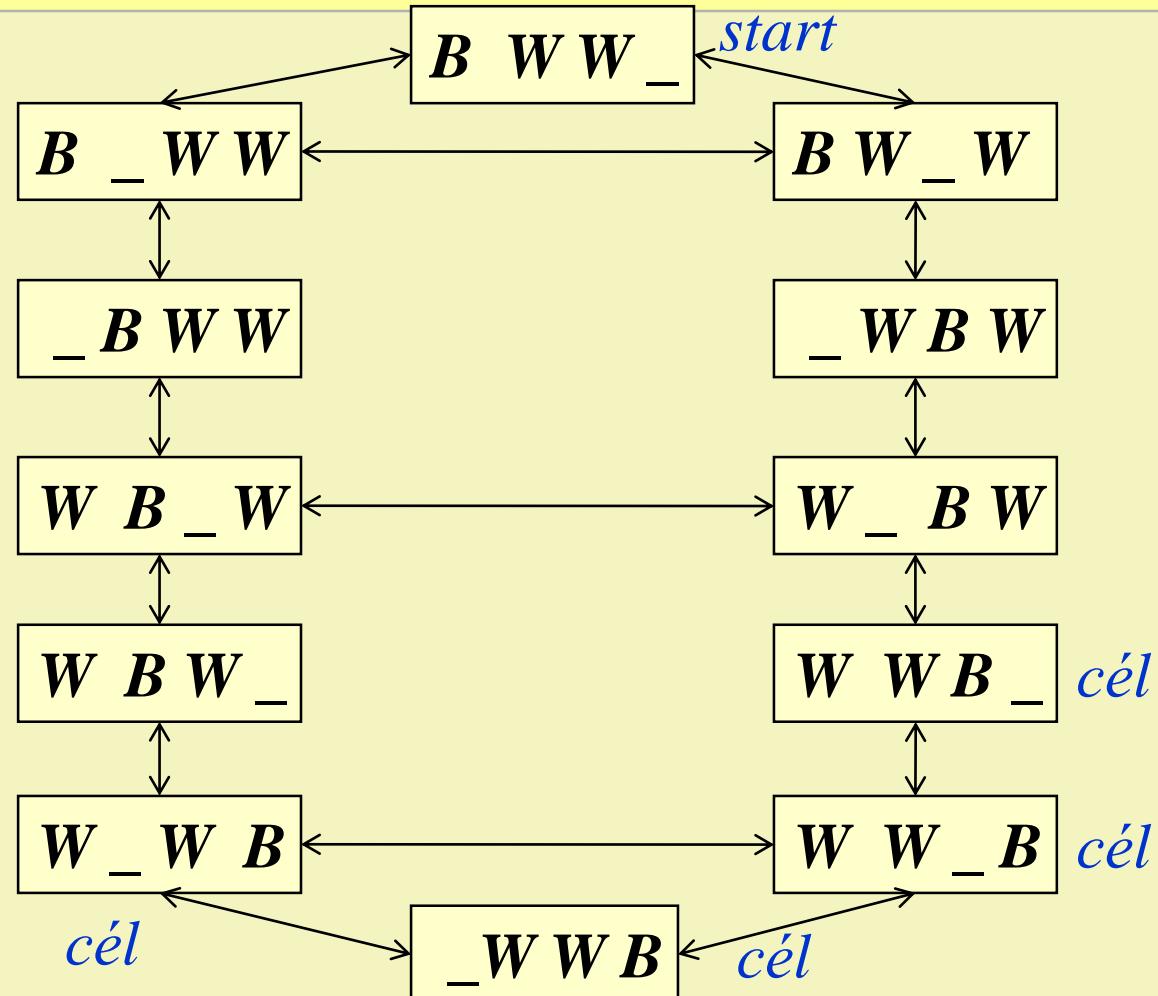
$$\mathbf{f} = \mathbf{g} + \mathbf{W}$$

$$\mathbf{f} = \mathbf{g} + \mathbf{P}$$

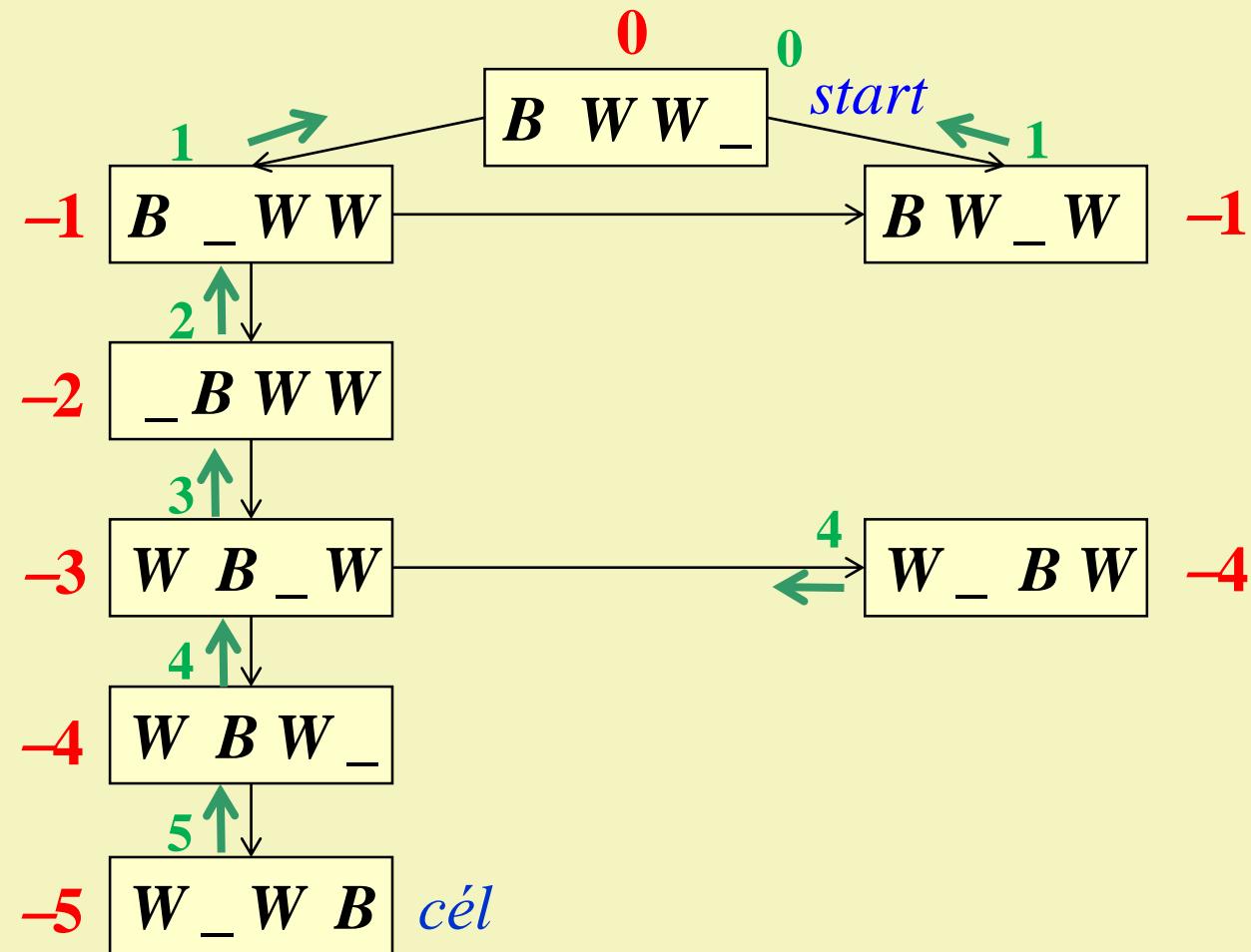

Fekete-fehér kirakó állapot gráfja

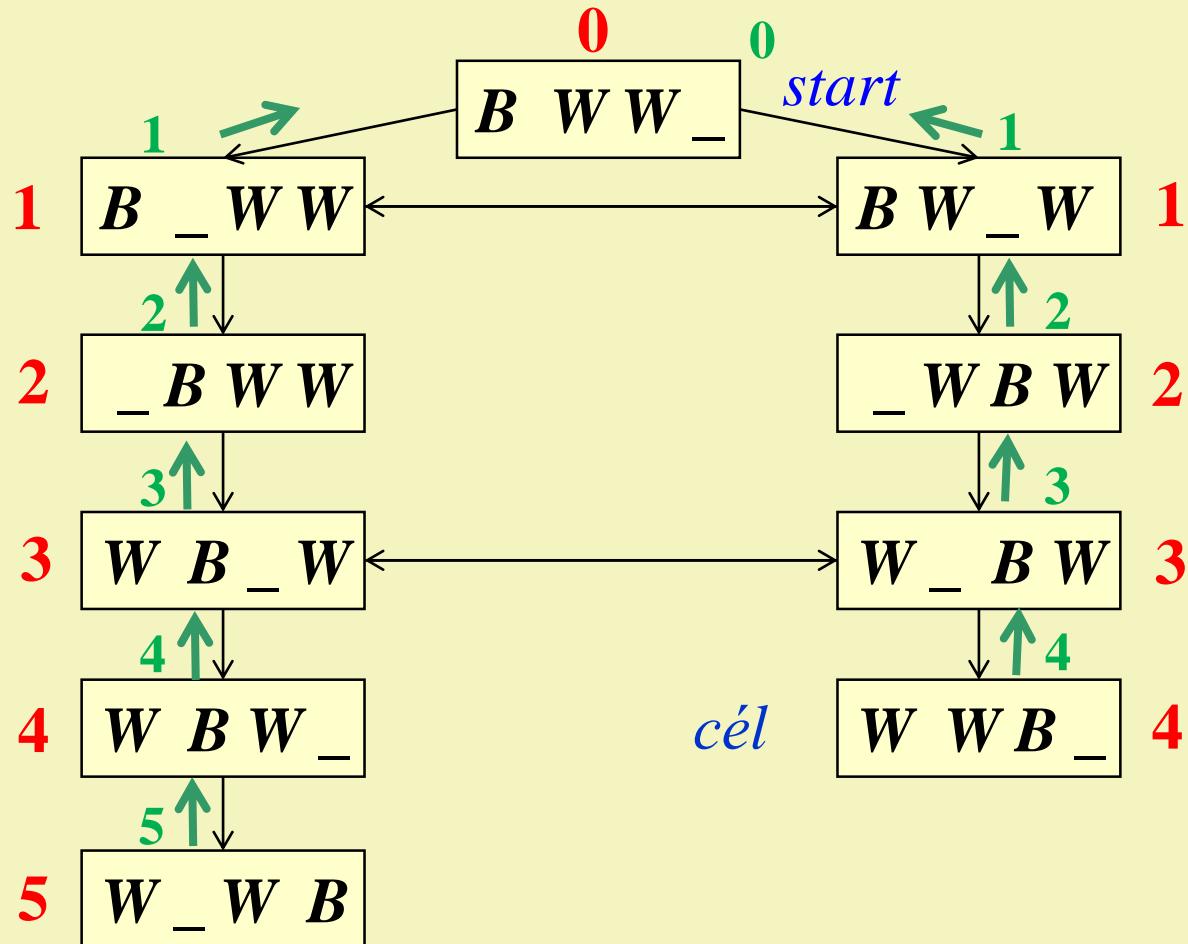
Mélységi gráfkeresés

$$f = -g$$

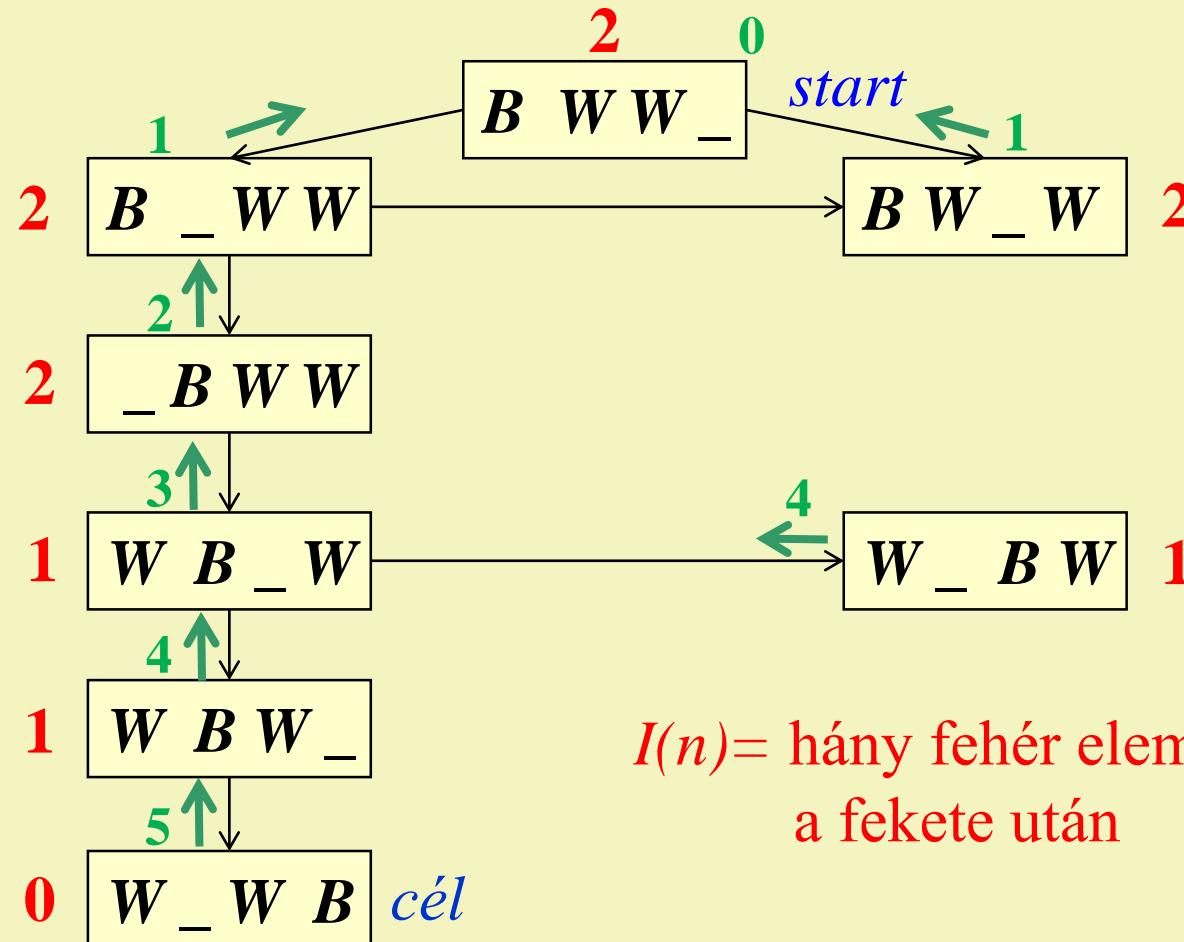
Szélességi gráfkeresés

$$f = g$$

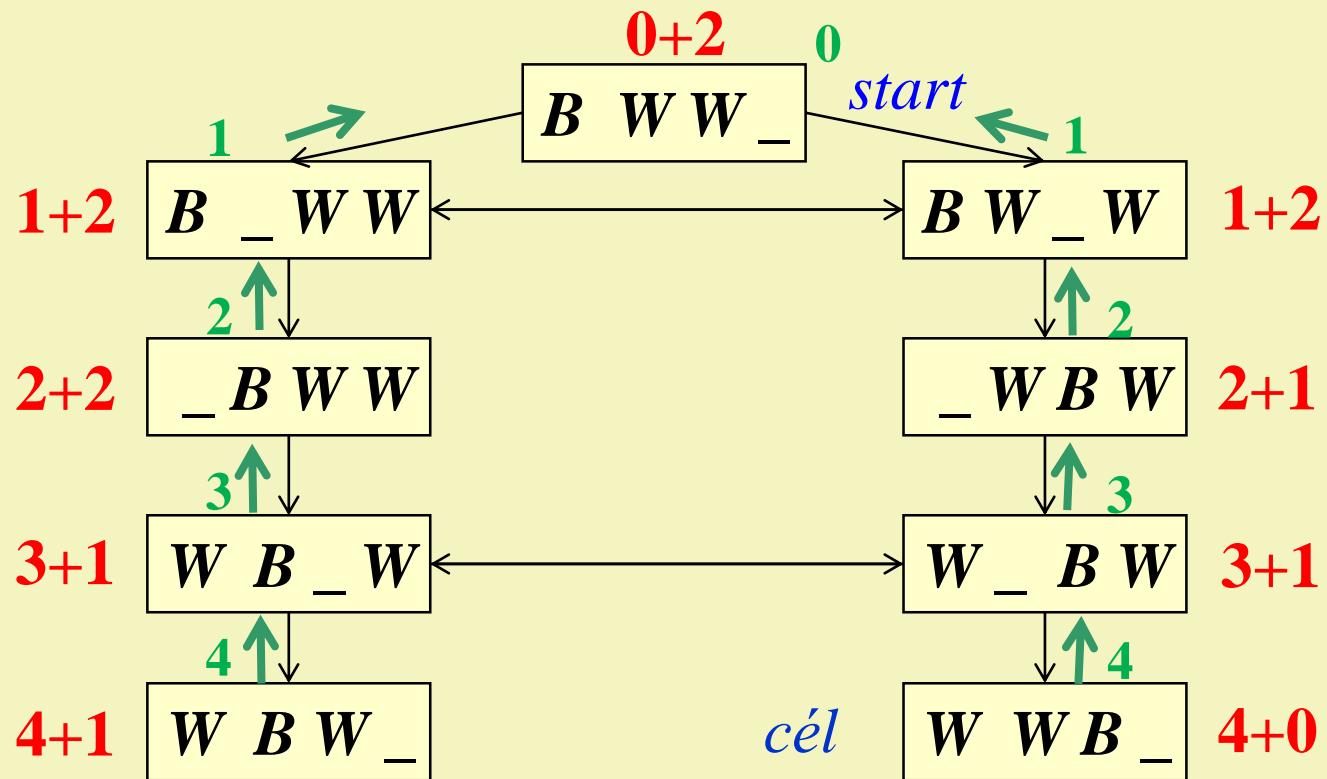
Előre tekintő gráfkeresés

$f = I$

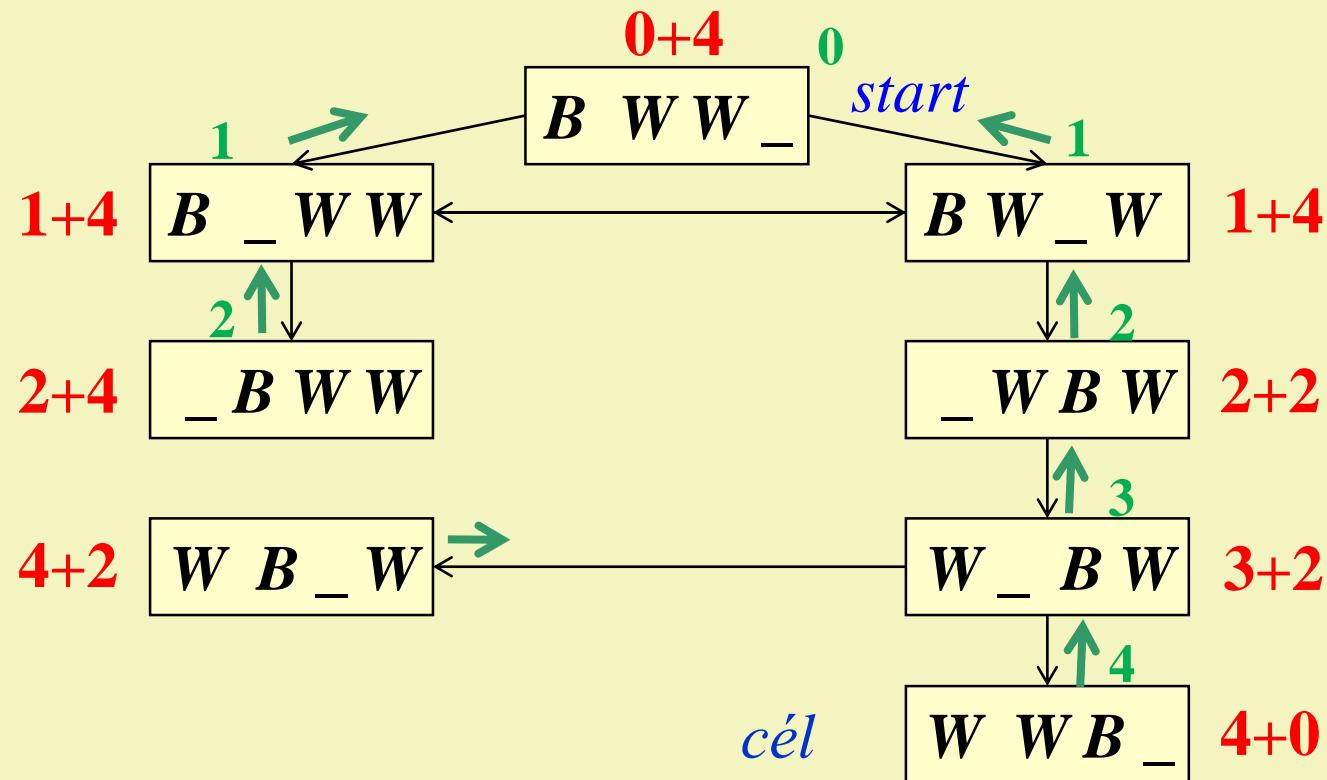
A algoritmus

$$f = g + I$$

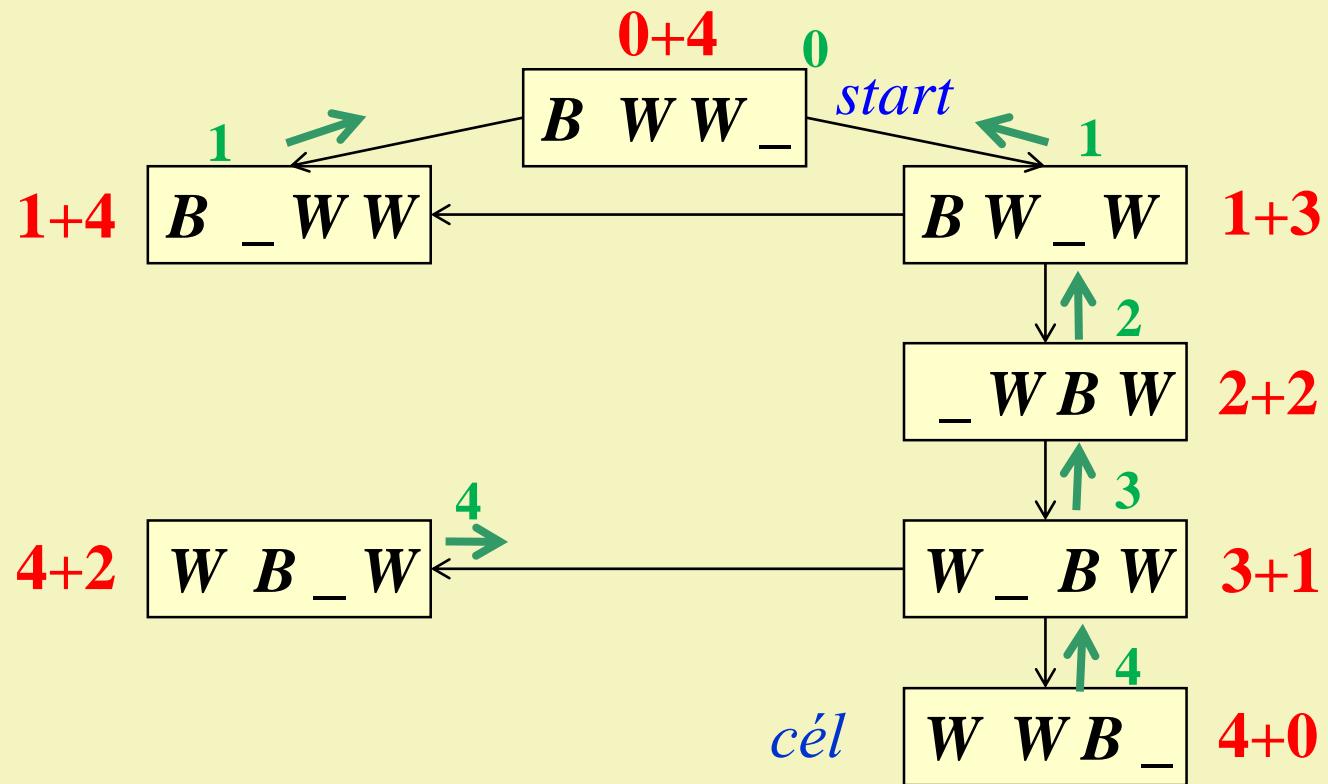
A algoritmus

$$f = g + 2*I$$

A algoritmus

$$f = g + 2*I - (1 \text{ ha van } BW_- \text{ vagy } _BW)$$

Elemzés

$A^c alg$

f	Alg	mo	G	Γ
-g	MGK	5	8	5
g	$SZGK$	4	10	8
l	<i>Előre tekintő</i>	5	8	5
$g+l$	$A alg$	4	9	7
$g+2*l$	$A alg$	4	8	6
$g+2*l-1(ha...)$	$A alg$	4	7	5

$A^c alg$

$A^c alg$

3.3. *A^{*} algoritmus* hatékonysága

Hatókonyság

Memória igény

Zárt csúcsok száma termináláskor jól jellemzi a kereső gráf méretét

Futási idő

Kiterjesztések száma a zárt csúcsok számához viszonyítva

A hatékonyságot a **megengedhető feladatokon** vizsgáljuk, amelyeknek van megoldása és ismert egy megengedhető heurisztikája, tehát az *A^{*} algoritmus* optimális megoldást talál hozzájuk.

3.3.1. A memória igény vizsgálata

- $CLOSED_S$ ~ az S gráfkereső algoritmus által lezárt (kiterjesztett) csúcsok halmaza
- Rögzítsünk egy feladatot és két, X és Y gráfkereső algoritmust
Az adott feladatra nézve
  - a. X nem rosszabb Y -nál, ha $CLOSED_X \subseteq CLOSED_Y$
  - b. X jobb Y -nál, ha $CLOSED_X \subsetneq CLOSED_Y$
- Ezek alapján összevethető
  1. két eltérő heurisztikájú A^* algoritmus ugyanazon a feladaton, azaz a két heurisztika.
  2. két útkereső algoritmus, például az A^* algoritmus és egy másik – szintén optimális megoldást garantáló – gráfkereső algoritmus a megengedhető problémák egy részhalmazán.

Különböző heurisztikájú A^* algoritmusok memória igényének összehasonlítása

- Az A_1 (h_1 heurisztikával) és A_2 (h_2 heurisztikával) A^* algoritmusok közül az A_2 jobban informált, mint az A_1 , ha minden $n \in N \setminus T$ csúcsra teljesül, hogy $h_1(n) < h_2(n)$.

$$h_1(n) < h_2(n) \leq h^*(n)$$
- Bebizonyítható, hogy a jobban informált A_2 nem rosszabb a kevésbé informált A_1 -nél, azaz $CLOSED_{A_2} \subseteq CLOSED_{A_1}$

Megjegyzés

- A gyakorlatban a bizonyított állításnál enyhébb feltételek mellett látványosabb különbségekkel is találkozhatunk:
  - Sokszor akkor is jóval több csúcsot terjeszt ki az A_1 , mint A_2 ($CLOSED_{A_2} \subset CLOSED_{A_1}$), ha csak a $h_1 \leq h_2$ teljesül, esetleg nem is minden csúcsra.
  - Példák:
    - 8-as tologató: $0 \leq W \leq P$ ($\leq F$)
    - Fekete-fehér: $I \leq M$ ($\leq 2 \cdot I$)
- Minél jobban (közelebbről) becsli (ha lehet, alulról) a heurisztika a h^* -ot, várhatóan annál kisebb lesz a memória igénye.

15-kirakó

$f =$	$g+0$	$g+W$	$g+P$
6 lépéses megoldás	117	7	6
13 lépéses megoldás	32389	119	13
21 lépéses megoldás	n.a.	3343	145
30 lépéses megoldás	n.a.	n.a.	1137
34 lépéses megoldás	n.a.	n.a.	3971

Különböző gráfkereső algoritmusok memória igényének összehasonlítása

- Célunk megmutatni azt, hogy az *A^{*} algoritmus* memória igénye nem rossz más, hasonló eredményű gráfkereső algoritmusok memória igényéhez képest.
- **Megengedhetőnek** nevezzük azt az gráfkereső algoritmust, amely megengedhető heurisztikájú útkeresési problémákra optimális megoldást talál, ha van megoldás.
- Példák:
  - EGK : $f(n)=g(n)+0$
  - *A (A^{*}) algoritmus* : $f(n)=g(n)+h(n)$
  - *A^{**} algoritmus*: $f(n)=\max_{m \in start \rightarrow n} (g(m)+h(m))$ és a célcsúcs előnyben

Bizonyítható eredmények

- *A^{*} algoritmus* lehet rosszabb más megengedhető algoritmusnál egy adott megengedhető feladaton. De
  - Bármelyik megengedhető algoritmus is lehet rosszabb más megengedhető algoritmusnál egy adott megengedhető feladaton.
  - *A^{*}* soha nem rosszabb a többi megengedhető algoritmusnál a monoton megszorításos heurisztikájú megengedhető feladatokon.
  - Az *A^{*}-nál nincs jobb* megengedhető algoritmus az olyan feladatokon, ahol van olyan optimális megoldási út, amelynek csúcsaira a célcsúcs kivételével $h < h^*$ áll fenn).

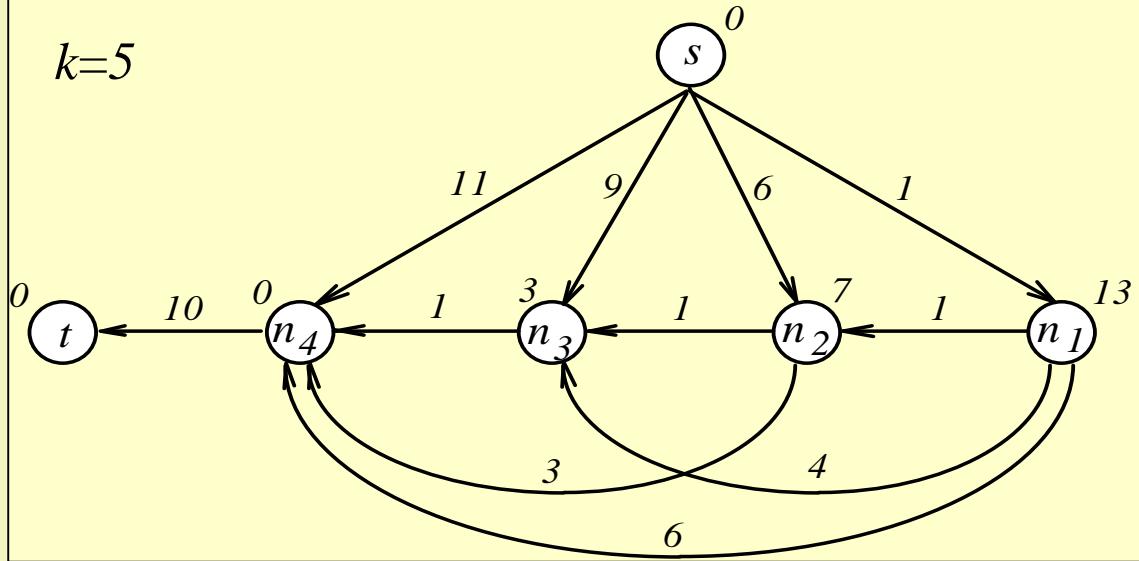
3.3.2. A futási idő elemzése

- Zárt csúcsok száma: $k = |CLOSED|$
- Alsókorlát: k
  - Egy monoton megszorításos heurisztika mellett egy csúcs legfeljebb csak egyszer terjesztődik ki,
  - habár ettől még a kiterjesztett csúcsok száma igen sok is lehet (lásd egyenletes keresés)
- Felsőkorlát: 2^{k-1}
  - lásd. Martelli példáját

Megjegyzés

- ❑ Másik heurisztikával ugyanazon a feladaton természetesen javítható a kiterjesztések száma, bár nem biztos, hogy ez minden esetben tényleges javulás lesz, hiszen másik heurisztika esetén a k értéke is változhat.
- ❑ A kiterjesztések száma ugyanis a kiterjesztett (zárt) csúcsok számához viszonyított szám
  - h_1 heurisztika mellett k_1 darab zárt csúcs, és 2^{k_1-1} kiterjesztés
  - h_2 heurisztika mellett k_2 darab zárt csúcs, és k_2 kiterjesztés
  - Mégis lehet, hogy $2^{k_1-1} < k_2$, ha $k_1 \ll k_2$.

Martelli példája

Az $n_1, \dots, n_{k-1}$ csúcsokba rendre $2^0, 2^1, \dots, 2^{k-2}$ különböző út vezet. Így elvileg 2^{k-1} kiterjesztés történhet. És itt ennyi is történik.

$$N = \{n_i \mid i=0..k\} \text{ ahol } s=n_0, t=n_k$$

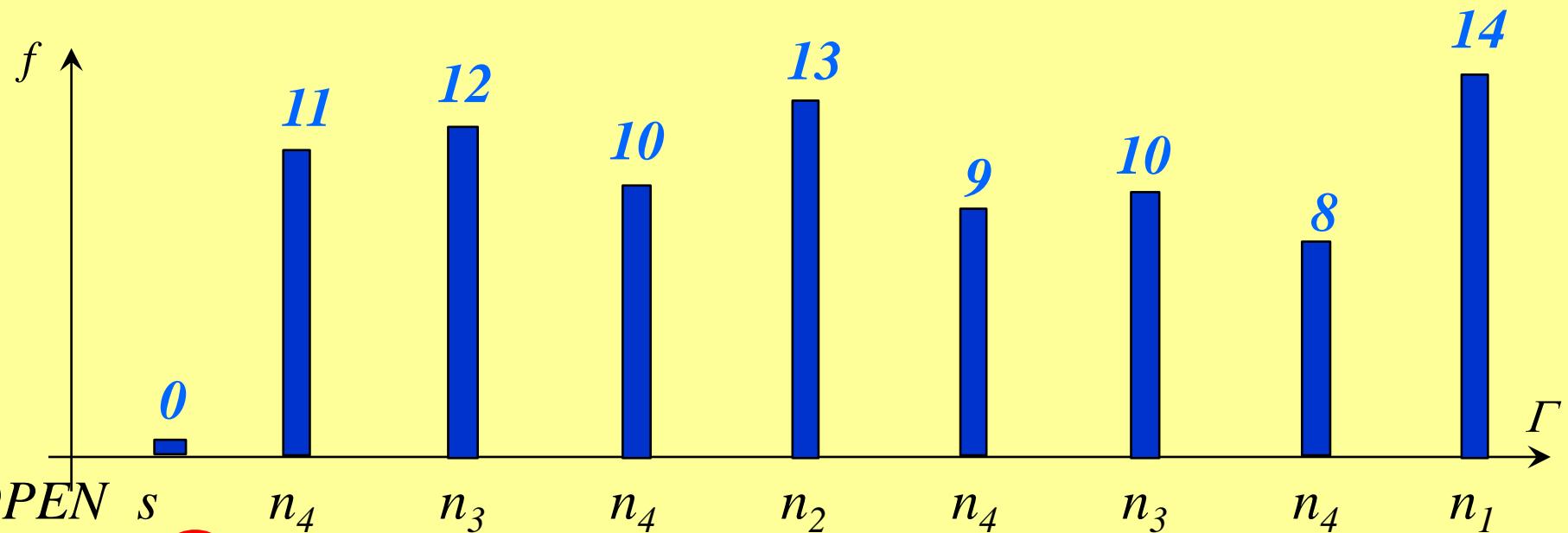
$$A = \{(n_i, n_j) \mid 0 \leq i < j < k\} \cup \{(n_{k-1}, t)\}$$

$$c(n_i, n_j) = 2^{k-2-i} - 2^{k-1-j} + j-i \quad (0 \leq i < j < k)$$

$$h(n_i) = c(s, n_{k-1}) - c(s, n_i) + k-1-i \quad (0 < i < k), \quad h(s) = h(t) = 0$$

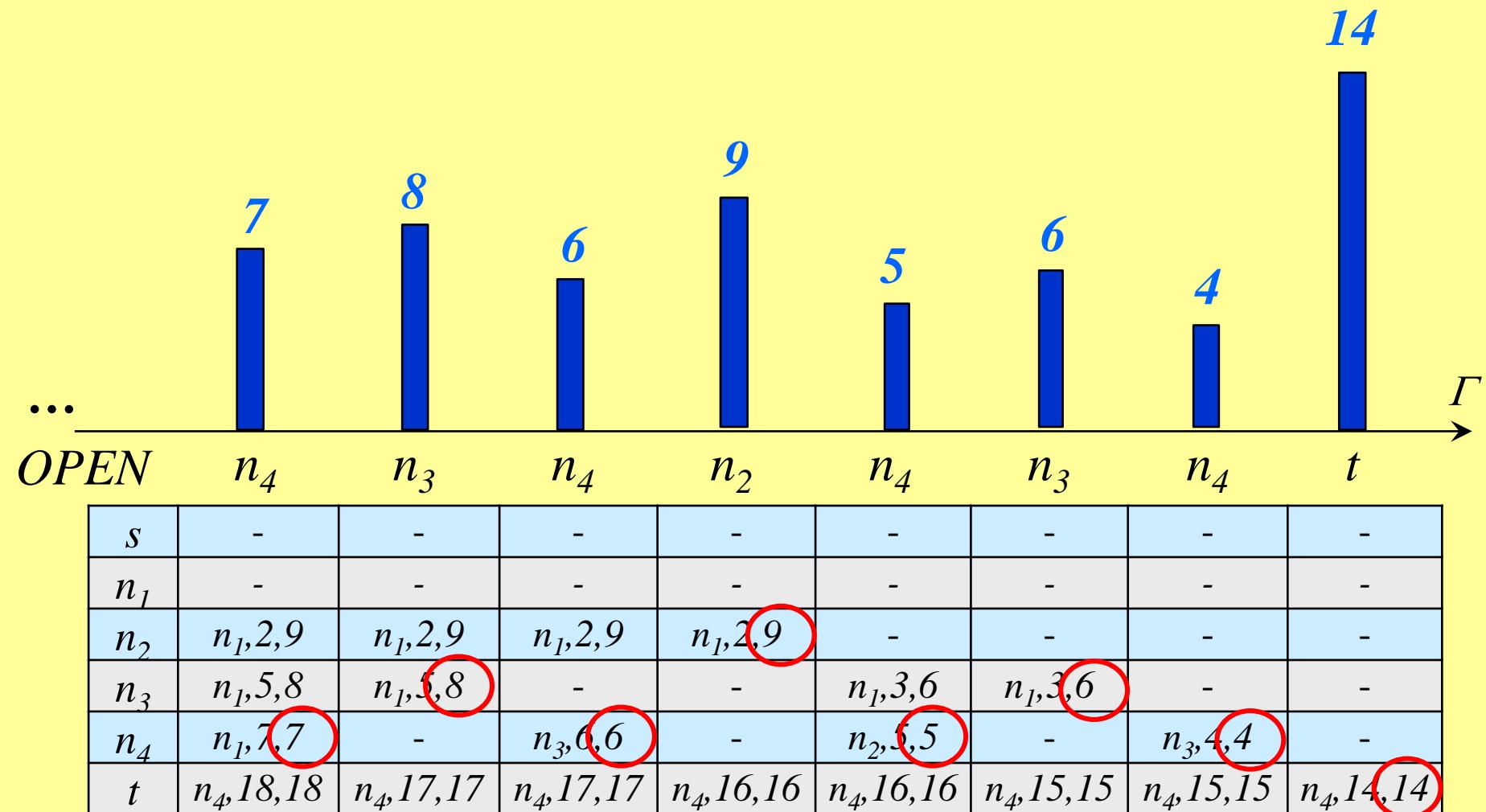
$$c(n_{k-1}, t) = h(n_1) - k + 2$$

Működési grafikon

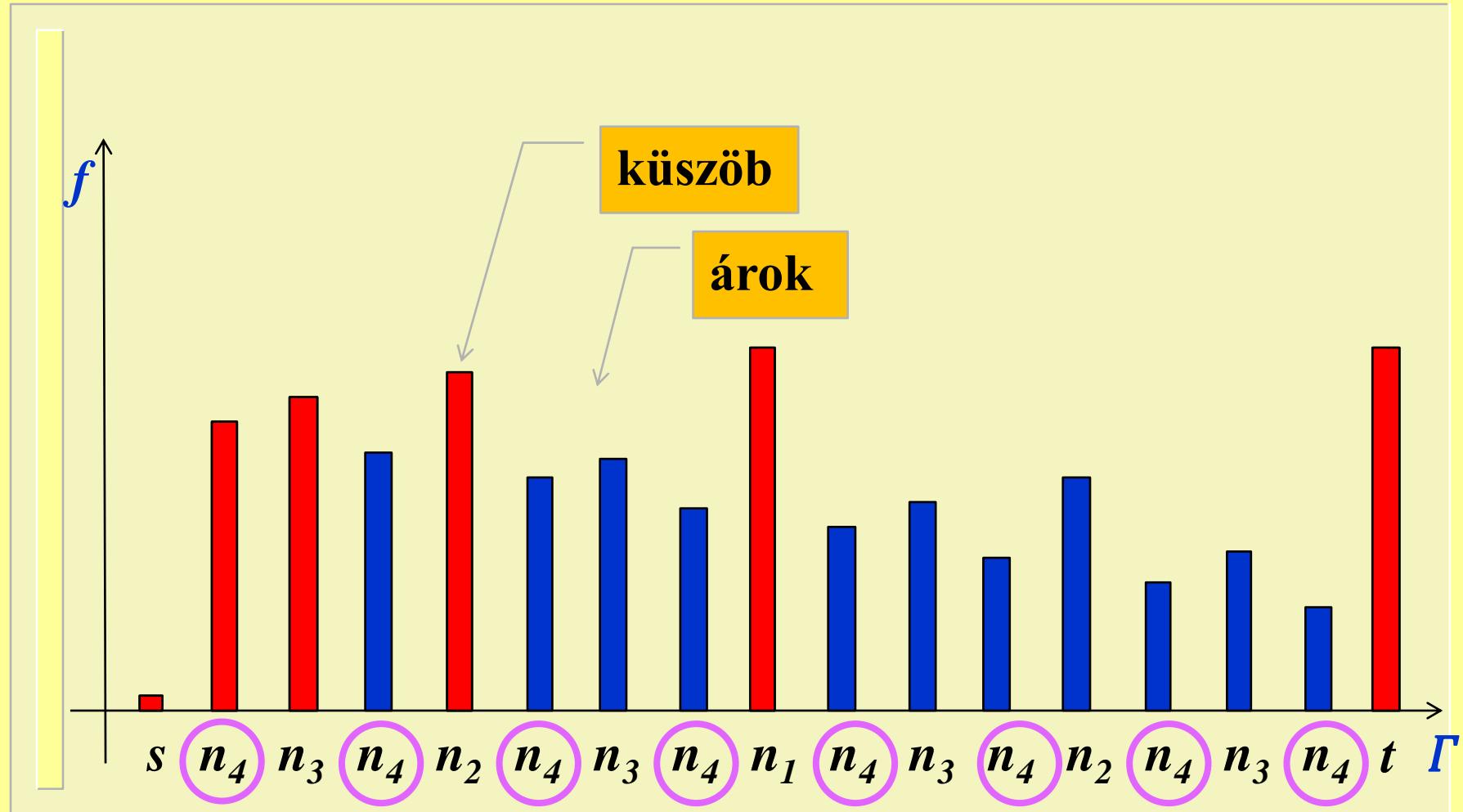

s	$nil, 0, 0$	-	-	-	-	-	-	-	-
n_1	-	$s, 1, 14$	$s, 1, 14$	$s, 1, 14$	$s, 1, 14$	$s, 1, 14$	$s, 1, 14$	$s, 1, 14$	$s, 1, 14$
n_2	-	$s, 6, 13$	$s, 6, 13$	$s, 6, 13$	$s, 6, 13$	-	-	-	-
n_3	-	$s, 9, 12$	$s, 9, 12$	-	-	$n_2, 7, 10$	$n_2, 7, 10$	-	-
n_4	-	$s, 11, 11$	-	$n_3, 10, 10$	-	$n_2, 9, 9$	-	$n_2, 8, 8$	-
t	-	-	$n_4, 21, 21$	$n_4, 21, 21$	$n_4, 20, 20$	$n_4, 20, 20$	$n_4, 19, 19$	$n_4, 19, 19$	$n_4, 18, 18$

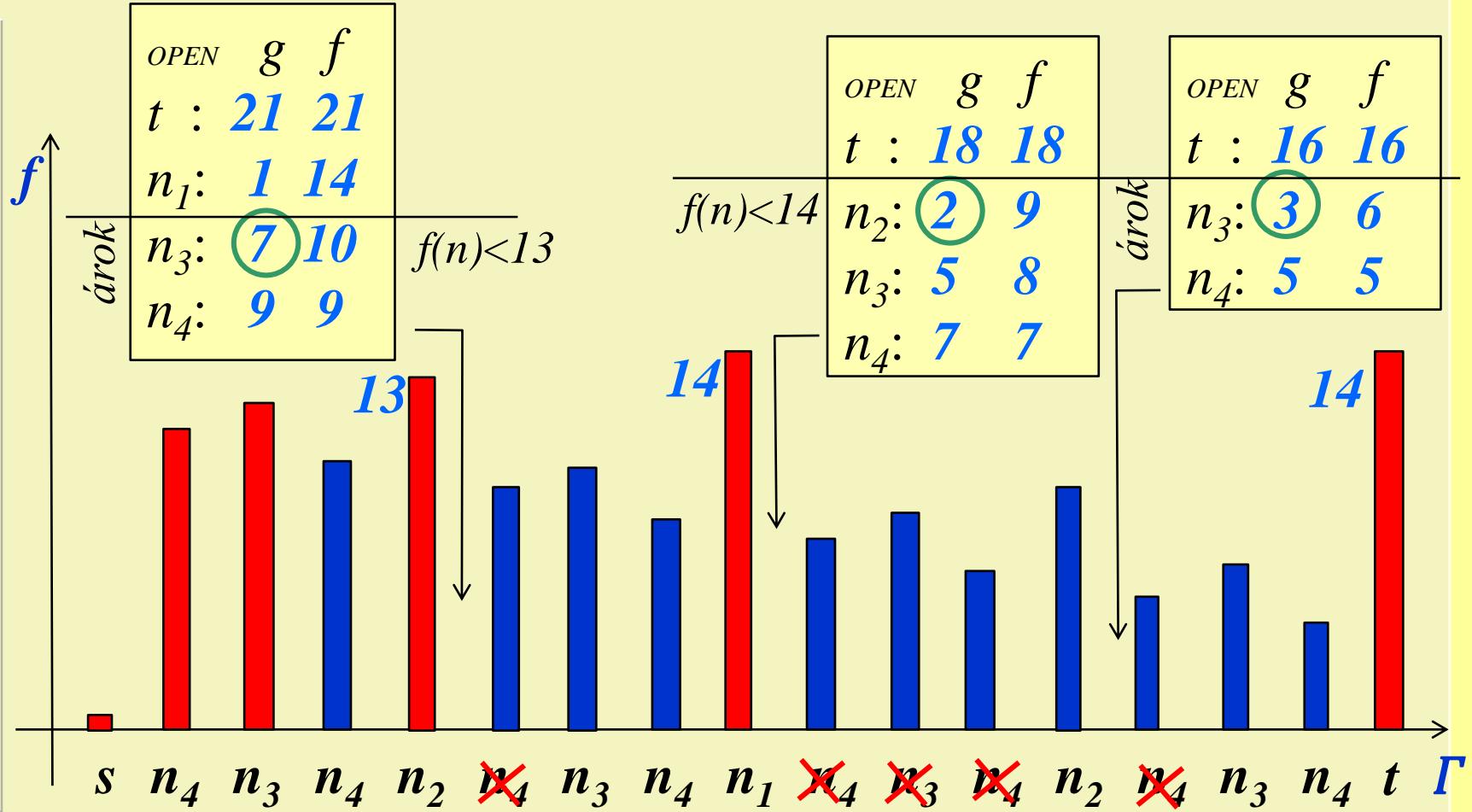
Működési grafikon

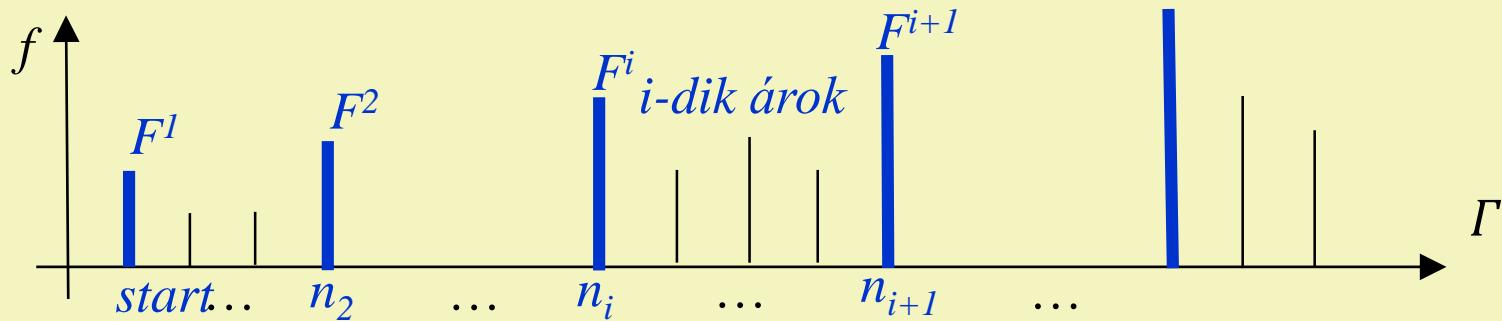
Árkon belüli kiterjesztések száma az A algoritmusnál*

Csökkentsük a kiterjesztések számát

A probléma oka és csillapítása

- Egy csúcs – még akár egy árkon belül is – többször kiterjesztődhet.
- Használunk az árkokban egy másik, egy **másodlagos (belő)** kiértékelő függvényt! Bizonyítható, hogy ettől nem változik meg az **egy árokban kiterjesztett csúcsok halmaza**, csak **a csúcsok árkon belüli kiterjesztési sorrendje** lesz más, ennél fogva pedig a küszöbcsúcsok, azok sorrendje és értékei változatlanok maradnak. Ennél a belő kiértékelő függvény csak a futási időt (kiterjesztések számát) befolyásolja.

B algoritmus

- ❑ Martelli javasolta belső kiértékelő függvénynek a g költség függvényt.
- ❑ A *B algoritmust* az *A algoritmusból* kapjuk úgy, hogy bevezetjük az F aktuális küszöbértéket, majd
  - az 1. lépést kiegészítjük az $F := f(s)$ értékadással,
  - a 4. lépést pedig helyettesítjük az
if $\min_f(\text{OPEN}) < F$
    then $n := \min_g(m \in \text{OPEN} \mid f(m) < F)$
    else $n := \min_f(\text{OPEN}); F := f(n)$
endif elágazással.

B algoritmus futási ideje

- A *B algoritmus* ugyanúgy működik, mint az A^* , azzal a kivétellel, hogy egy árokhoz tartozó csúcsot csak egyszer terjeszt ki.
- *Futási idő elemzése:*
  - Legrosszabb esetben
    - minden zárt csúcs először küszöbcsúcsként terjesztődik ki. (Csökkenő kiértékelő függvény mellett egy csúcs csak egyszer, a legelső kiterjesztéskor lehet küszöb.)
    - Az i -dik árok legfeljebb az összes addigi $i-1$ darab küszöbcsúcsot tartalmazhatja (a start csúcs nélkül).
  - Így az összes kiterjeszték száma legfeljebb $\frac{1}{2} \cdot k^2$

Heurisztika szerepe

□ Milyen a jó heurisztika?

- megengedhető: $h(n) \leq h^*(n)$
  - Bár nincs mindenkor szükség optimális megoldásra.
- jól informált: $h(n) \sim h^*(n)$
- monoton megszorítás: $h(n) - h(m) \leq c(n, m)$
  - Ilyenkor nem érdemes *B algoritmust* használni

□ Változó heurisztikák:

- $f = g + \phi \cdot h$ ahol $\phi \sim d$
- B' algoritmus

B' algoritmus

```
if  $h(n) < \min_{m \in \Gamma(n)} (c(n,m) + h(m))$   
then  $h(n) := \min_{m \in \Gamma(n)} (c(n,m) + h(m))$   
else for  $\forall m \in \Gamma(n)$ -re loop  
    if  $h(n) - h(m) > c(n,m)$  then  $h(m) := h(n) - c(n,m)$   
endloop
```

- A h megengedhető marad
- A h nem csökken
- A mononton megszorításos élek száma nő

Kétszemélyes játékok

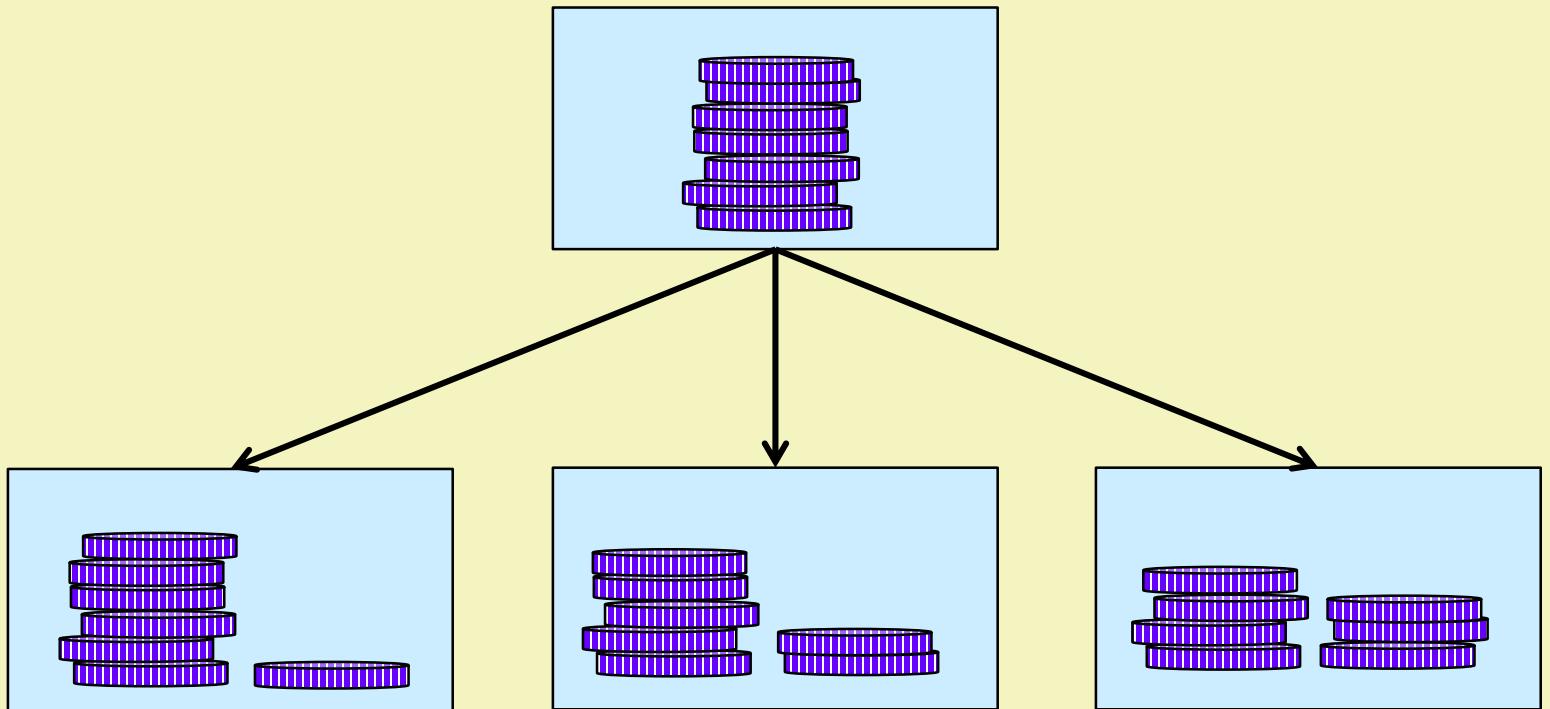
Kétszemélyes, teljes információjú, véges, determinisztikus, zéró összegű játékok

- ❑ Két játékos lép felváltva adott szabályok szerint, amíg a játszma véget nem ér.
- ❑ Mindkét játékos ismeri a maga és az ellenfele összes múltbeli és jövőbeli lépéseiit és lépési lehetőségeit, és azok következményeit.
- ❑ minden lépés véges számú lehetőség közül választható, és minden játszma véges lépésben véget ér. Egy lépés determinisztikus, a véletlennek nincs szerepe.
- ❑ Amennyit a játszma végén az egyik játékos nyer, annyit veszít a másik. (Legegyszerűbb változatban két esélyes: egyik nyer, másik veszít; vagy három esélyes: döntetlen is megengedett)

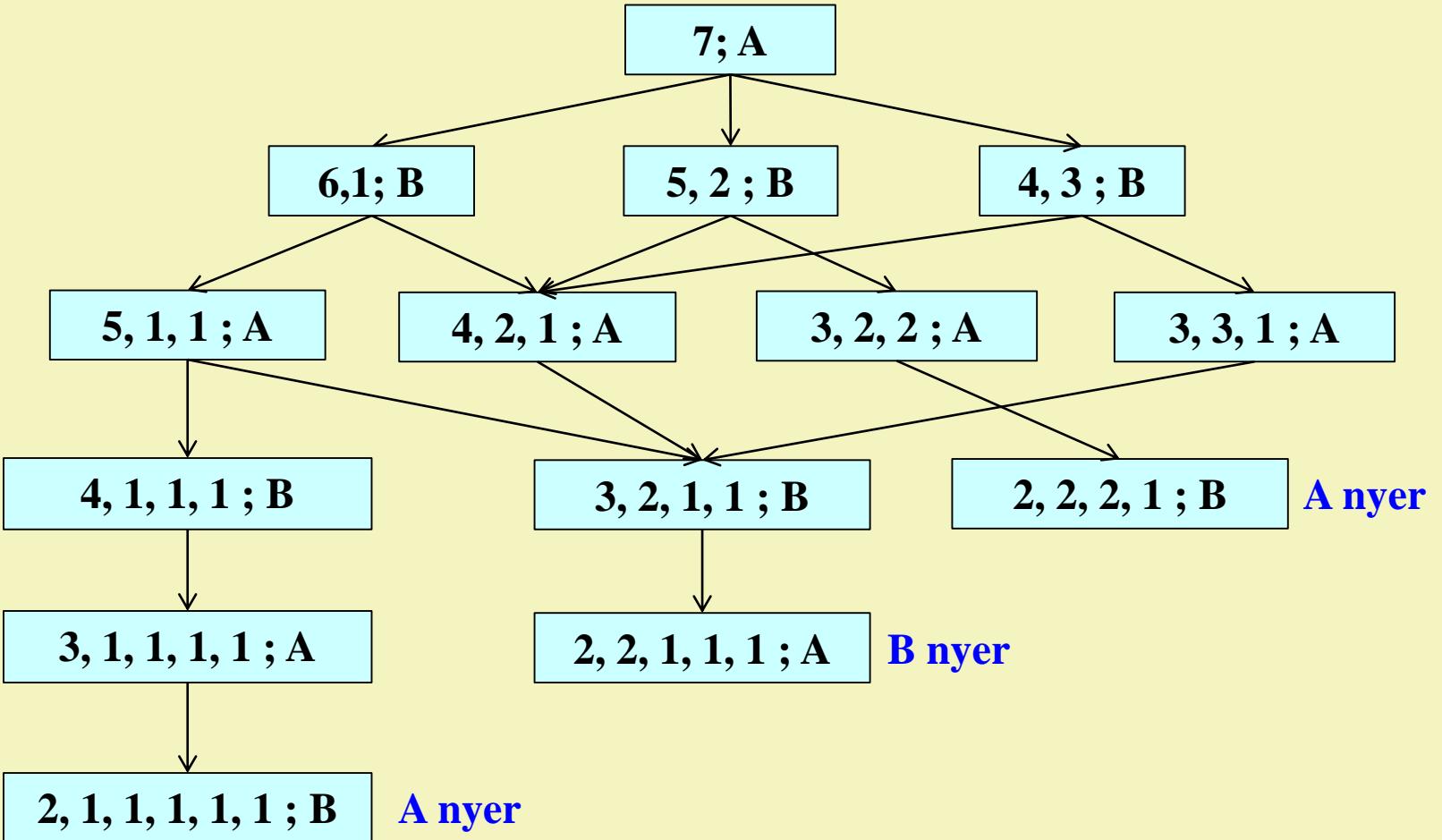
Állapottér modell

- állapot – állás + soron következő játékos
- művelet – lépés
- kezdő állapot – kezdőállás + kezdő játékos
- végállapot – végállás + játékos
- + payoff függvény: $p_A, p_B : \text{végállapot} \rightarrow \mathbb{R}$ (játékosok: A, B)
  - Zéró összegű kétszemélyes játékban:
$$p_A(t) + p_B(t) = 0 \quad \text{ minden } t \text{ végállapotra}$$
  - Speciális esetben (a továbbiakban ezt fektételezzük):
    - $p_A(t) = +1$ ha A nyer
    - $p_A(t) = -1$ ha A veszít
    - $p_A(t) = 0$ ha döntetlen

Grundy mama játéka

Grundy mama állapot-gráfja

Grundy mama játékfája

A

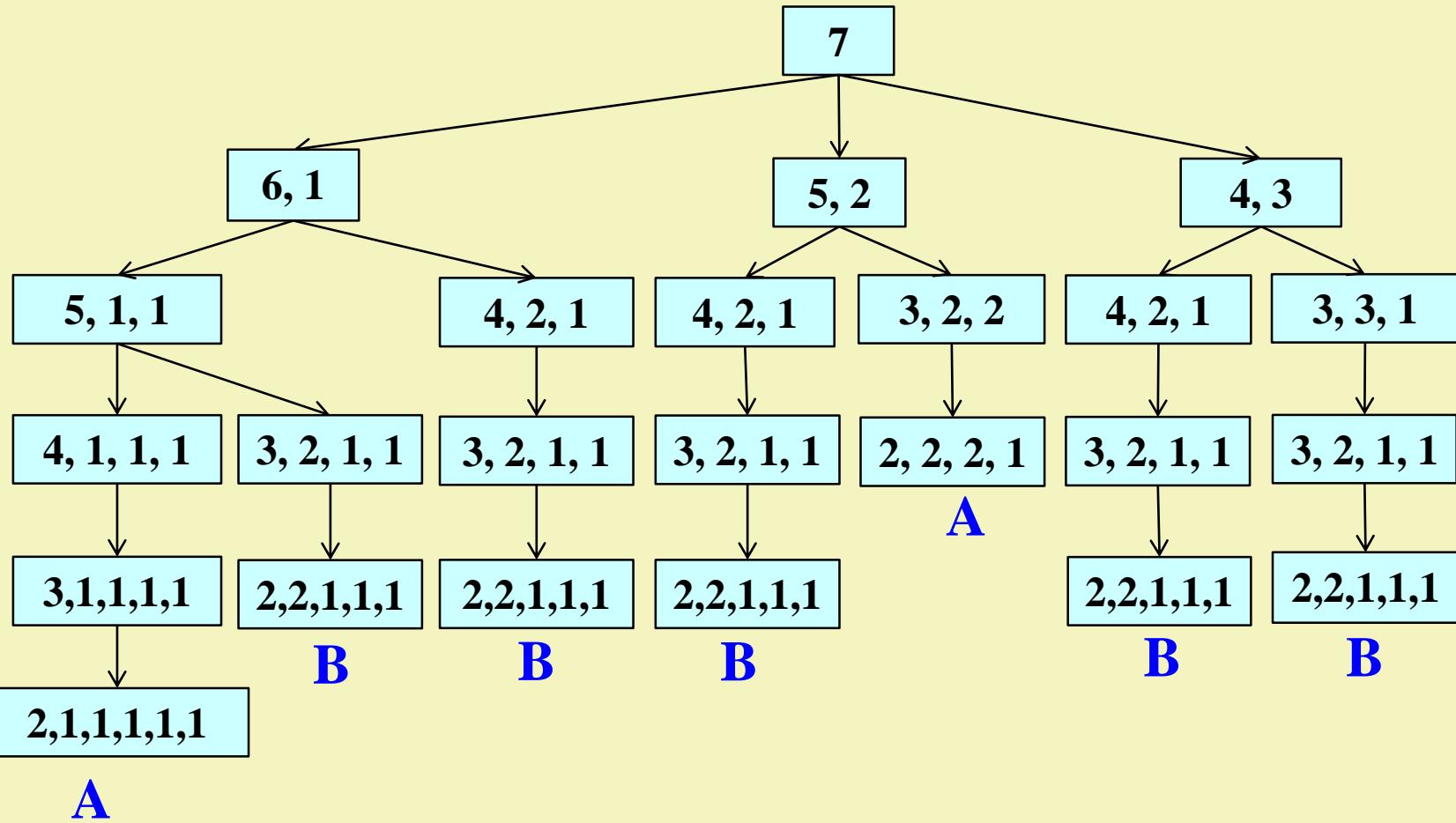
B

A

B

A

B

Játékfa

- csúcs   – állás (egy állás több csúcs is lehet)
- szint   – játékos (felváltva az A és B szintjei)
- él   – lépés   (szintről szintre)
- gyökér   – kezdőállás (kezdő játékos)
- levél   – végállások
- ág   – játszma

Hogyan tud a **B** játékos biztosan nyerni?

A

B

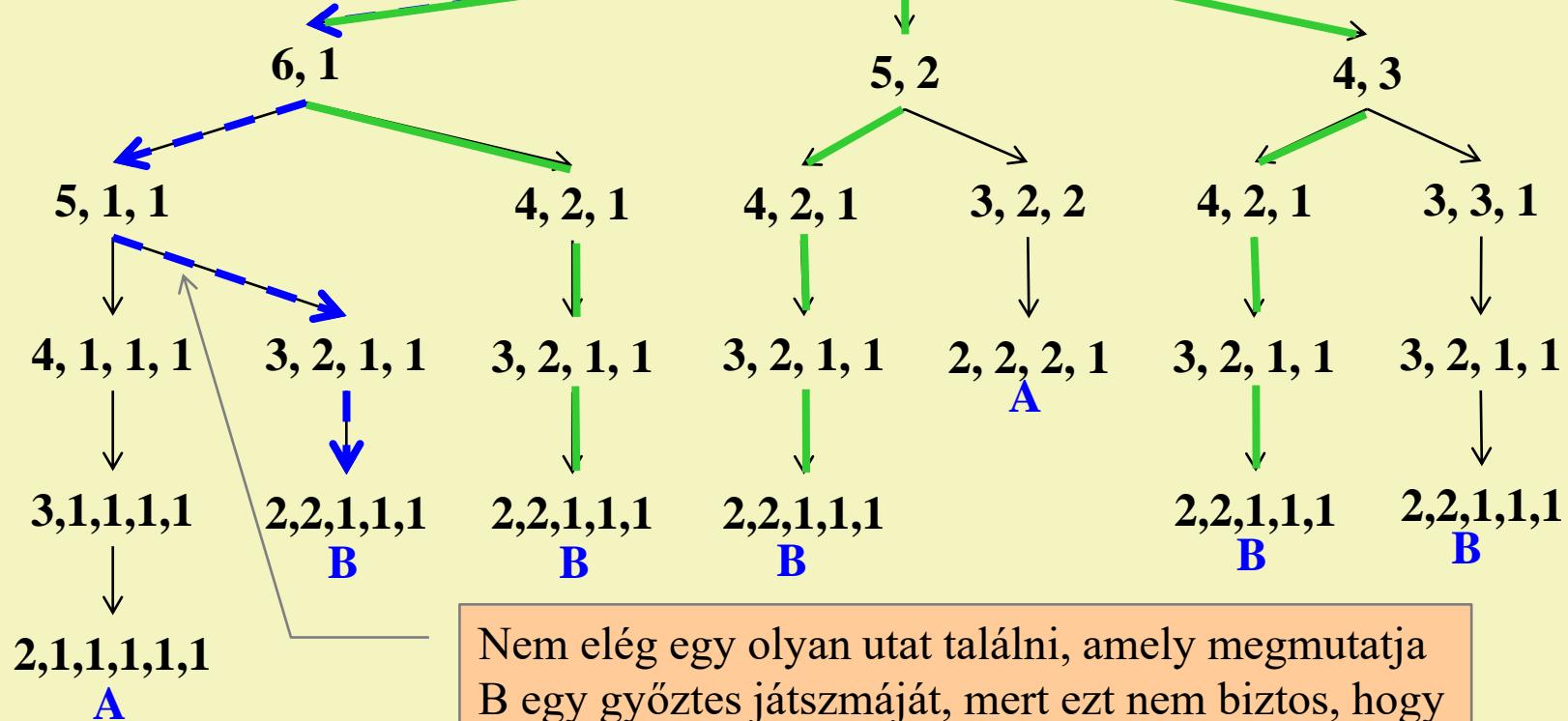
A

B

A

B

A B-nek arra van szüksége, hogy az A minden lépésére legyen olyan válaszlépése, amellyel győzni tud.

Nem elég egy olyan utat találni, amely megmutatja B egy győztes játszmáját, mert ezt nem biztos, hogy B végig tudja játszani az A válaszlépései miatt.

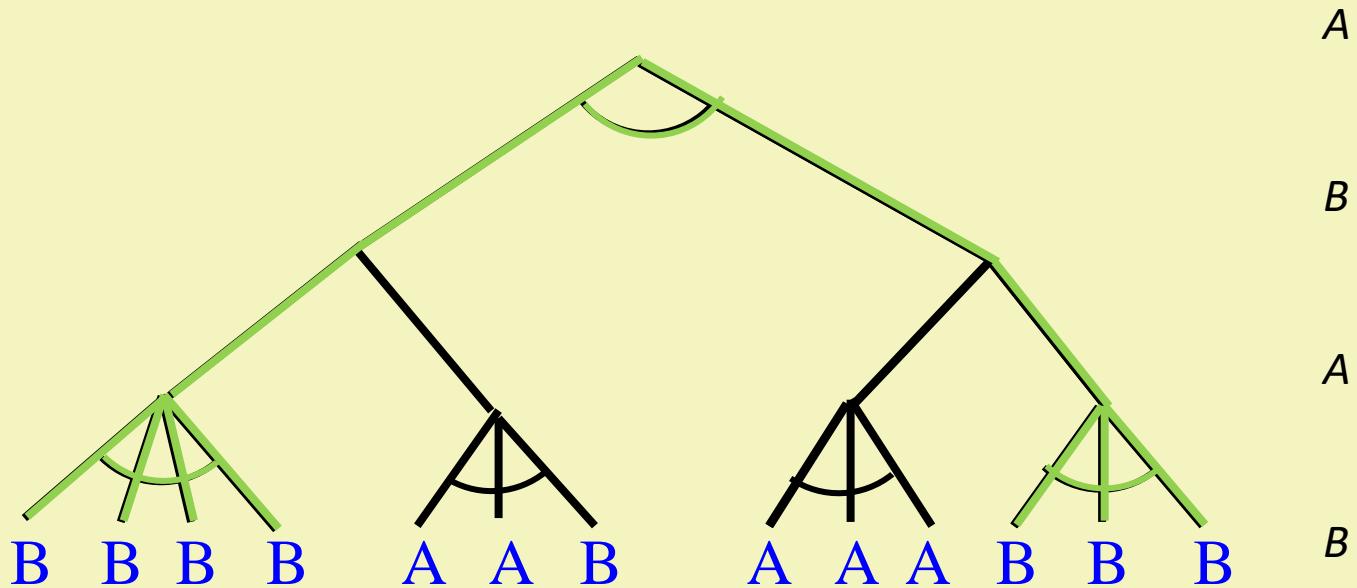
Nyerő stratégia

- Egy játékos nyerő stratégiája egy olyan elv, amelyet betartva az ellenfél minden lépésére tud olyan választ adni, hogy megnyerje a játékot.
- A nyerő stratégia NEM egyetlen győztes játszma, hanem olyan győztes játszmák összessége, amelyek közül az egyiket biztos végig tudja játszani az a játékos, aki rendelkezik a nyerő stratégiával.
- Hasznos lehet a **nem-vesztő stratégia** megtalálása is, ha döntetlent is megengedő játéknál nincs győztes stratégia.
- Általános zéró összegű játékoknál beszélhetünk **adott hasznosságot biztosító stratégiáról**.

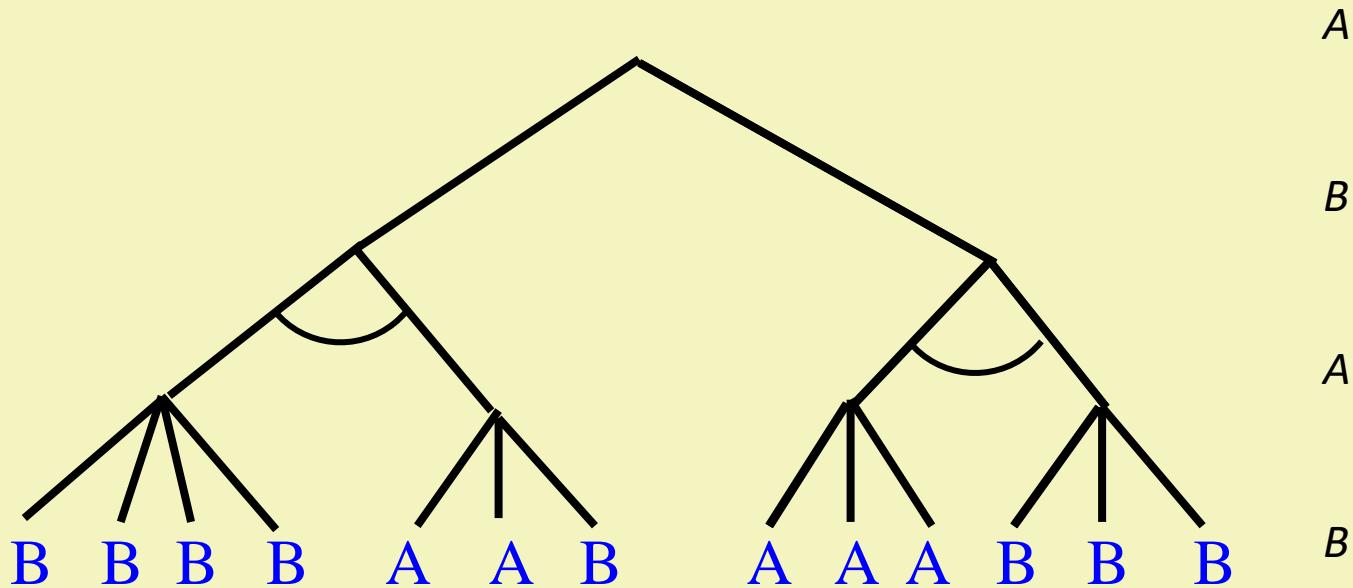
Megjegyzés

- A játék az egyik játékos szempontjából egy ÉS/VAGY fával ábrázolható.
  - saját szinten egy csúcs utódai között VAGY kapcsolat van
  - ellenfél szintjén egy csúcs utódai között ÉS kapcsolat van
- A nyerő (nem-vesztő) stratégiát az ÉS/VAGY játékfa azon hiper-útja mutatja, amely a gyökér csúcsból csupa nyerő (nem-vesztő) levélcsúcsba vezet.
- A nyerő stratégia keresése tehát egy ÉS/VAGY fabeli hiper-út keresési probléma.

*Nyerő stratégia keresése a **B** játékos ÉS/VAGY fájában*

Nyerő stratégia keresése az A játékos ÉS/VAGY fájában

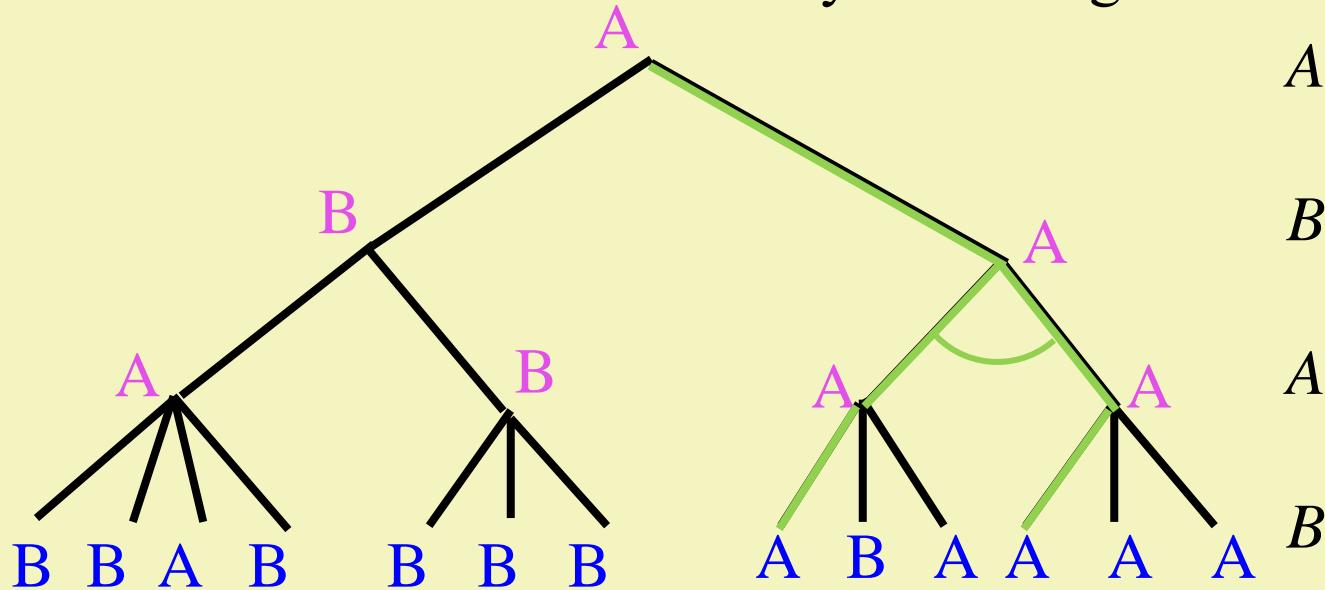

Nincs nyerő stratégia.

Csak az egyik játékosnak lehet nyerő stratégiája.

Tétel

- A két esélyes (győzelem vagy vereség) teljes információjú véges determinisztikus kétszemélyes játékokban az egyik játékos számára biztosan létezik nyerő stratégia.

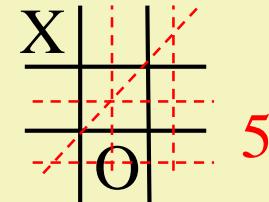
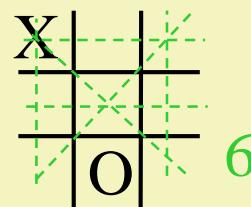
- A három esélyes játékokban (van döntetlen is) a nem vesztő stratégiát lehet biztosan garantálni.

Részleges játékfa-kiértékelés

- ❑ A nyerő vagy nem-vesztő stratégia megkeresése egy nagyobb játékfa esetében **reménytelen**.
- ❑ Az optimális lépés helyett a **soron következő jó lépést** keressük.
  - Legyen a bennünket képviselő játékos neve mostantól MAX, az ellenfélén pedig MIN.
- ❑ Ehhez az aktuális állapotból indulva kell a játékfa
  1. **néhány szintjét felépíteni,**
  2. ezen a részfa leveleinek a **hasznosságát megbecsülni,**
  3. majd a soron **következő lépést meghatározni.**

Kiértékelő függvény

- ❑ minden esetben szükségünk van egy olyan heurisztikára, amely a mi szempontunkból becsüli meg egy állás hasznosságát: $f: \text{Állások} \rightarrow [-1000, 1000]$ függvény.
- ❑ Példák:
  - Sakk: (kiértékelő függvény a fehérnek)
 $f(s) = (\text{fehér királynő száma}) - (\text{fekete királynő száma})$
  - Tic-tac-toe: $f(s) = M(s) - O(s)$
 $M(s) = \text{a saját lehetséges győztes vonalaink száma}$
 $O(s) = \text{az ellenfél lehetséges győztes vonalaink száma}$

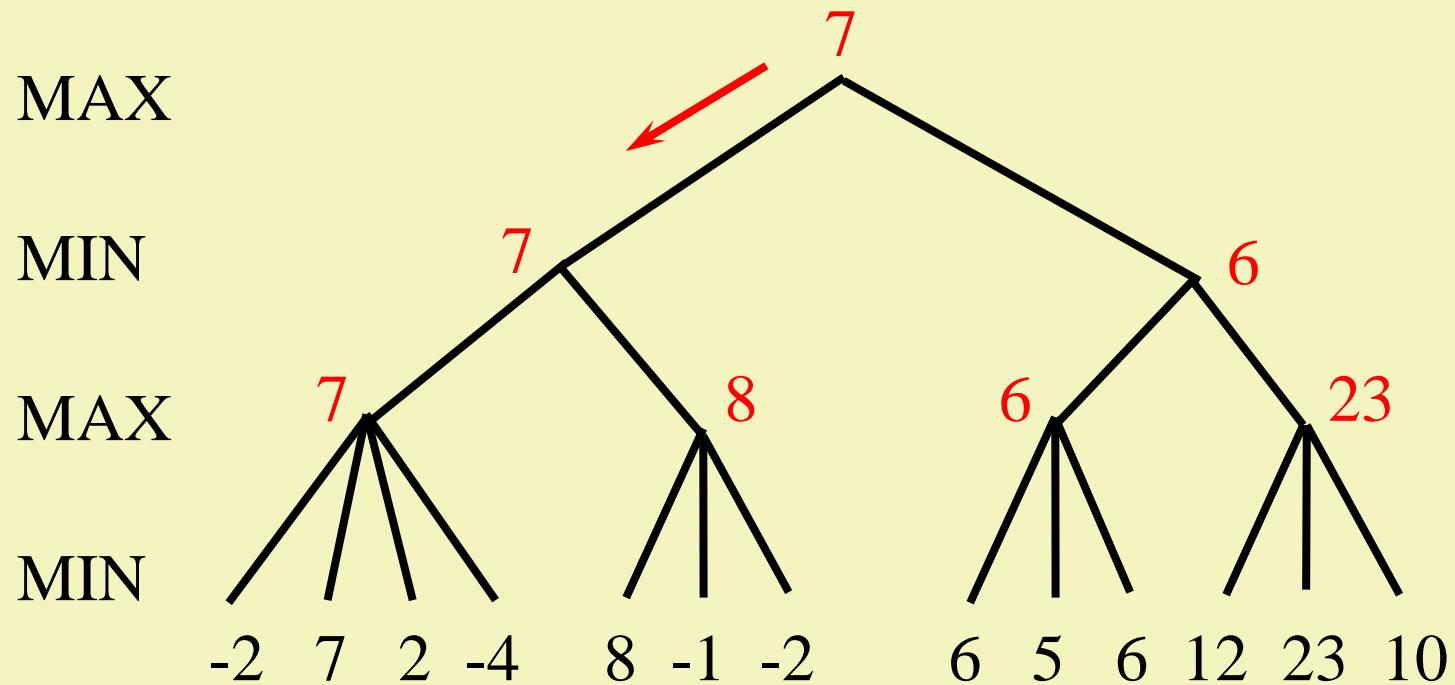

Minimax algoritmus

1. A játékfának az adott állás csúcsából leágazó részfáját felépítjük néhány szintig.
2. A részfa leveleit kiértékeljük a kiértékelő függvény segítségével.
3. Az értékeket felfuttatjuk a fában:
  - A saját (MAX) szintek csúcsaihoz azok gyermekéinek maximumát: $szülő := \max(gyerek_1, \dots, gyerek_k)$
  - Az ellenfél (MIN) csúcsaihoz azok gyermekéinek minimumát: $szülő := \min(gyerek_1, \dots, gyerek_k)$
4. Soron következő lépések ahhoz az álláshoz vezet, ahonnán a gyökérhez felkerült a legnagyobb érték.

Példa

Legyen a mi nevünk MAX, az ellenfélé MIN.

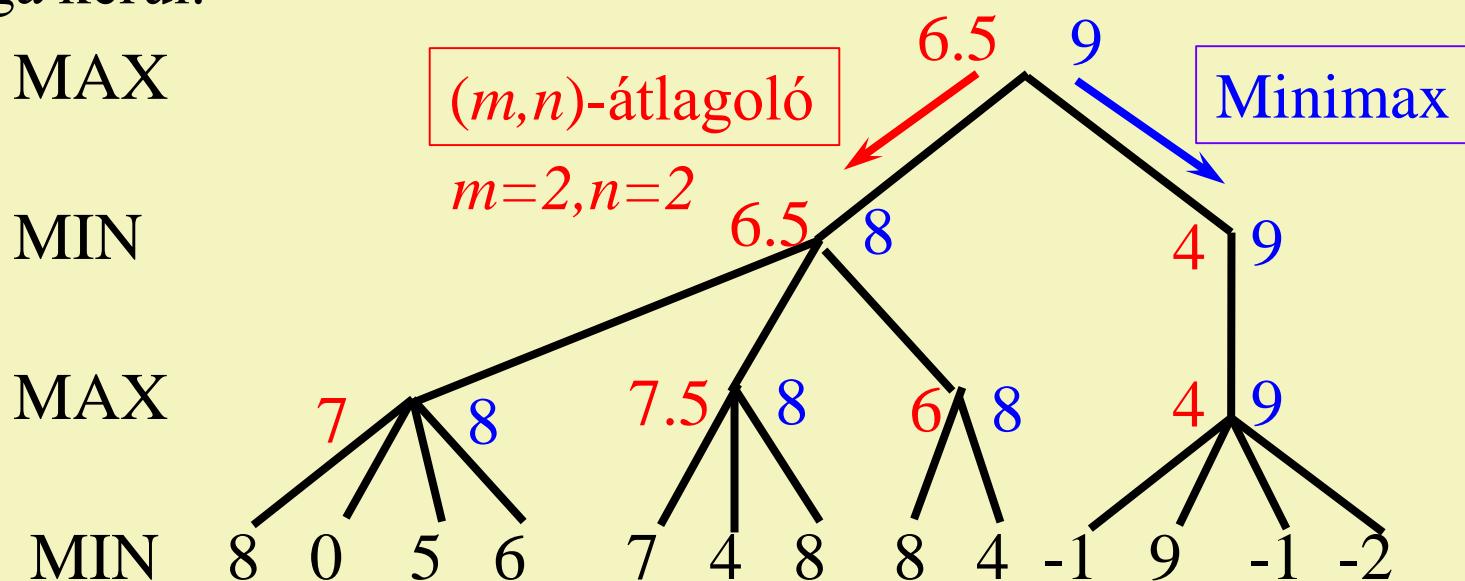

Megjegyzés

- Az algoritmust minden alkalommal, valahányszor mi következünk, megismételjük, hiszen lehet, hogy az ellenfél nem az általunk várt legerősebb lépésekkel válaszol, mert:
  - eltérő mélységű részfával dolgozik,
  - más kiértékelő függvényt használ,
  - nem minimax eljárást alkalmaz,
  - hibázik.

Átlagoló kiértékelés

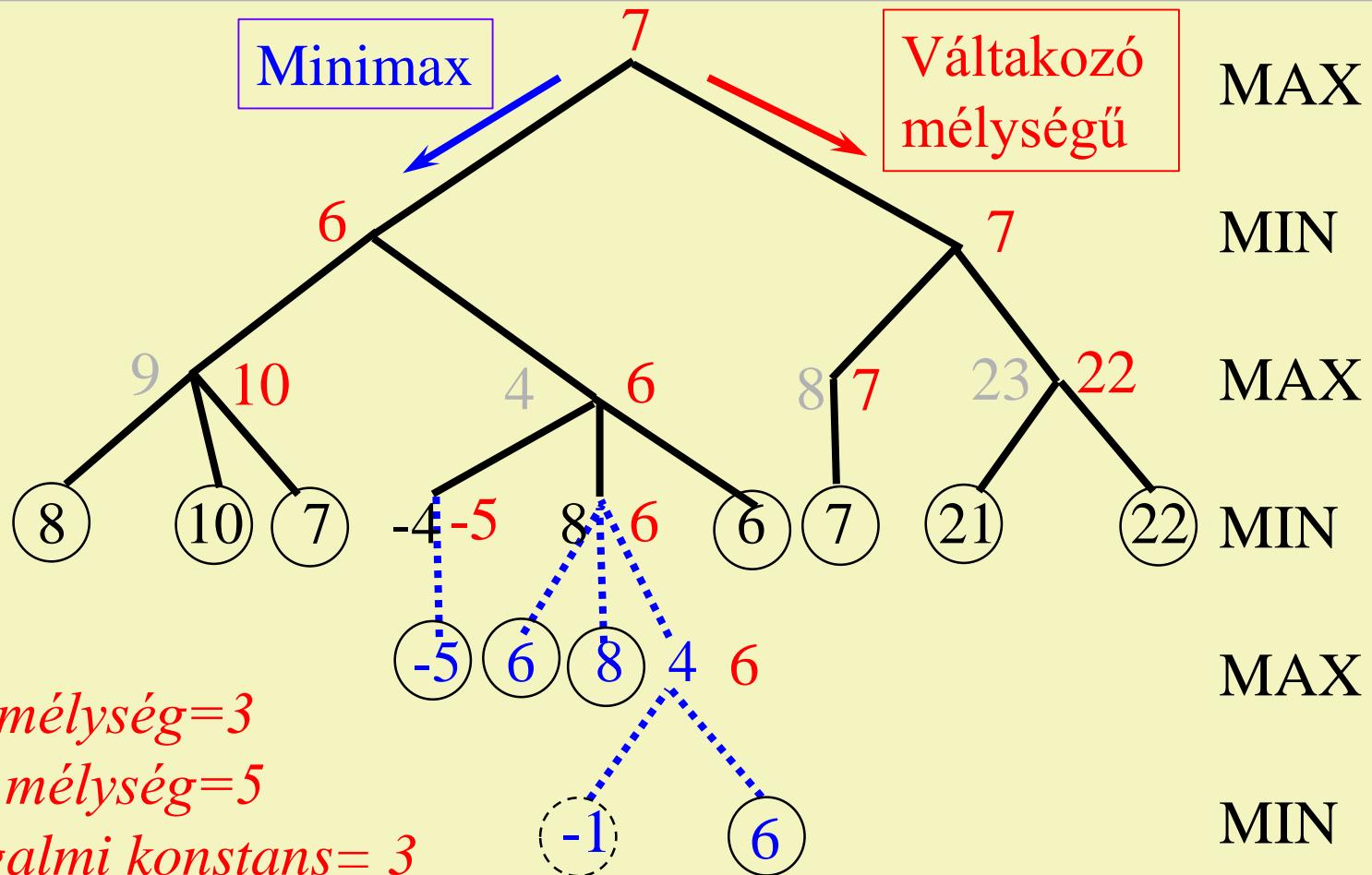
- Célja a kiértékelő függvény esetleges tévedéseinek simítása.
- MAX szintjeire az m darab legnagyobb értékű gyerek ($\max_m$) átlaga, a MIN-re az n darab legkisebb értékű gyerek ($\min_n$) átlaga kerül.

Váltakozó mélységű kiértékelés

- Célja, hogy a kiértékelő függvény minden ágon reális értéket mutasson. Megtévesztő lehet egy csúcsnál ez az érték ha annak szülőjénél a kiértékelő függvény lényegesen eltérő értéket mutat: a játék ezen szakasza nincs nyugalomban.
- Egy adott szintig (**minimális mélység**) mindenkorban felépítjük a részfát,
- majd ettől a szinttől kezdve egy másik adott szintig (**maximális mélység**) csak azon csúcsok gyerekeit állítjuk elő, amelyek még nincsenek nyugalomban, amelyre nem teljesül a **nyugalmi teszt**: $|f(\text{szülő}) - f(\text{csúcs})| < K$,

Példa

Szelektív kiértékelés

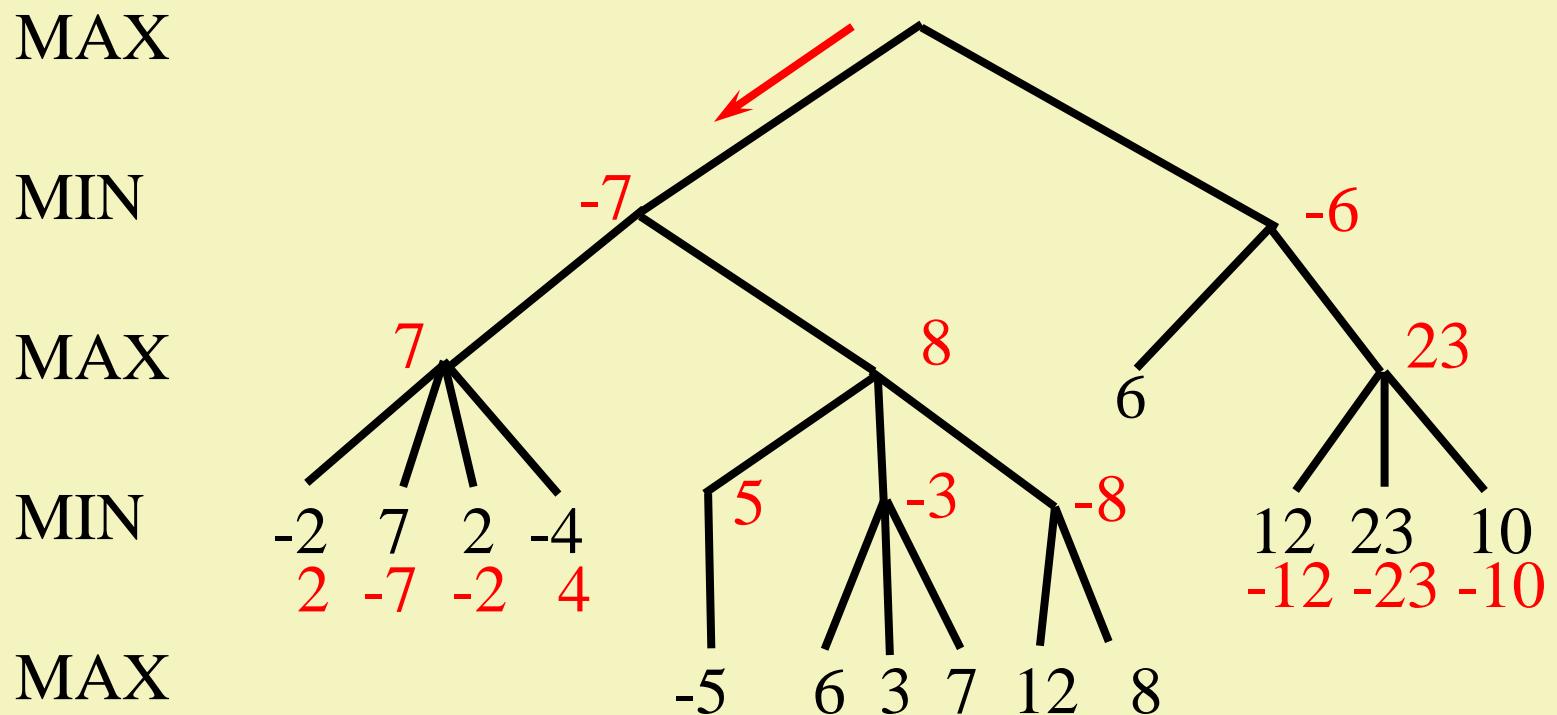
- ❑ Célja a **memória-igény** csökkentése.
- ❑ Elkülönítjük a lényeges és lényegtelen lépéseket, és csak a **lényeges lépéseknek** megfelelő részfát építjük fel.
- ❑ Ez a szétválasztás heurisztikus ismeretekre épül.

Negamax algoritmus

- Negamax eljárást **könnyebb implementálni**.
  - Kezdetben (-1) -gyel szorozzuk azon levélcsúcsok értékeit, amelyek az ellenfél (MIN) szintjein vannak, majd
  - Az értékek felfuttatásánál minden szinten az alábbi módon számoljuk a belső csúcsok értékeit:

$$\text{szülő} := \max(-\text{gyerek}_1, \dots, -\text{gyerek}_k)$$

Példa

Alfa-béta algoritmus

- Visszalépéses algoritmus segítségével járjuk be a részfát (**olyan mélységi bejárás, amely mindenkor csak egy utat tárol**). Az aktuális úton fekvő csúcsok **ideiglenes értékei**:
  - a MAX szintjein α érték: ennél rosszabb értékű állásba innen már nem juthatunk
  - A MIN szintjein β érték: ennél jobb értékű állásba onnan már nem juthatunk
- Lefelé haladva a fában $\alpha := -\infty$, és $\beta := +\infty$.
- Visszalépéskor az éppen elhagyott (gyermek) csúcs értéke (felhozott érték) módosíthatja a szülő csúcs értékét:
  - a MAX szintjein: $\alpha := \max(\text{felhozott érték}, \alpha)$
  - a MIN szintjein: $\beta := \min(\text{felhozott érték}, \beta)$
- Vágás: ha az úton van olyan α és β , hogy $\alpha \geq \beta$.

Példa

MAX $\alpha =$

MIN $\beta =$

MAX $\alpha =$

MIN $\beta =$

8 2

-2

7 8 4

-1
2

2

2

2

2

2

2

4

4

Elemzés

- ❑ Ugyanazt a kezdőlépést kapjuk eredményül, amit a minimax algoritmus talál. (Több egyforma kezdőirány esetén a „baloldalit” választjuk.)
- ❑ **Memória igény:** csak egy utat tárol.
- ❑ **Futási idő:** a vágások miatt sokkal jobb, mint a minimax módszeré.
  - Átlagos eset: egy csúcs alatt, két belőle kiinduló ág megvizsgálása után már vághatunk.
  - Optimális eset: egy d mélységű b elágazású fában kiértékelte levélcsúcsok száma: $\sqrt{b^d}$
  - Jó eset: A részfa megfelelő rendezésével érhető el.

Kétszemélyes játékot játszó program

- Váltakozó mélységű, szelektív, (m,n) átlagoló, negamax alfa-béta kiértékelést végez.
- Keretprogram, amely váltakozva fogadja a felhasználó lépésein, és generálja a számítógép lépésein.
- Kiegészítő funkciók (beállítások, útmutató, segítség, korábbi lépések tárolása, mentés stb.)
- Felhasználói felület, grafika
- Heurisztika megválasztása (kiértékelő függvény, szelekció, kiértékelés sorrendje)

Evolúciós algoritmusok

Evolúció, mint kereső rendszer

- A problémáról egyszerre több **egyedét** (a problémára adható lehetséges válaszokat) tároljuk az ún. **populációban**.
- Egy többnyire véletlen populációból indulunk ki, amelyet **lépésről lépésre javítjuk** azért, hogy megjelenjen benne egy célegyed vagy egy összességében jó populációhoz jussunk.
- Az egyedekeket egy ún. **rátermettségi függvény** segítségével hasonlítjuk össze. minden lépésben a kevésbé rátermett egyedek egy részét a rátermettebbekhez hasonló egyedekre cseréljük le. Ez a változtatás visszavonhatatlan. Ez tehát egy **nem-módosítható stratégiájú keresés**.

Evolúciós operátorok és a terminálási feltétel

- **Szelekció:** Kiválasztunk néhány (lehetőleg rátermett) egyedet szülőnek.
- **Rekombináció (keresztezés):** Szülőkből utódok készülnek úgy, hogy a szülők tulajdonságait örököljék az utódok.
- **Mutáció:** Az utódok tulajdonságait kismértékben módosítjuk.
- **Visszahelyezés:** Új populációt alakítunk ki az utódokból és a régi populációból.
- **Terminálási feltétel:**
  - ha a célegyed megjelenik a populációban
  - ha a populáció egyesített rátermettségi függvény értéke egy ideje nem változik.

ADAT := kezdeti érték

while $\neg$ terminálási feltétel(ADAT) **loop**

    SELECT SZ FROM alkalmazható szabályok

    ADAT := SZ(ADAT)

endloop

Evolúció alapalgoritmusa

Procedure EA

populáció := kezdeti populáció

while terminálási feltétel nem igaz **loop**

    szülők := szelekció(*populáció*)

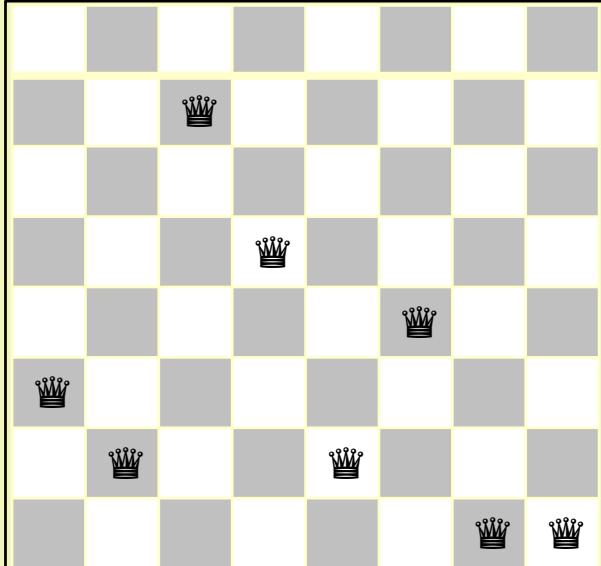
    utódok := rekombináció(szülők)

    utódok := mutáció(utódok)

populáció := visszahelyezés(*populáció*, utódok)

endloop

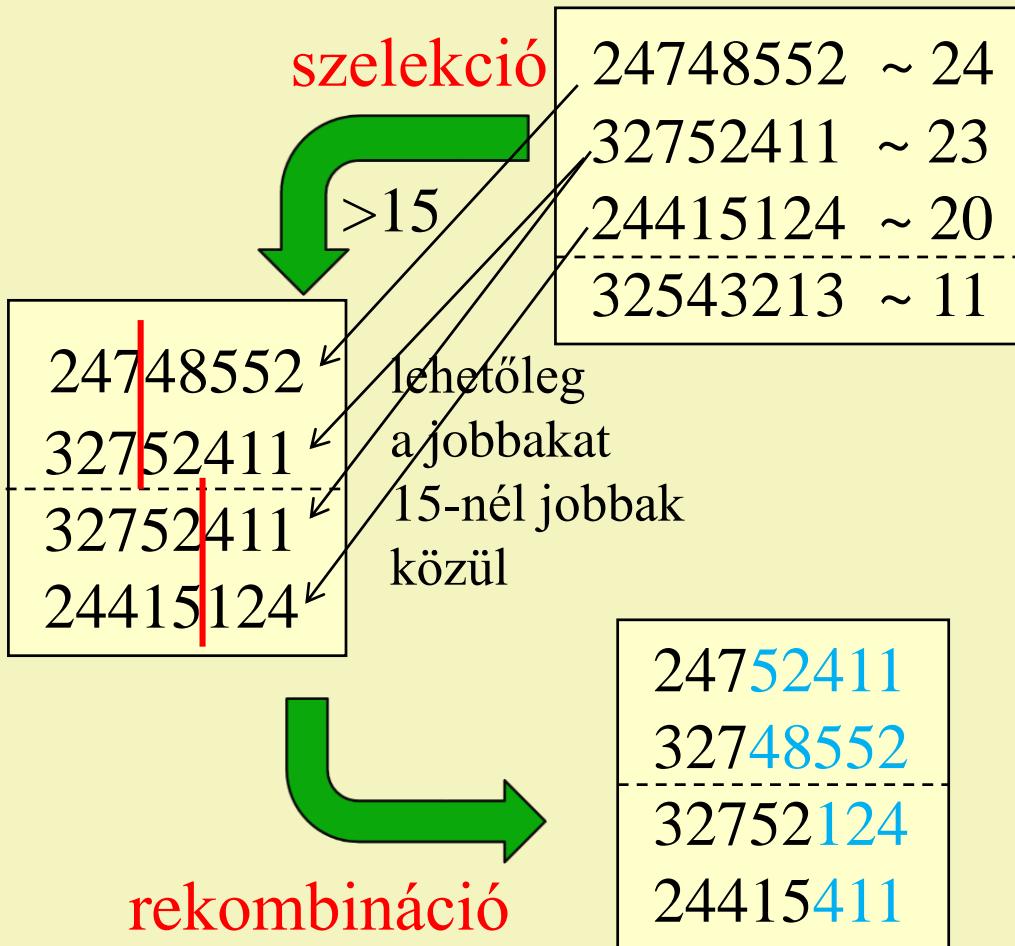
n-királynő probléma 1.

rátermettségi érték: 23

- Egyed: a királynők olyan elrendezése, ahol minden oszlop pontosan egy királynőt tartalmaz
- Reprezentáció: oszloponként a királynők sorpozíciót tartalmazó sorozat
- Rátermettségi függvény: ütésekben nem levő királynő párok száma

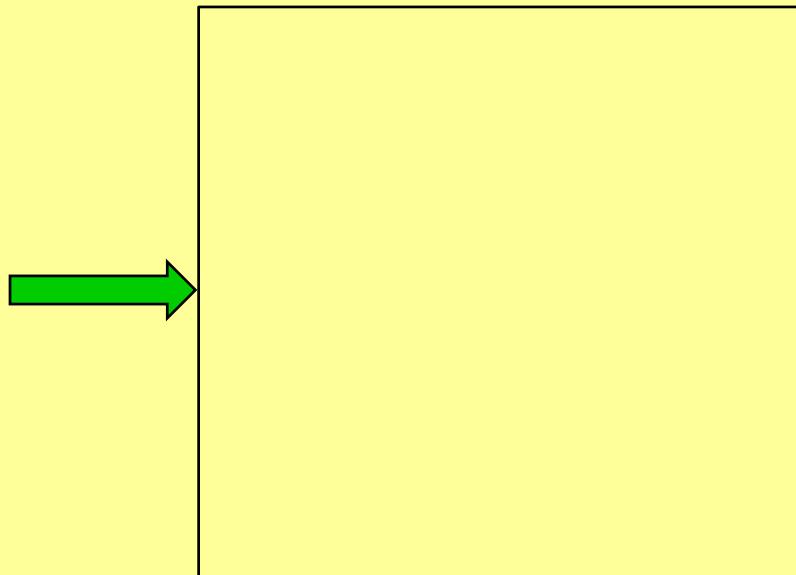
Evolúciós ciklus

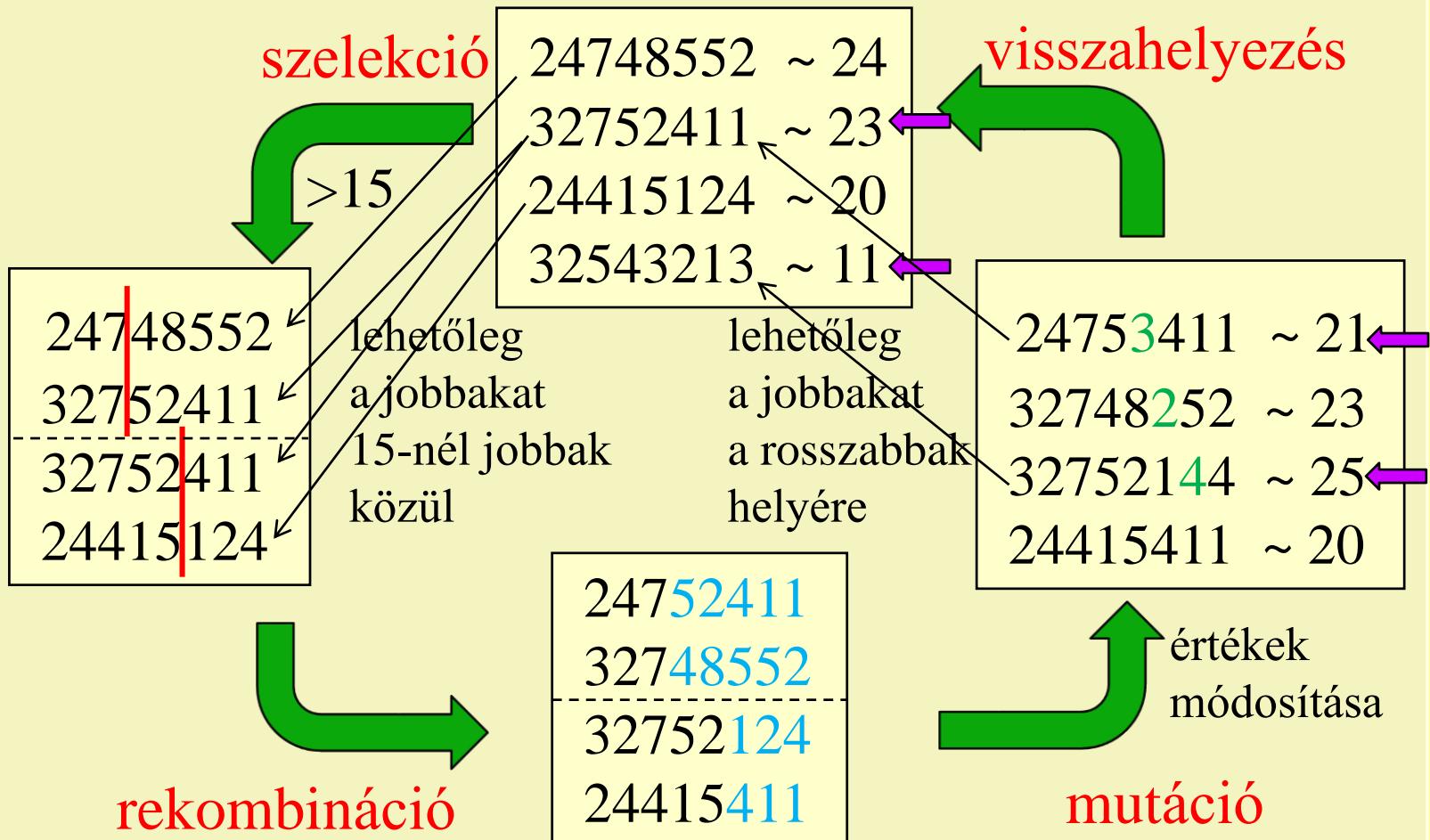
Keresztezés

2	4	7	4	8	5	5	2
---	---	---	---	---	---	---	---

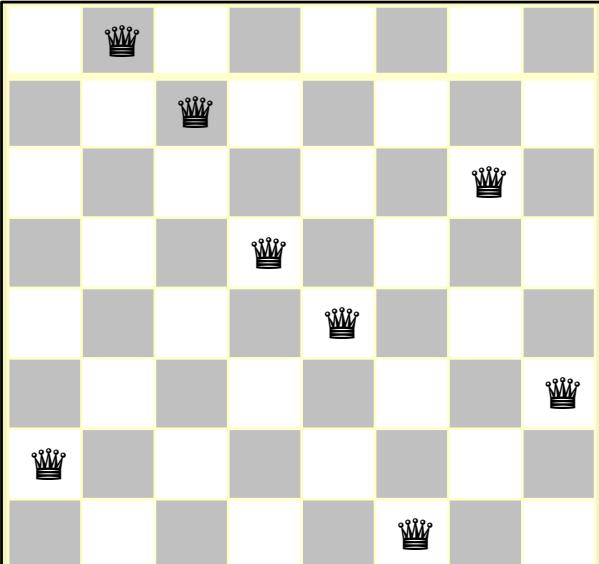
3	2	7	5	2	4	1	1
---	---	---	---	---	---	---	---

Evolúciós ciklus

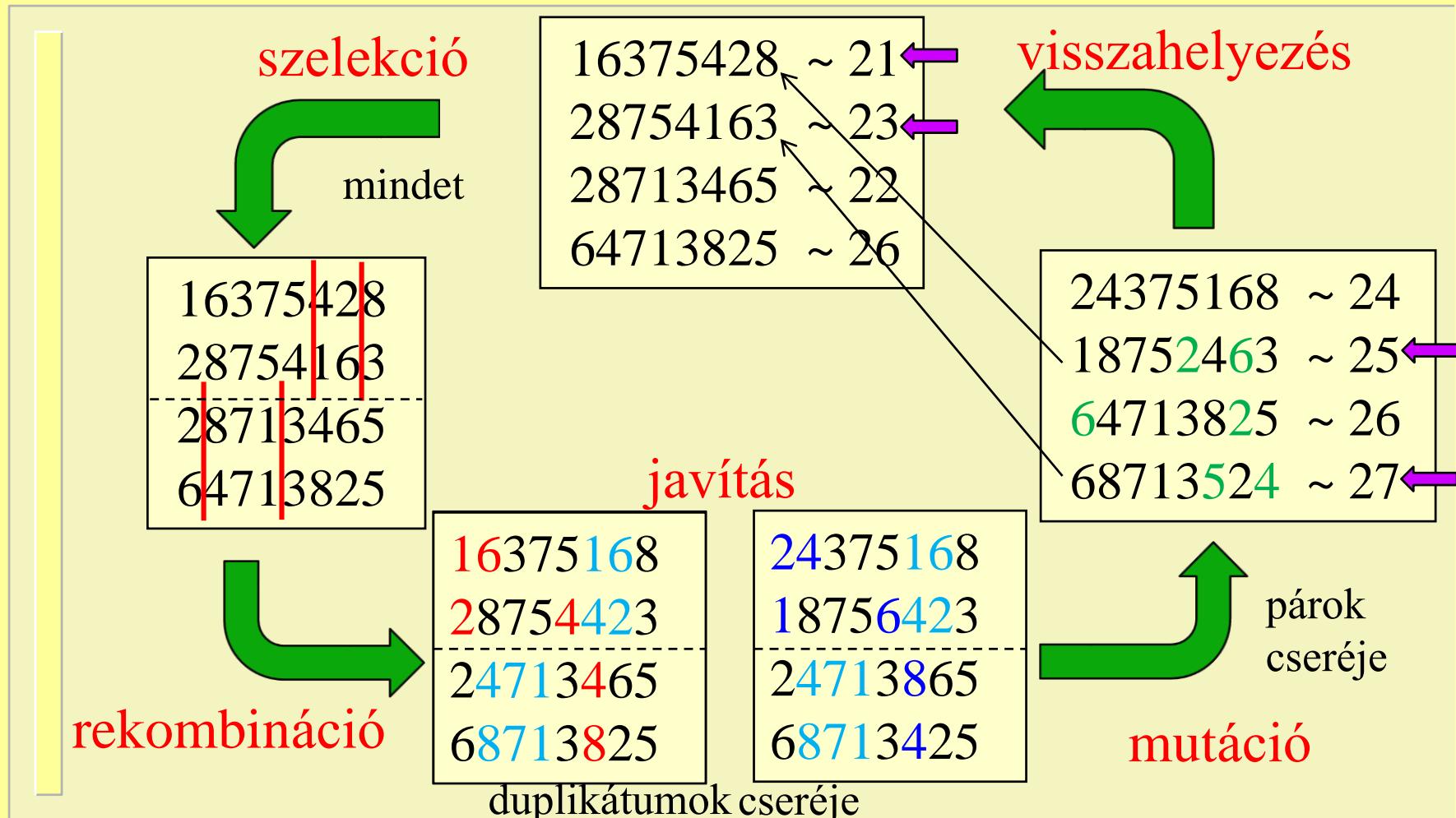
n-királynő probléma 2.

rátermettségi érték: 23

- Egyed: a királynők olyan elrendezése, ahol minden sor és oszlop pontosan egy királynőt tartalmaz
- Reprezentáció: oszloponként a királynők sorpozíciót tartalmazó permutáció
Rátermettségi függvény: ütésekben nem levő királynő párok száma

Evolúciós ciklus

Kielégíthetőségi probléma (SAT)

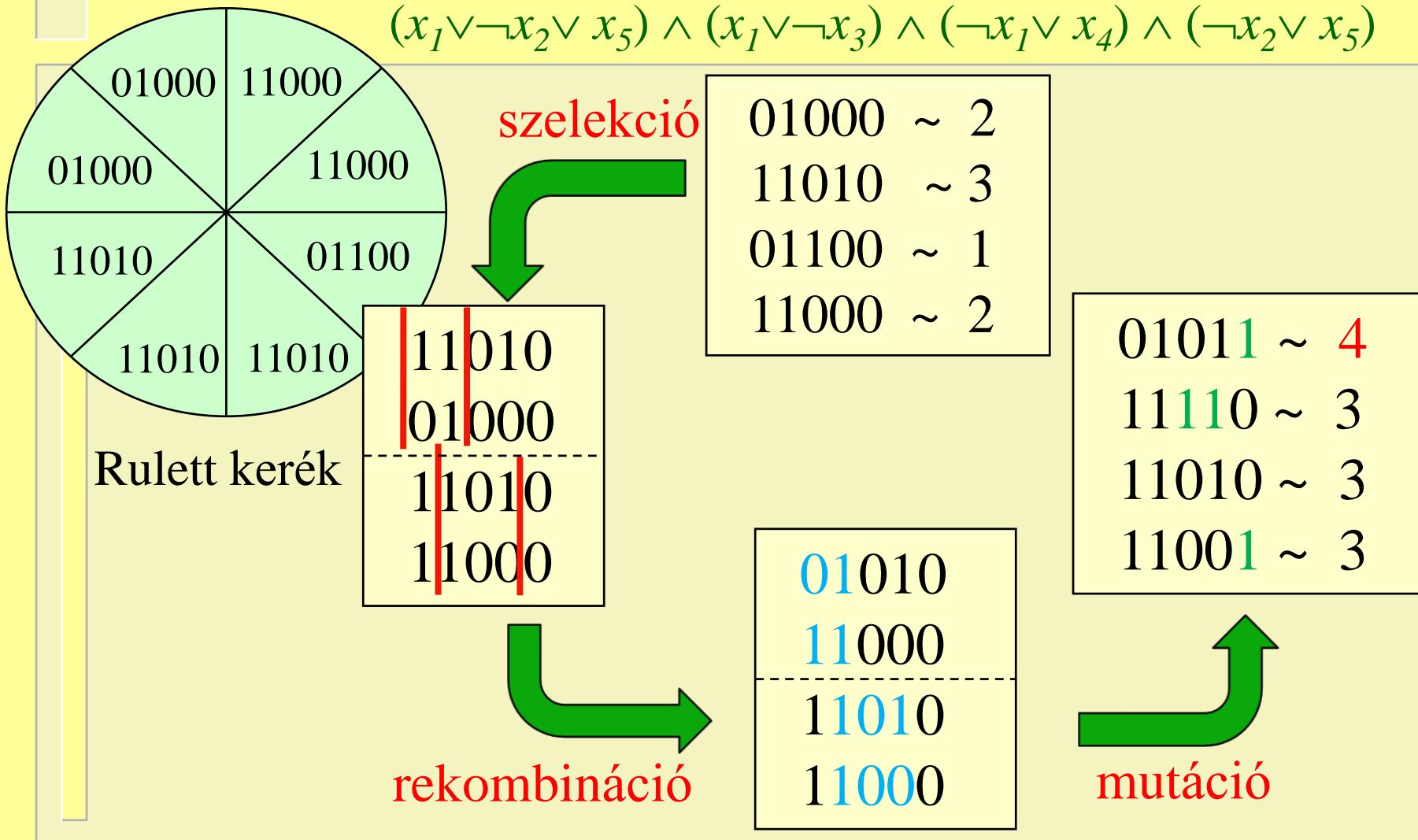
Adott egy n változós Boolean formula KNF alakban. A változók milyen igazság kiértékelése mellett lesz formula igaz?

E.g.: $(x_1 \vee \neg x_2 \vee x_5) \wedge (x_1 \vee \neg x_3) \wedge (\neg x_1 \vee x_4) \wedge (\neg x_2 \vee x_5)$

egy megoldás: $x_1 = \text{true}, x_2 = \text{false}, x_3 = \text{false}, x_4 = \text{true}, x_5 = \text{true}$

- Egyed: egy lehetséges igazság kiértékelés
  - Reprezentáció: logikai érték (bitek) sorozata
  - Rátermettségi függvény: Az adott formula igazra értékelt klózainak száma

Evolúciós ciklus

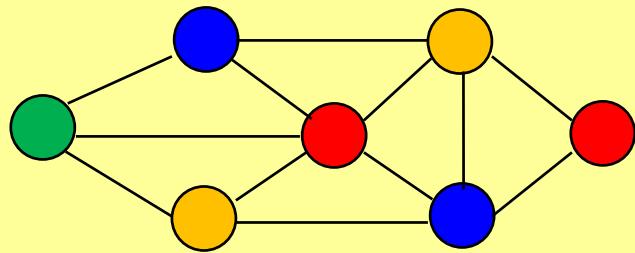

Evolúciós algoritmus tervezése

- problématér egyedeinek reprezentációja: kódolás
- rátermettségi függvény (fitnesz függvény)
  - kapcsolat a kódolással és a céllal
- evolúciós operátorok
  - szelekció, rekombináció, mutáció, visszahelyezés
- kezdő populáció, megállási feltétel (cél)
- stratégiai paraméterek
  - populáció mérete, mutáció valószínűsége, utódképzési ráta, visszahelyezési ráta, stb.

Kódolás

- Egy egyedet egy **jelsorozattal** (kromoszómával) kódolunk. A jelsorozatnak ki kell elégítenie a **kód-invariánst**.
- Az egyedekeket az őket reprezentáló kódjukon keresztül változtatjuk meg. Egy jel vagy jelcsoport, azaz a gén írja le az egyed egy tulajdonságát (attribútum-érték pájját).
  - Sokszor egy génnel a kódsorozatban elfoglalt pozíciója (lókusza) jelöli ki a gén által leírt attribútumot, amelynek értéke maga a gén (allél). A kód ekkor tulajdonságoknál **feldarabolható**: egy rövid kódszakasz megváltoztatása kis mértékben változtat az egyeden.
- Gyakori megoldások:
  - **Vektor**: valós vagy egész számok rögzített hosszú tömbje
  - **Bináris kód**: bitek rögzített hosszú tömbje
  - Véges sok elem **permutációja**

Gráf színezési probléma

Adott egy véges egyszerű gráf, amelynek a csúcsait négy szín felhasználásával kell úgy kiszínezni, hogy a szomszédos csúcsok eltérő színűek legyenek.

Direkt kódolás

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7.

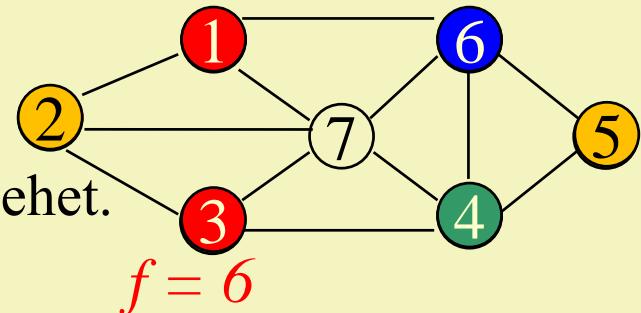
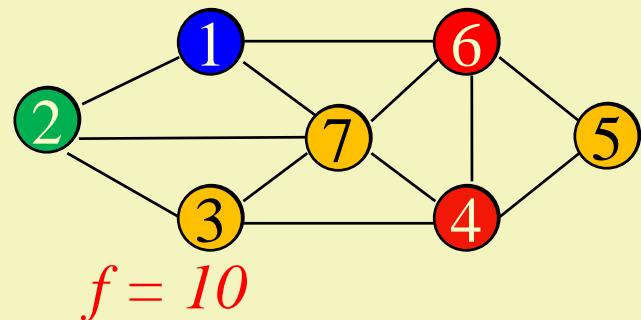
Az $x[i]$ az i -dik csúcs színe.

f a jó élek száma.

Indirekt kódolás

Az i -dik lépésben az $x[i]$ -dik csúcsot színezzük ki a lehető legvilágosabb színnel a szomszédjaihoz igazodva, ha lehet.
 f a kiszínezett csúcsok száma

A kő-papír-olló játék stratégiája

Alakítsunk ki jó stratégiát egy kő-papír-olló világbajnokságra!

- ❑ Olyan függvényre van szükségünk, amelyik a korábbi csaták kimenetele alapján javaslatot tesz a soron következő lépéinkre.
  - Például két korábbi csata alapján:

<i>Előzmény:</i>	<i>Én:</i>	K	P	<i>Javaslat:</i>	K
	<i>Ő:</i>	O	O		
  - Ez még nem a teljes stratégia, mert nem csak a fenti előzményre, hanem az összes lehetséges előzményre kell soron következő lépést javasolni.

Kódolás

Egy stratégia (egyed) kódja: $\{0,1,2\}^{0..80}$
Az összes lehetséges stratégia száma: 3^{81}

<i>Jelek</i>	<i>Előzmény (ÉnÖÉnÖ)</i>	<i>Válasz</i>
K ~ 0	KKKK ~ 0000 ~ 0	P ~ 1
P ~ 1	KKKP ~ 0001 ~ 1	O ~ 2
O ~ 2	KKKO ~ 0002 ~ 2	K ~ 0
	KKPK ~ 0010 ~ 3	P ~ 1
	...	...
	OOOP ~ 2221 ~ 79	O ~ 2
	OOOO ~ 2222 ~ 80	K ~ 0

A stratégia: 1201 ... 20

Rátermettség kiértékelése

Stratégia: 1 2 0 1 ... 2 0

Minta:

Játékos: 0 0 0 2 2 2 1 2 2 2 2 0 0 1 0 0 0

Ellenfél: 0 1 0 2 1 1 2 2 2 0 1 0 1 0 1 1

Jelek

K ~ 0

P ~ 1

O ~ 2

Eset → Javaslat

Ellenfél

Érték

0 0 0 1 → 2 0 vereség -1

0 0 0 1 → 2 1 győzelem +1

0 1 0 0 → 1 1 döntetlen 0

...

2 2 2 1 → 2 1 győzelem +1

2 2 2 2 → 0 0 döntetlen 0

Szelekció

- **Célja:** a rátermett egyedek kiválasztása úgy, hogy a rosszabbak kiválasztása is kapjon esélyt.
  - **Rátermettség arányos** (rulett kerék algoritmus): minél jobb a rátermettségi függvényértéke egy elemnek, annál nagyobb valószínűsséggel választja ki
  - **Rangsorolásos**: rátermettség alapján sorba rendezett egyedek közül a kisebb sorszámuakat nagyobb valószínűsséggel választja ki
  - **Versengő**: véletlenül kiválasztott egyedcsoporthok (pl. párok) legjobb egyedét választja ki.
  - **Csonkolásos v. selejtezős**: a rátermettség szerint legjobb (adott küszöbérték feletti) valahány egyedből véletlenszerűen választ néhányat.

Rekombináció

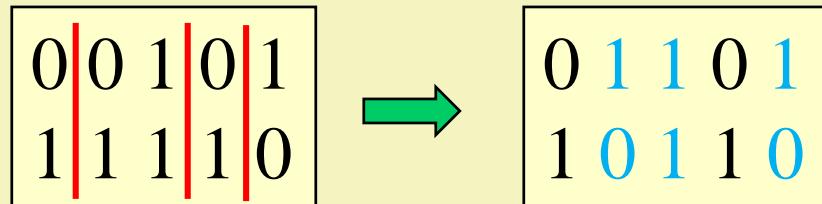
- A feladata az, hogy adott szülő-egyedekből olyan utódokat hozzon létre, amelyek a szüleik tulajdonságait "öröklik".
  - **Keresztezés**: véletlen kiválasztott pozíción jelcsoportok (gének) vagy jelek cseréje
  - **Rekombináció**: a szülő egyedek megfelelő jeleinek kombinálásával kapjuk az utód megfelelő jelét

Ügyelni kell a kód-invariáns megtartására: vizsgálni kell, hogy az új kód értelmes lesz-e (permutáció)

Keresztezés

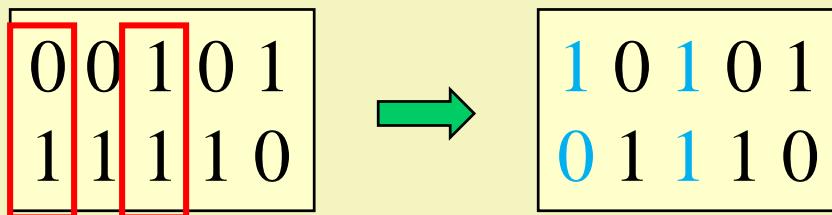
❑ Egy- illetve többpontos keresztezés

- Kódszakaszokat cserélünk

❑ Egyenletes keresztezés

- Jeleket cserélünk

Permutációk keresztezése 1.

□ Parciálisan illesztett keresztezés

- Egy szakasz cseréje után párba állítja és kicseréli azokat a szakaszon kívüli elemeket, amelyek megsértik a permutáció tulajdonságát.

2	3	1	5	4	6	7
1	7	4	2	5	3	6

The diagram shows the process of finding duplicates in a sequence and pairing them. A green arrow points from the first table to the second. The second table contains the same sequence as the first, but with red arrows indicating pairs of elements: (2, 7), (4, 2), (4, 6), and (7, 3). These pairs represent the 'duplicates' found in the original sequence.

2	7	4	2	4	6	7
1	3	1	5	5	3	6

duplikátumok keresése
és párba állítása

1	7	4	2	5	6	3
2	3	1	5	4	7	6

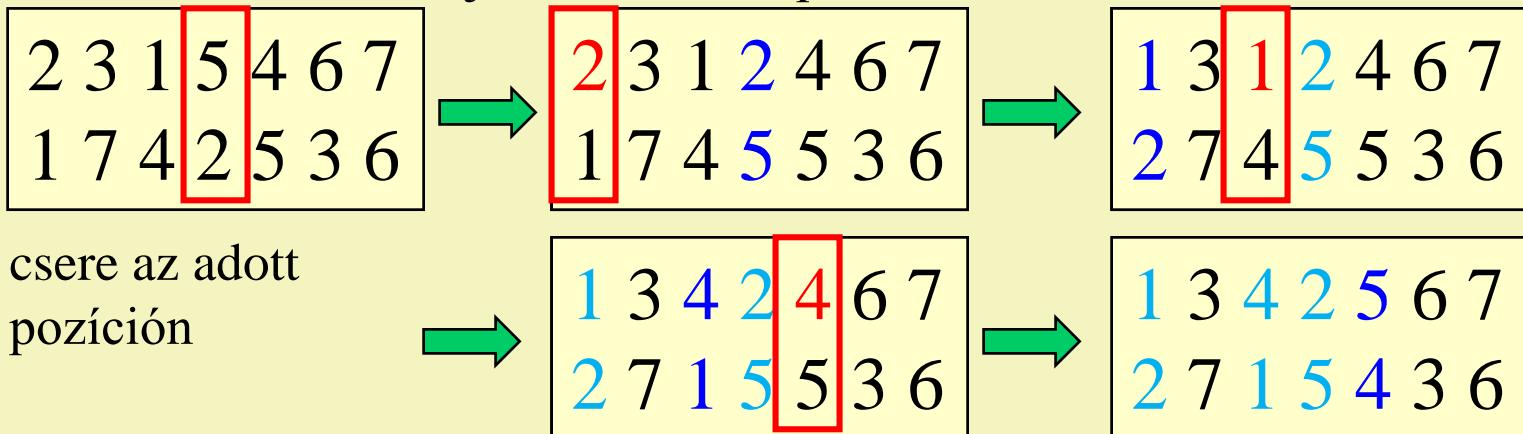
duplikátumpárok
cseréje

Permutációk keresztezése 2.

□ Ciklikus keresztezés

1. Választ egy véletlen $i \in [1..length]$ -t
2. $a_i \leftrightarrow b_i$
3. Keres olyan $j \in [1..length]$ -t ($j \neq i$), amelyre $a_j = a_i$,
4. Ha nem talál, akkor vége, különben $i := j$
5. goto 2.

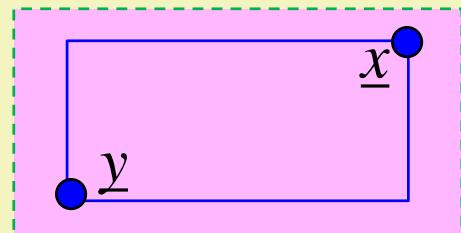
duplikátum keresése a felső utódban,
majd csere azon a pozíción is

Rekombináció vektorokra

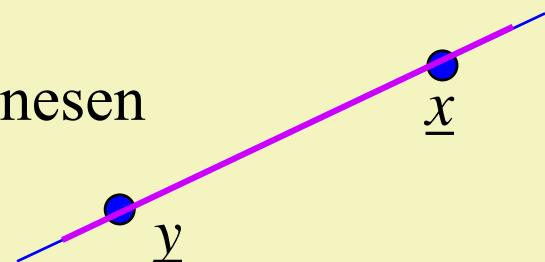
❑ Köztes rekombináció

- A szülők ($\underline{x}$, $\underline{y}$) által kifeszített hipertéglakörnyezetében lesz az utód ($\underline{u}$).
- $\forall i=1 \dots n : u_i = a_i x_i + (1-a_i) y_i \quad a_i \in [-h, 1+h]$ véletlen

❑ Lineáris rekombináció

- A szülők ($\underline{x}$, $\underline{y}$) által kifeszített egyenesen a szülők környezetében vagy a szülők között lesz az utód ($\underline{u}$).
- $\forall i=1 \dots n : u_i = a x_i + (1-a) y_i \quad a \in [-h, 1+h]$ véletlen

Mutáció

- A mutáció egy egyed (utód) kis mértékű véletlen változtatását végzi.
- Valós tömbbel való kódolásnál kis p valószínűsséggel:
  - $\forall i=1 \dots n : z_i = x_i \pm domain_i \cdot p$
- Bináris tömbbel való kódolásnál kis p valószínűsséggel:
  - $\forall i=1 \dots n : z_i = 1 - x_i$ if $random[0..1] < p$
- Permutáció esetén
  - egy jelpár cseréje
  - egy kódszakaszban a jelek ciklikus léptetése vagy megfordítása vagy átrendezése.

Visszahelyezés

- A visszahelyezés a populációnak az utódokkal történő frissítése: Kiválasztja a populációnak a lecserélendő egyedeit, és azok helyére a kiválasztott utódokat teszi.

$$\text{utódképzési ráta (u)} = \frac{\text{utódok száma}}{\text{populáció száma}}$$

két szelekció is kell

$$\text{visszahelyezési ráta (v)} = \frac{\text{lecserélendő egyedek száma}}{\text{populáció száma}}$$

- ha $u=v$, akkor feltétlen cseréről van szó
  - további szelekció
- ha $u < v$, akkor egy utód több példánya is bekerülhet
  - további szelekció
- ha $u > v$, akkor az utódok közül szelektál

Automatikus következtetés

1. Rezolúció

Feladat:

A_1 : Ha süt a nap, akkor Péter strandra megy.

A_2 : Ha Péter strandra megy, akkor úszik.

A_3 : Péternek nincs lehetősége otthon úszni.

Lássuk be, hogy ezekből következik:

B : Ha süt a nap, akkor Péter nem marad otthon.

Formalizálás:

– süt a nap:	p	A_1 :	$p \rightarrow q$
– Péter strandra megy:	q	A_2 :	$q \rightarrow r$
– Péter úszik:	r	A_3 :	$\neg(s \wedge r)$
– Péter otthon marad:	s	B :	$p \rightarrow \neg s$

Átalakítás

logikai következmény

□ Kell: $p \rightarrow q, q \rightarrow r, \neg(s \wedge r) \Rightarrow p \rightarrow \neg s$

- minden olyan interpretáció (igazságértékelés), amely kielégíti a feltételeket, az kielégíti a következményt is.
- vagy: nincs olyan interpretáció (igazságértékelés), amely a feltételeket is, és következmény negáltját is kielégítené.
- azaz: $(p \rightarrow q) \wedge (q \rightarrow r) \wedge \neg(s \wedge r) \wedge \neg(p \rightarrow \neg s)$ kielégíthetetlen
vagy: $(\neg p \vee q) \wedge (\neg q \vee r) \wedge (\neg s \vee \neg r) \wedge p \wedge s$ kielégíthetetlen

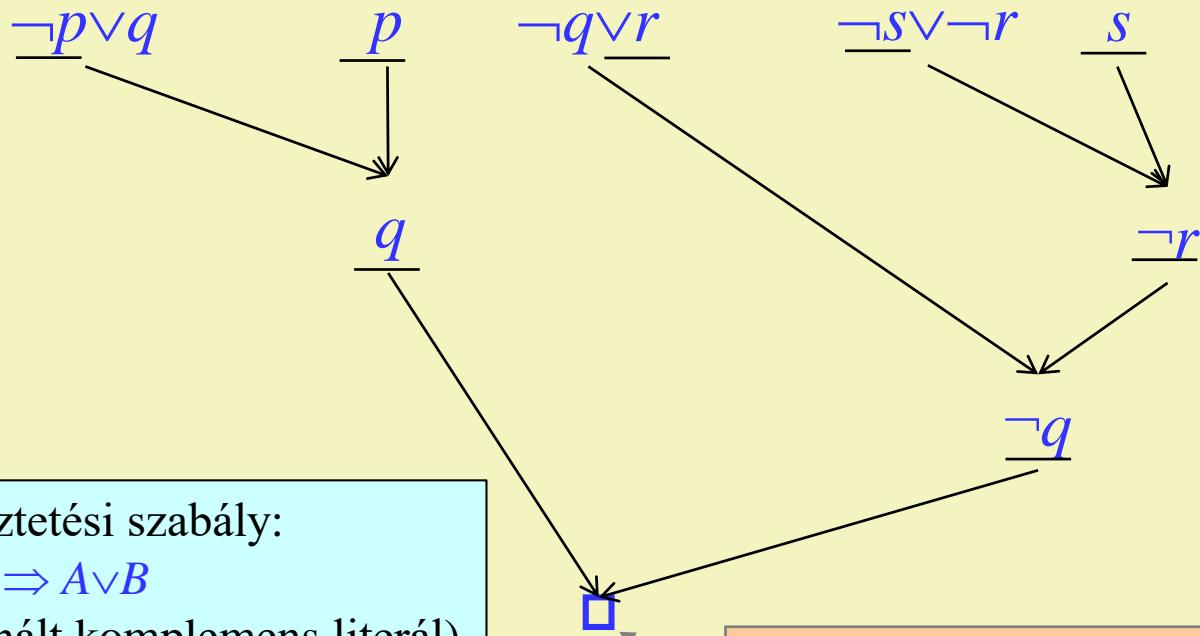
KNF: klózok között ‘és’ művelet
klóz: literálok között ‘vagy’ művelet
literál: ítéletváltozó vagy annak negáltja

- Tehát meg kell mutatnunk, hogy bármelyik interpretációval (igazságértékeléssel) legalább az egyik klóz *hamis* lesz.

Rezolúció = indirekt bizonyítás

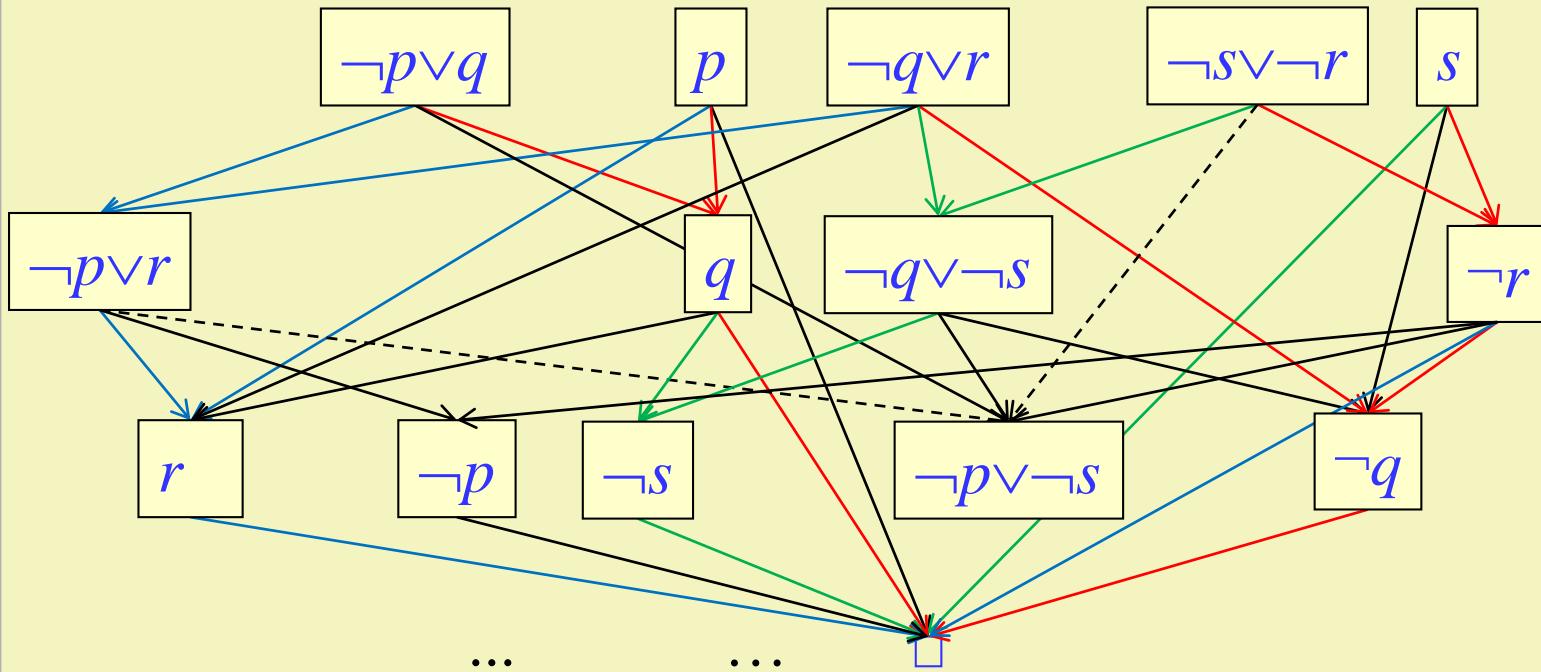
- Tekintsük a klózok halmazát és tegyük fel indirekt módon, hogy van olyan interpretáció, amikor **mindegyik klóz igaz**.
- Ekkor például p is, és $\neg p \vee q$ is *igaz*. Ha azonban p *igaz*, akkor $\neg p$ *hamis*, és ekkor a $\neg p \vee q$ csak úgy lehet *igaz*, ha a q is *igaz*.
- A q – amely ugyancsak egy klóz – tehát akárcsak a többi klóz *igaz* az indirekt feltevés szerinti interpretációban. Vegyük hát hozzá az eddigi klózhalmazhoz.
- Az előbbihez hasonló módon bővítsük tovább a klózhalmazt addig, amíg ellentmondáshoz nem jutunk. (Például egyszerre megjelenik a klózhalmazban a q és $\neg q$.)

Rezolúciós eljárás

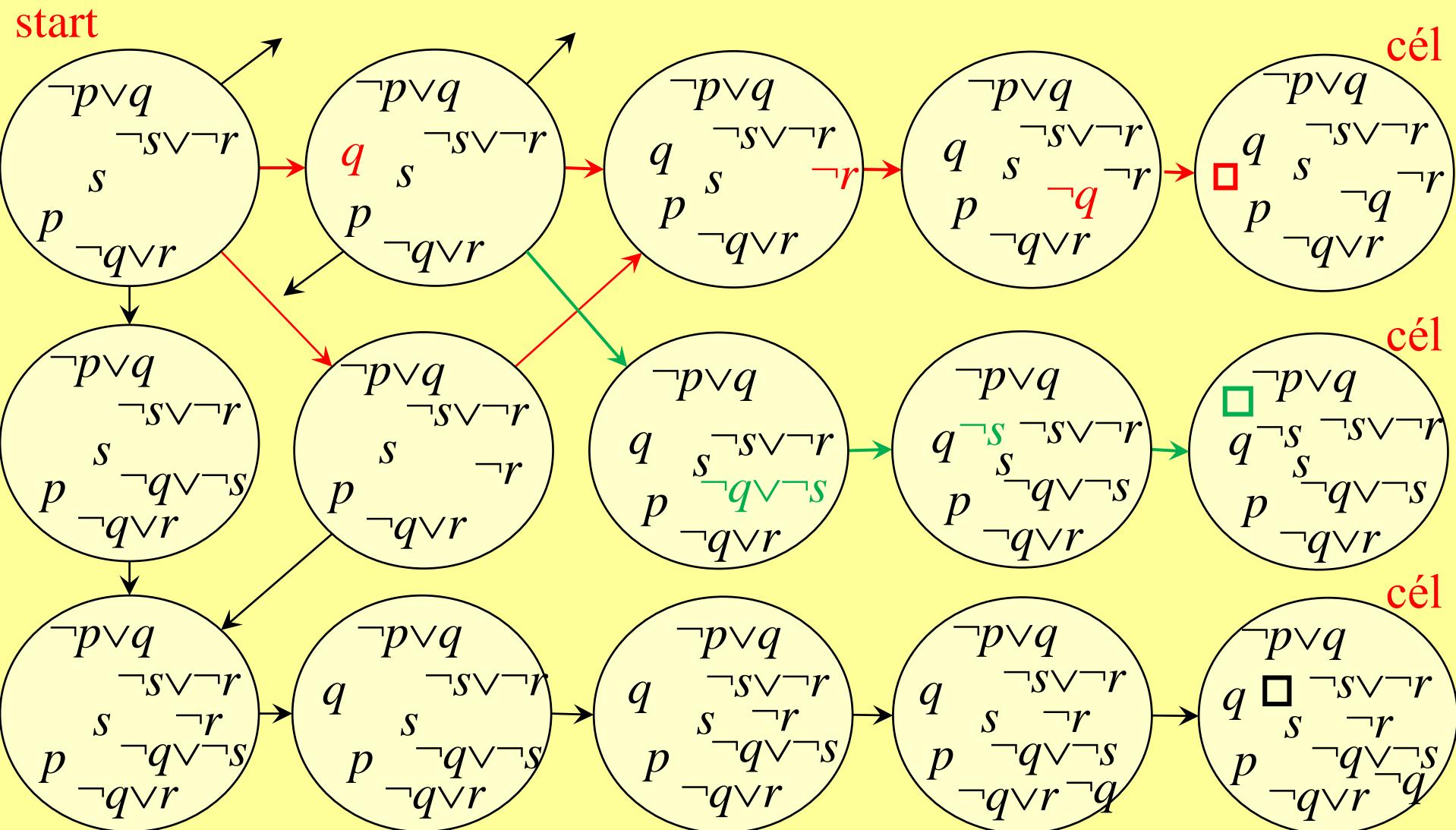
Tehát ha süt a nap, akkor Péter nem marad otthon.

Cáfolati-, rezolúciós gráf

- Cáfolati gráf: az üres klózt előállítását bemutató gráf
- Rezolúciós gráf: az összes klóz előállítását mutató gráf

Reprezentációs gráf

A reprezentációs gráf tulajdonságai

- Egy csúcs egyetlen klózzal tartalmaz többet a szülőcsúcsánál: olyannal, amelyik a szülő csúcs két klózából vezethető le.
  - Mindegyik csúcs tartalmazza a kiinduló klózokat.
  - Nincsenek körök.
  - Az a rezolúciós lépés, amely egy csúcsban elvégezhető, az annak azon gyerek csúcsában is elvégezhető, amelyhez egy másik rezolúciós lépés árán jutottunk el.
- Ha van cáfolat, akkor minden csúcsból el lehet jutni egy üres klózt is tartalmazó célcímsúcsba.
  - Nincs rossz döntés, legfeljebb csak felesleges.
- Ítéletkalkulusban a gráfnak csak véges sok különböző csúcsa lehet, predikátumkalkulusban lehet végtelen sok is.

Példa: Kuruzslók-e a doktorok?

A_1 : Van olyan páciens, aki minden doktorban megbízik.

A_2 : A kuruzslókban egyetlen páciens sem bízik meg.

Lássuk be, hogy

B : Egyetlen doktor sem kuruzsló.

Formalizálás:

$P(x)$: x egy páciens

$A_1 : \exists x \{ P(x) \wedge \forall y [D(y) \rightarrow M(x,y)] \}$

$D(y)$: y egy doktor

$A_2 : \forall x \{ P(x) \rightarrow \forall y [K(y) \rightarrow \neg M(x,y)] \}$

$K(y)$: y egy kuruzsló

$B : \forall x [D(x) \rightarrow \neg K(x)]$

$M(x,y)$: x megbízik az y -ban

Kell: $\exists x \{ P(x) \wedge \forall y [D(y) \rightarrow M(x,y)] \} \wedge \forall x \{ P(x) \rightarrow \forall y [K(y) \rightarrow \neg M(x,y)] \}$

$\wedge \neg \forall x [D(x) \rightarrow \neg K(x)]$ kielégíthetetlen

Formulák klóz-formára (SKNF) hozása

1. Kiküszöböljük az $\leftrightarrow$ és a $\rightarrow$ műveleti jeleket (logikai törvények).
2. Redukáljuk a negációk hatáskörét (DeMorgan azonosságok).
3. Standardizáljuk a változókat (kvantoronkénti átnevezés).
4. Egzisztenciális kvantorok kiküszöbölése. (Skolemizálás:
 $\forall x_1 \dots \forall x_n \exists z F(\dots, z, \dots)$ helyett $\forall x_1 \dots \forall x_n F(\dots, f(x_1, \dots, x_n), \dots)$
– nem ekvivalens átalakítás, de kielégíthetőség tartó)
5. Univerzális kvantorok kiemelése a formula elejére a sorrendjük megtartásával. (prenex normál forma)
6. A formula többi részét konjunktív normálformára alakítjuk (kommutatív, asszociatív, disztributív törvények).
7. Kialakítjuk a klózokat (a kvantorokat, és a konjunkciós műveleti jeleket elhagyjuk, a változókat klózonként egyedivé nevezzük át.)

Skolemizált konjuktív normálforma (SKNF)

$$A_1: \exists x \{ P(x) \wedge \forall y [D(y) \rightarrow T(x,y)] \} = \exists x \{ P(x) \wedge \forall y [\neg D(y) \vee T(x,y)] \} \approx \\ \approx P(\textcolor{red}{a}) \wedge \forall y [\neg D(y) \vee T(\textcolor{red}{a},y)] = \forall y \{ P(a) \wedge [\neg D(y) \vee T(a,y)] \}$$

$P(a)$, $\neg D(y) \vee T(a,y)$

$a \rightarrow b$ helyett $\neg a \vee b$

Skolemizálás
 $\textcolor{red}{a}$ a Skolem konstans

$$A_2 : \forall x \{ P(x) \rightarrow \forall y [Q(y) \rightarrow \neg T(x,y)] \} = \\ = \forall x \{ \neg P(x) \vee \forall y [\neg Q(y) \vee \neg T(x,y)] \} =$$

$a \rightarrow b$ helyett $\neg a \vee b$

$$= \forall x \forall u \{ \neg P(x) \vee \neg Q(u) \vee \neg T(x,u) \}$$

változó átnevezés

$$\neg P(x) \vee \neg Q(u) \vee \neg T(x,u)$$

$a \rightarrow b$ helyett $\neg a \vee b$

$$B: \neg \forall x [D(x) \rightarrow \neg Q(x)] = \neg \forall x [\neg D(x) \vee \neg \neg Q(x)] = \\ = \exists x [D(x) \wedge Q(x)] \approx D(\textcolor{red}{b}) \wedge Q(\textcolor{red}{b})$$

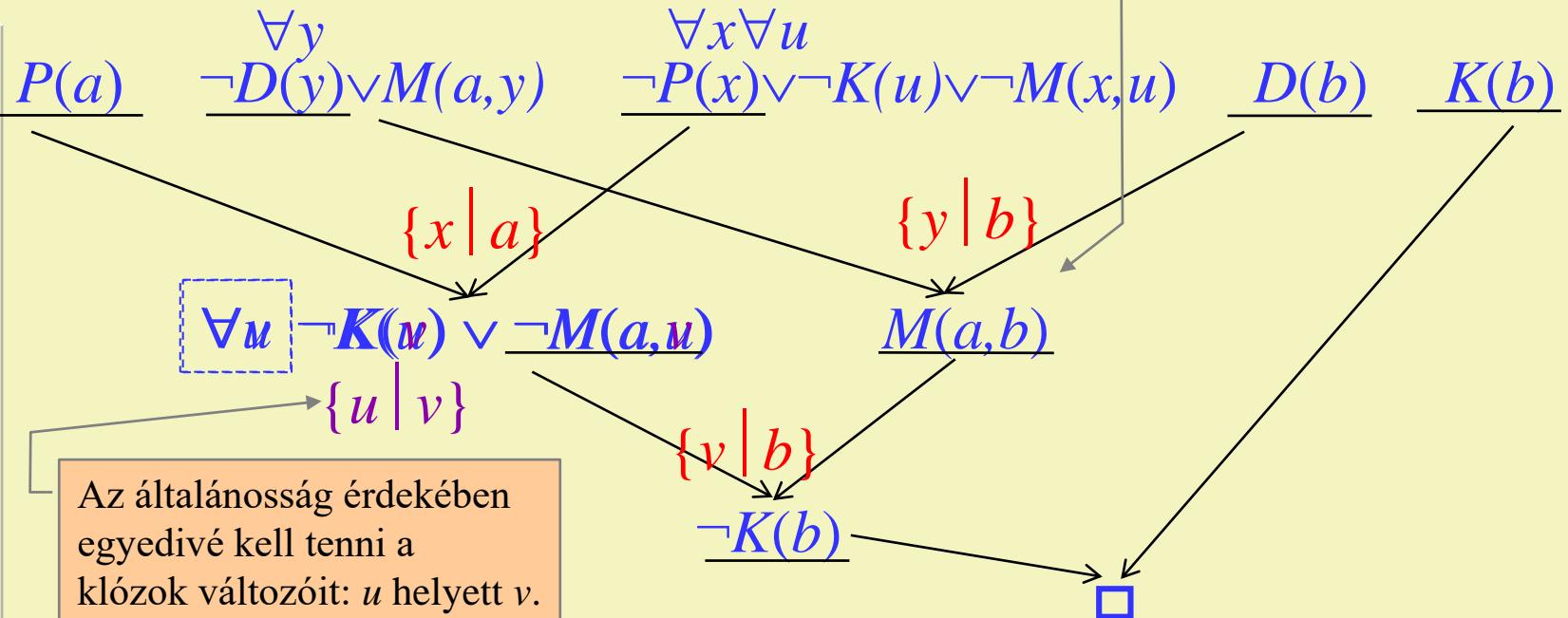
$D(b)$, $Q(b)$

De Morgan's törvény

$\textcolor{red}{b}$ a Skolem konstans

Egy klózpár rezolválásához olyan változó helyettesítésére van szükség, amellyel az elhagyásra kiszemelt komplement literálok azonos alakra hozhatók. (Az [egyesítő algoritmussal](#) egy ilyen helyettesítés található meg.) Ezt követően a klózpár ezen helyettesítéssel kapott példányait rezolváljuk.

Rezolúciós eljárás

Általános rezolúciós szabály:

$C_1 = P(t_{11}, \dots, t_{1n}) \vee \dots \vee P(t_{rl}, \dots, t_{rn}) \vee C_1'$; $C_2 = \neg P(u_{11}, \dots, u_{1n}) \vee \dots \vee \neg P(u_{sl}, \dots, u_{sn}) \vee C_2'$

C_1' vagy C_2' lehet üres, de tartalmazhatják $P(\dots)$ illetve $\neg P(\dots)$ további előfordulásait.

ha $P(t_{11}, \dots, t_{1n}), \dots, P(t_{rl}, \dots, t_{rn}), P(u_{11}, \dots, u_{1n}), \dots, P(u_{sl}, \dots, u_{sn})$ egyesíthetők a δ változó-helyettesétéssel, akkor C_1 és C_2 rezolvense: $R(C_1, C_2) = C_1' \delta \vee C_2' \delta$

Rezolúció = lokális keresés

- globális munkaterület: aktuális klózhalmaz
- kiindulási érték: az „axiómák $\Rightarrow$ célállítás” klázai
- terminálási feltétel:
  - sikeres
  - sikertelenüres klóz
- kereső szabály: nincs újabb rezolvens klóz
- vezérlési stratégia: rezolvens képzés
- heurisztika: nem-módosítható
- heurisztika: jó lenne a hatékonyság miatt, de sajnos nincs

ADAT := kezdeti érték

while $\neg$ terminálási feltétel(ADAT) loop

    SELECT SZ FROM alkalmazható szabályok

    ADAT := SZ(ADAT)

endloop

Rezolúció algoritmusa

$A_1, A_2, \dots, A_n \Rightarrow B$ helyett azt vizsgáljuk, kielégíthetetlen-e az
 $A_1, A_2, \dots, A_n, \neg B$ formulák klöz formája

1. $KLÓZOK := A_1, A_2, \dots, A_n$ és $\neg B$ formulák klözai
2. **loop**
3.   **if** $\square \in KLÓZOK$ **then return** *kielégíthetetlen*
4.   **if** nincs olyan $C_1, C_2 \in KLÓZOK$, amelyre $R(C_1, C_2)$
        még nem ismert (nincs a $KLÓZOK$ közt)
        then return *nem kielégíthetetlen*
5.   **select** $C_1, C_2 \in KLÓZOK$, ahol $R(C_1, C_2)$ nem ismert
6. $KLÓZOK := KLÓZOK \cup R(C_1, C_2)$
7. **endloop**

Rezolúció tulajdonságai

- **Helyes** (eljárás): ha terminál, akkor helyes eredményt ad.
(Üres klóz megtalálásakor a kiinduló klóz halmaz kielégíthetetlen, ha nem tud újabb klózt előállítani, akkor a kiinduló klóz halmaz kielégíthető.) Ugyanakkor elsőrendű logikában nem biztosan terminál.
- **Teljes** (eljárás): egy kielégíthetetlen klóz halmazból véges lépésekben levezethető az üres klóz.
- Elsőrendű logikában a kielégíthetetlenség csak **parciálisan dönthető el**, mert nem terminál garantáltan a módszer:
 $\{\neg P(x), \quad P(y) \vee \neg P(f(y)), \quad P(a)\}$

Válaszadás rezolúcióval

“Ha Fifi mindenhol követi Jánost, és
János most az iskolában van,
akkor hol van most Fifi?”

Formalizáció:

$H(y,x) \sim y$ dolog az x helyen van

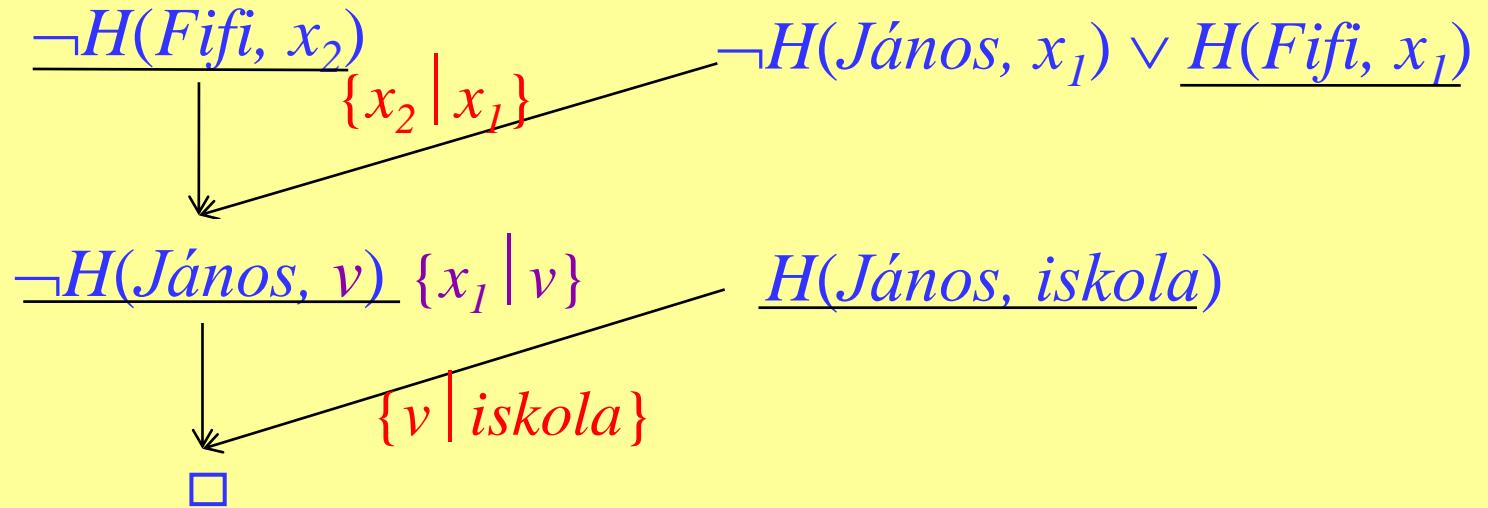
$\forall x[H(János,x) \rightarrow H(Fifi,x)]$

$H(János, \text{iskola})$

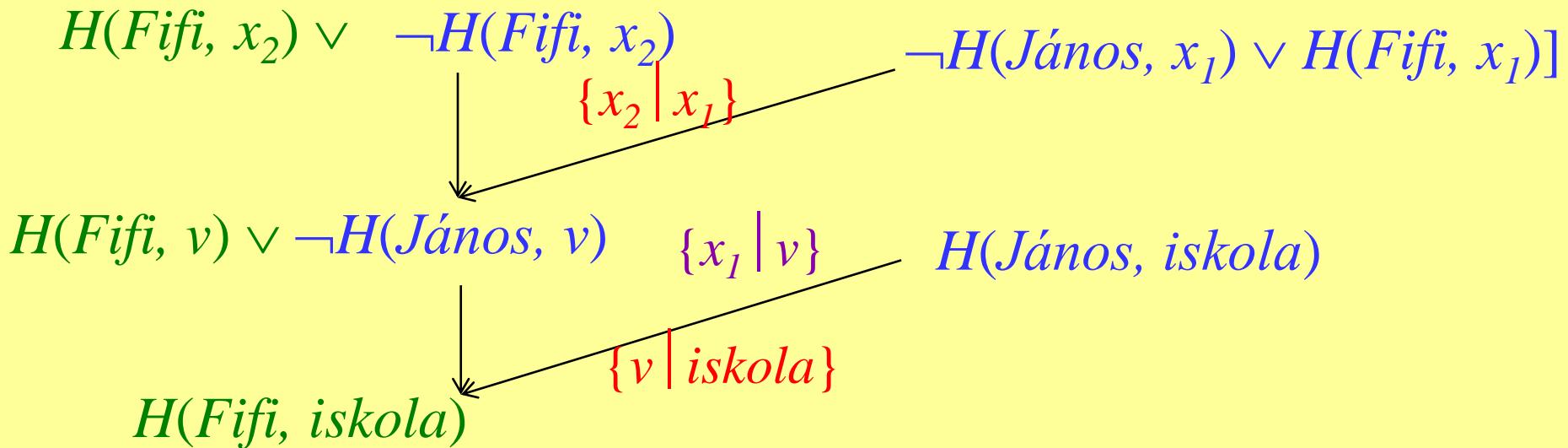
Először lássuk be, hogy létezik-e Fifi számára hely a világban?

$\exists xH(Fifi,x)$

Cáfolati gráf

Válaszadási gráf

Válaszadási eljárás

1. A kérdést (ki, mit, hol, mikor, mennyiért) egy „van-e válasz a kérdésre” célállítással helyettesítjük.
2. Rezolúcióval belátjuk, hogy a célállítás következik az axiómákból.
3. A célállítás negáltjából származó klózokat negáltjaik hozzáfűzésével érvényes formulákká egészítjük ki.
4. A cáfolati gráf által meghatározott rezolúciót követve létrehozzuk a hasonló szerkezetű válaszadási gráfot, amelynek gyökere tartalmazza az egyik választ.

Rezolúciós stratégiák

- A rezolúció **nem-determinisztikus**. Egy lépésben
  - egyszerre több rezolválható klóz pár lehet
  - egy klóz párból több komplement literál pár lehet
  - ugyanannak a literálnak több előfordulása lehet

$$\{P(x,f(a)) \vee P(x,f(y)) \vee Q(y), \quad \neg P(z,f(a)) \vee \neg Q(z), \quad P(u,f(a)) \vee \neg Q(a)\}$$

modellfüggő vezérlési stratégiák: csak klóz alapú reprezentáció esetén értelmezhetőek.

- Egy rezolúciós stratégia a rezolúció alapalgoritmusát kiegészítő olyan előírás, amely
  - **sorrendet ad** a rezolvens képzésekre (sorrendi stratégia)
  - **korlátozza** egy adott pillanatban előállítható rezolvensek körét (vágó strat.)

sérülhet a módszer teljessége

Rezolúció kritikája

- A rezolúció nem jó MI módszer:
  - A számos modellfüggő vezérlési stratégia ellenére **sem hatékony**, sok felesleges rezolúciós lépést végez.
  - **Nem építhető heurisztika** a vezérlési stratégiába, mert az állítások a klóz-formára hozás után már nem emlékeztetnek a feladatban betöltött szerepükre, ezért nehéz „súgni”, hogy mely klózokkal érdemes próbálkozni.

A formulák alakja segítheti a következtetést

Ha például be kell látnunk azt, hogy

$$A, \ C \rightarrow \neg A, \ A \rightarrow B, \ \neg B \rightarrow D \Rightarrow B$$

akkor könnyű kitalálni, hogy mely feltételekre van szükség a bizonyításnál: $A, \ A \rightarrow B \Rightarrow B$

De a rezolúció nem képes felhasználni ezt a segítséget, hiszen eliminálja az implikációt a formulákból:

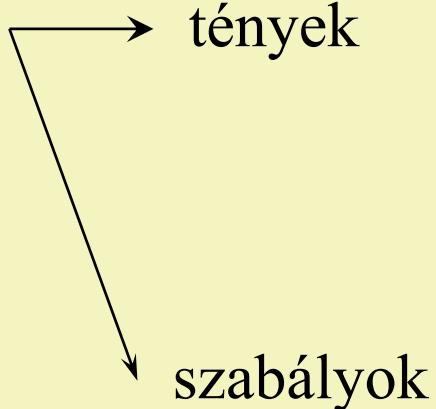
$$A, \ \neg C \vee \neg A, \ \neg A \vee B, \ B \vee D, \ \neg B$$

Olyan következtetési eljárás kell, ahol az állítások megőrzik eredeti alakjukat, különösen az implikációt.

2. Szabályalapú logikai következtetés

- Egy $A_1, \dots, A_n \Rightarrow C$ probléma esetén az axiómákat két csoportba soroljuk: **szabályokra** és **tényekre**.

axiómák

konkrét ismeret
implikáció nélküli
formulákban

általános ismeret
implikációs formulákban
 $A \rightarrow B$

Az előre- illetve a hátrafelé láncolás

- **Előrefelé láncolás:** egy alkalmas (illeszthető) szabály segítségével egy állításból új állítást vezet le.

tény: $Kutya(Fifi) \wedge Postás(Jani)$

szabály: $\forall x \forall y \text{Kutya}(x) \wedge \text{Postás}(y) \rightarrow \text{Harap}(x,y)$

$\Rightarrow \text{Harap}(Fifi, Jani)$

Nehezebb lenne, ha itt nem alaki, hanem logikai ekvivalenciát kellene igazolni. Pl. a tény: $\neg(\neg \text{Kutya}(Fifi) \vee \neg \text{Postás}(Jani))$

Illeszthetőség vizsgálat: a tény ekvivalens a szabály előfeltételével az $\{x | Fifi, y | Jani\}$ helyettesítés mellett (amit az egyesítő algoritmus számol ki).

- **Hátrafelé láncolás:** egy állítás bizonyítását visszavezeti egy alkalmas (illeszthető) szabály előfeltételének igazolására.

cél: $Kutya(Fifi)$

szabály: $\forall x \text{Ugat}(x) \rightarrow \text{Kutya}(x)$

$\rightsquigarrow$ elég belátni: $\text{Ugat}(Fifi)$

Szerencsénk van, hogy az illesztésnél literált literállal kellett összevetni. Ekkor alaki azonosság = logikai ekvivalencia

Illeszthetőség vizsgálat: a cél ekvivalens a szabály következményével az $\{x | Fifi\}$ helyettesítés mellett (amit az egyesítő algoritmus számol ki).

Szabályalapú következtetés irányai

- Egy tényekkel, szabályokkal és célállítással megadott probléma bizonyítható
  - ***előre haladva***: a tényekből indulva előrefelé láncolással új állításokat vezetünk le, majd azokból még újabbakat, amíg a célállítást meg nem kapjuk
  - ***visszafelé haladva***: a célt hátrafelé láncolással részcélokra cseréljük le, a részcélokat további részcélokkal váltjuk fel, amíg tények által igazolható részcélokhoz nem jutunk.

Ezek a módszerek nem teljesek:

Például a $P \rightarrow Q$, $\neg P \rightarrow Q$ szabályokból a fenti módszerek egyike sem vezeti le a Q célállítás, pedig $P \rightarrow Q$, $\neg P \rightarrow Q \Rightarrow Q$

Előre haladó szabályalapú reprezentáció

célja, hogy a hátrafelé láncolásnál literált literállal kelljen összevetni

ÉS/VAGY formájú (ÉVF) kifejezések:

- literálok
- $A \wedge B$, $A \vee B$ alakú formulák, ahol az A és B is ÉVF kifejezés.

□ **Tény:**

- univerzálisan kötött **tetszőleges** ÉVF kifejezés

□ **Szabályok:**

- $L \rightarrow W$ alakú univerzálisan kötött kifejezések, ahol L egy literál, a W pedig ÉVF kifejezés

□ **Cél:**

- $L_1 \vee \dots \vee L_n$ alakú egzisztenciálisan kötött kifejezés, ahol $L_1, \dots, L_n$ literálok.

Példa előre haladó szabályalapú következtetésre

Tény:

$$(A \vee \neg B) \wedge C$$

Szabályok:

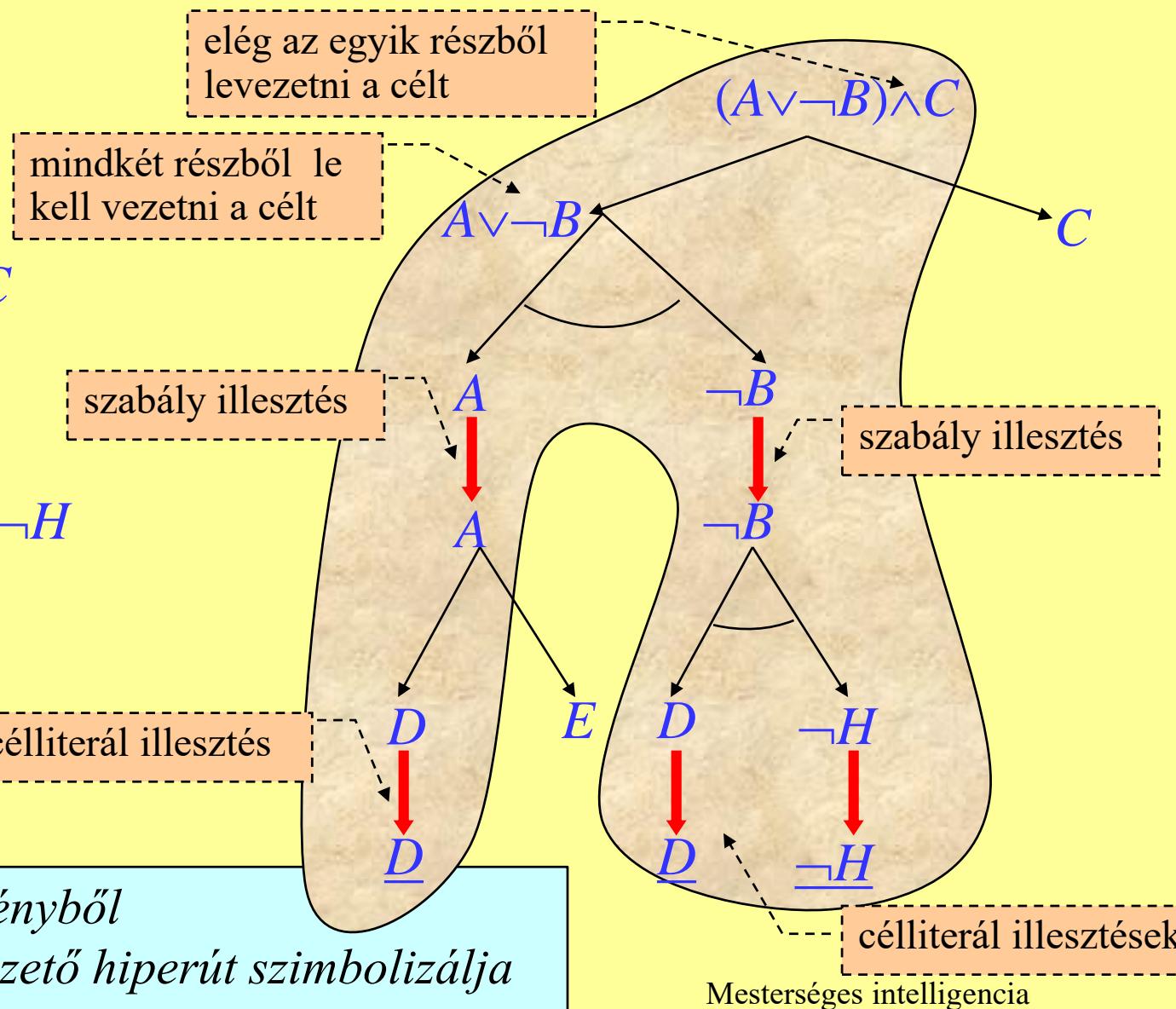
$$A \rightarrow D \wedge E$$

$$\neg B \rightarrow D \vee \neg H$$

Cél:

$$D \vee G \vee \neg H$$

A bizonyítást a tényből
célliterálokba vezető hiperút szimbolizálja

Visszafelé haladó szabályalapú reprezentáció

célja, hogy a hátrafelé láncolásnál literált literállal kelljen összevetni

□ Tény:

- $L_1 \wedge \dots \wedge L_n$ alakú univerzálisan kötött kifejezés, ahol $L_1, \dots, L_n$ literálok.

□ Szabályok:

- $W \rightarrow L$ alakú univerzálisan kötött kifejezések, ahol L egy literál, a W pedig ÉVF kifejezés

□ Cél:

- egzisztenciálisan kötött **tetszőleges** ÉVF kifejezés

ÉS/VAGY formájú (ÉVF) kifejezések:

- literálok
- $A \wedge B, A \vee B$ alakú formulák, ahol az A és B is ÉVF kifejezés.

Példa visszafelé haladó szabályalapú következtetésre

Tény:

$$A \wedge C \wedge \neg D$$

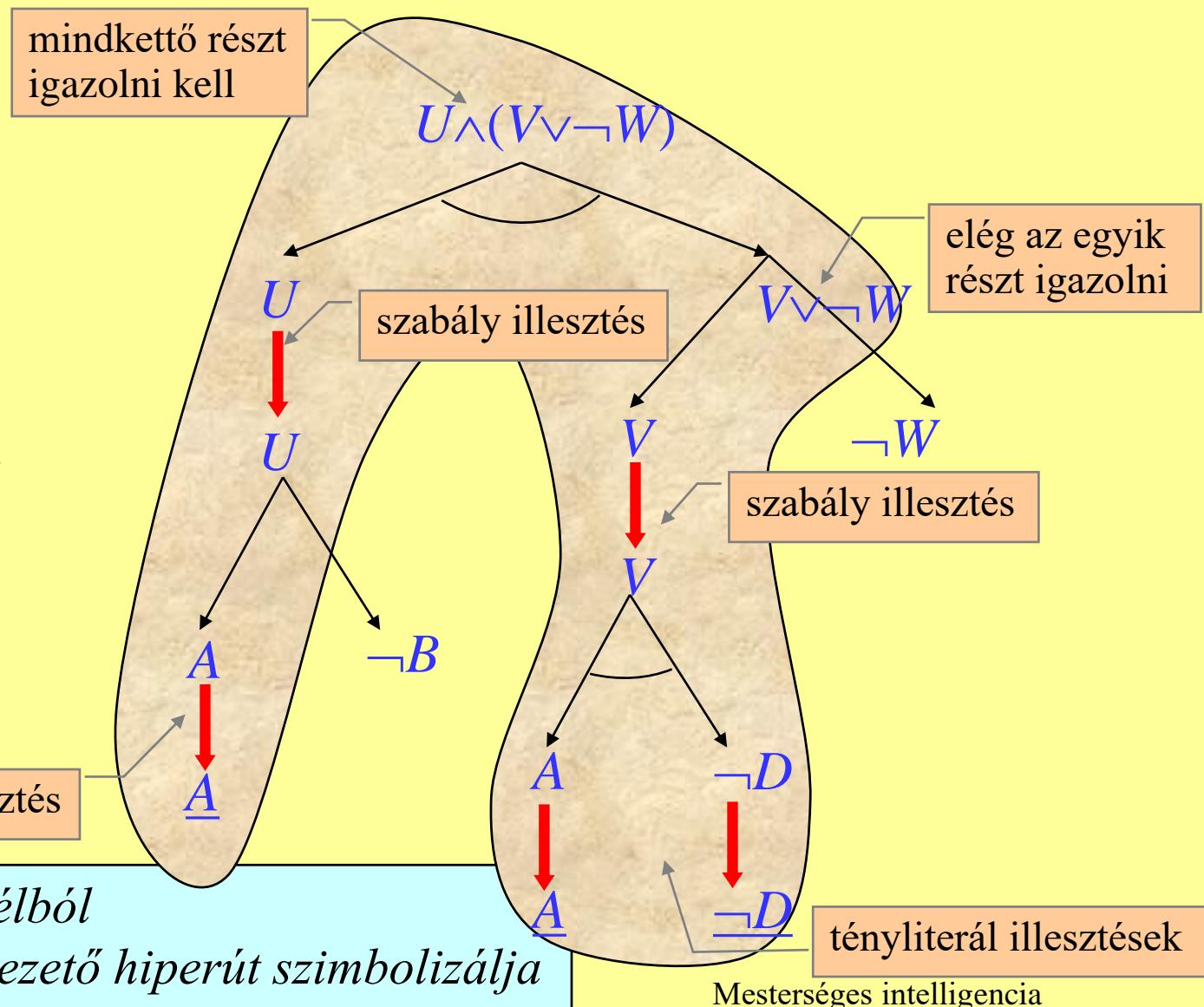
Szabályok:

$$A \vee \neg B \rightarrow U$$

$$A \wedge \neg D \rightarrow V$$

Cél:

$$U \wedge (V \vee \neg W)$$

Példa

Fifi és Gyilkos kutyák, Fifi csóválja a farkát, Cili nyágog. A nyágogó állatok a macskák. Az a kutya, amelyik csóválja a farkát, barátságos. A macskák nem félnek a barátságos kutyáktól. Nevezzünk meg olyan kutya-macska párt, ahol a macska nem fél a kutyától!

Formalizálás:

$K(x) \sim x$ kutya

$M(x) \sim x$ macska

$Cs(x) \sim x$ csóvál,

$Ny(x) \sim x$ nyágog

$B(x) \sim x$ barátságos

$F(x,y) \sim x$ fél y -tól

Tény: $K(Fifi) \wedge K(Gyilkos) \wedge Cs(Fifi) \wedge Ny(Cili)$

Szabályok:

$\forall x (Ny(x) \rightarrow M(x))$

$\forall x (K(x) \wedge Cs(x) \rightarrow B(x))$

$\forall x \forall y (K(x) \wedge B(x) \wedge M(y) \rightarrow \neg F(y,x))$

Cél: $\exists x \exists y (M(x) \wedge \neg F(x,y) \wedge K(y))$

válaszadáshoz:
van-e keresett kutya-macska pár

Tény: $K(Fifi), K(Gyilkos), Cs(Fifi), Ny(Cili)$

Szabályok: $Ny(x_1) \rightarrow M(x_1)$

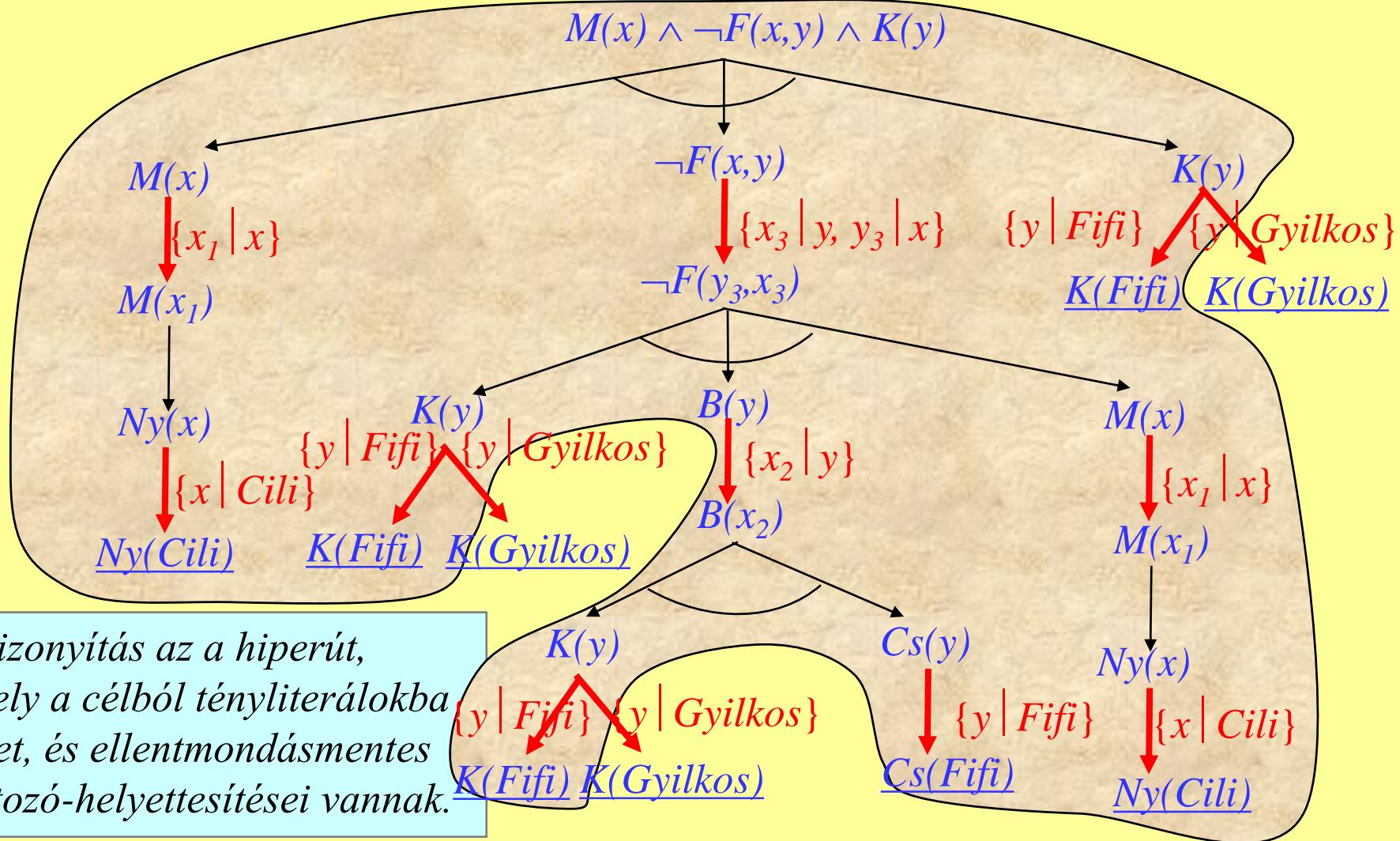
$K(x_2) \wedge Cs(x_2) \rightarrow B(x_2)$

$K(x_3) \wedge B(x_3) \wedge M(y_3) \rightarrow \neg F(y_3, x_3)$

Bizonyítás

A hiperút változó-helyettesítéseiől olvasható ki a válasz: $\{x \mid Cili, y \mid Fifi\}$

Cél:

A bizonyítás az a hiperút, amely a célból tényliterálokba vezet, és ellentmondásmentes változó-helyettesítései vannak.

Szabályalapú következtetés = visszalépéses keresés

- Célja egy bizonyítás keresése, amit egy ÉS/VAGY gráfbeli ellentmondásmentes megoldás gráf reprezentál.
- Kereső rendszer
  - Globális munkaterület: megkezdett bizonyítás (hiperút)
  - Kereső rendszer szabályai: láncolások illetve visszalépés
  - Vezérlési stratégia (elsődleges): visszalépéses stratégia
  - Modellfüggő stratégiák
    - Formulák alakjának kihasználása
    - A tény (cél) illesztése előzze meg a szabály-illesztést.
  - Heurisztikák: az adott feladat speciális ismeretei
    - Metaszabályok, kiértékelő függvény

Gépi tanulás

Tanulás fogalma

- ❑ Egy algoritmus akkor tanul, ha egy feladat megoldása során olyan változások következnek be a működésében, hogy később ugyanazt a feladatot vagy ahhoz hasonló más feladatokat jobb eredménnyel, illetve jobb hatékonysággal képes megoldani, mint korábban.
- ❑ A tanulás során változhat a feladat
  - reprezentációja (logikai formulák, valószínűségi hálók)
  - megoldó algoritmusa (mély hálók, genetikus programozás)
  - heurisztikája (B' algoritmus)

Tanulási modellek

- Ha a megoldandó problémát egy $\varphi : X \rightarrow Y$ leképezés modellezzi, akkor ehhez azt az $f : X \rightarrow Y$ leképezést kiszámító algoritmust keressük (tanuljuk meg), amelyre $f \approx \varphi$
  - sokszor egy rögzített $f : P \times X \rightarrow Y$ leképezést használunk, és annak azon $\Theta \in P$ paraméterét keressük, amelyre $f(\Theta, x) \approx \varphi(x)$
- *Induktív tanulási modell*
  - f leképezést (illetve annak paraméterét) $x_n \in X$ ($n=1..N$) bemenetek (**minták**) alapján tanuljuk
- *Adaptív (inkrementális) tanulás*
  - Egy már megtanult f leképezést egy új minta anélkül módosít, hogy a korábbi mintákat újra meg kell vizsgálnunk.

Induktív modellek tanulási módjai

- *Felügyelt tanulás*: ismeri a tanuláshoz használt minták elvárt kimenetét is, azaz az $(x_n, \varphi(x_n))$ ($n=1..N$) input-output párok alapján tanul.
- *Felügyelet nélküli tanulás*: nem ismeri a tanuláshoz használt minták elvárt kimenetét, csak x_n ($n=1..N$) lehetséges inputokat; a minták illetve az azokra kiszámolt kimenetek közötti összefüggéseket próbálja felismerni, azokat osztályozni.
- *Megerősítéses tanulás*: nem ismeri ugyan a tanuláshoz használt minták elvárt kimenetét, de képes az x_n ($n=1..N$) inputokra kiszámolt eredményt minősíteni, hogy az mennyire megfelelő.

1. Felügyelt tanulás

- A problémát modellező $\varphi : X \rightarrow Y$ leképezés közelítéséhez választunk egy $f : P \times X \rightarrow Y$ paraméteres leképezést, majd ennek azon $\Theta \in P$ paraméterét keressük (*paraméteres tanulás*), amelyre az (x_n, y_n) ($n=1..N$) tanító minták mellett (ahol $y_n = \varphi(x_n)$) az alábbi hiba már elég kicsi (ettől reméljük, hogy $f(\Theta, x) \approx \varphi(x)$)

$$\frac{1}{N} \sum_{n=1}^N \ell(f(\Theta, x_n), y_n)$$

Diagram illustrating the components of the loss function:

- hiba függvény (highlighted in orange)
- elvárt kimenet (highlighted in orange)
- számított kimenet (highlighted in orange)
- t_n (highlighted in blue)

The diagram shows the components of the loss function: the expected output (elvárt kimenet) and the calculated output (számított kimenet) are compared via the loss function (hiba függvény) to produce the average loss over all training samples.

- $\ell : Y \times Y \rightarrow \mathbb{R}$ **hibafüggvény**:

- $\ell(t_n, y_n)$ lehet például $\|t_n - y_n\|_1$, $\|t_n - y_n\|_2^2$, vagy $-\sum_i y_n i \cdot \log t_n i$.

Megjegyzés

- ❑ Fontos, hogy az $f(\Theta, x)$ kiszámítása gyors legyen; nem baj, ha a megfelelő Θ megtalálása lassú, hiszen ezt a tanító minták segítségével előre számoljuk ki.
- ❑ A Θ megtanulása akkor működik jól, ha
  - N elég nagy (Ugyanakkor számolni kell azzal, hogy a mintákat drága összegyűjteni, a $\varphi(x_n)$ -eket költséges kiszámolni.)
  - f és ℓ megfelelőek (ehhez tapasztalat, sok próbálkozás kell)
  - Θ közel esik a paraméter globális optimumához
- ❑ A Θ megtalálása egy nemkonvex optimalizálási feladat: a Θ globális optimumát megtalálni NP-teljes probléma. Szerencsére ez nem is cél, mert ezzel túl mohó módszert kapnánk (túltanulás), amely a tanító mintákra tökéletes, de egyébként nem.

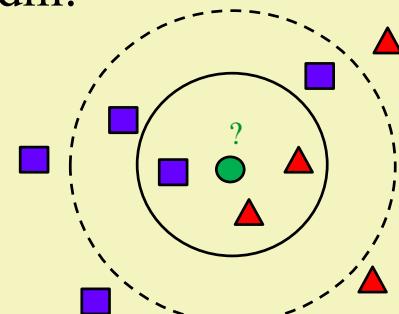
1.1. K legközelebbi szomszéd

- Az f függvény veszi a minták közül az $x \in X$ bemenethez legközelebb eső bemenettel rendelkező K darab mintát, és ezek kimenetei alapján (pl. átlagolással) határozza meg az x kimenetét:

$$f(\Theta, x) = \sum_{n=1}^N \frac{\mathbb{I}(x_n \text{ az egyike az } x\text{-hez legközelebb eső } K \text{ darab tanító minta inputjainak})}{K} \cdot y_n$$

igaz állításra 1-et, különben 0-t ad

- a Θ paramétert (ami egyszerűen a mintákból, másrészről a $K \in \mathbb{N}$ számból áll) nem kell optimalizálni, hanem előre meg kell adni.
- a legközelebbi szomszédokat az $\|x_n - x\|_2^2$ távolságok sorba rendezésével választjuk ki
- előny:** egyszerű leprogramozni, a „tanulás” gyors
- hátrány:** ha N nagy, a tárolás, és a minták sorba rendezése erőforrásigényes, az f kiszámítása lassú

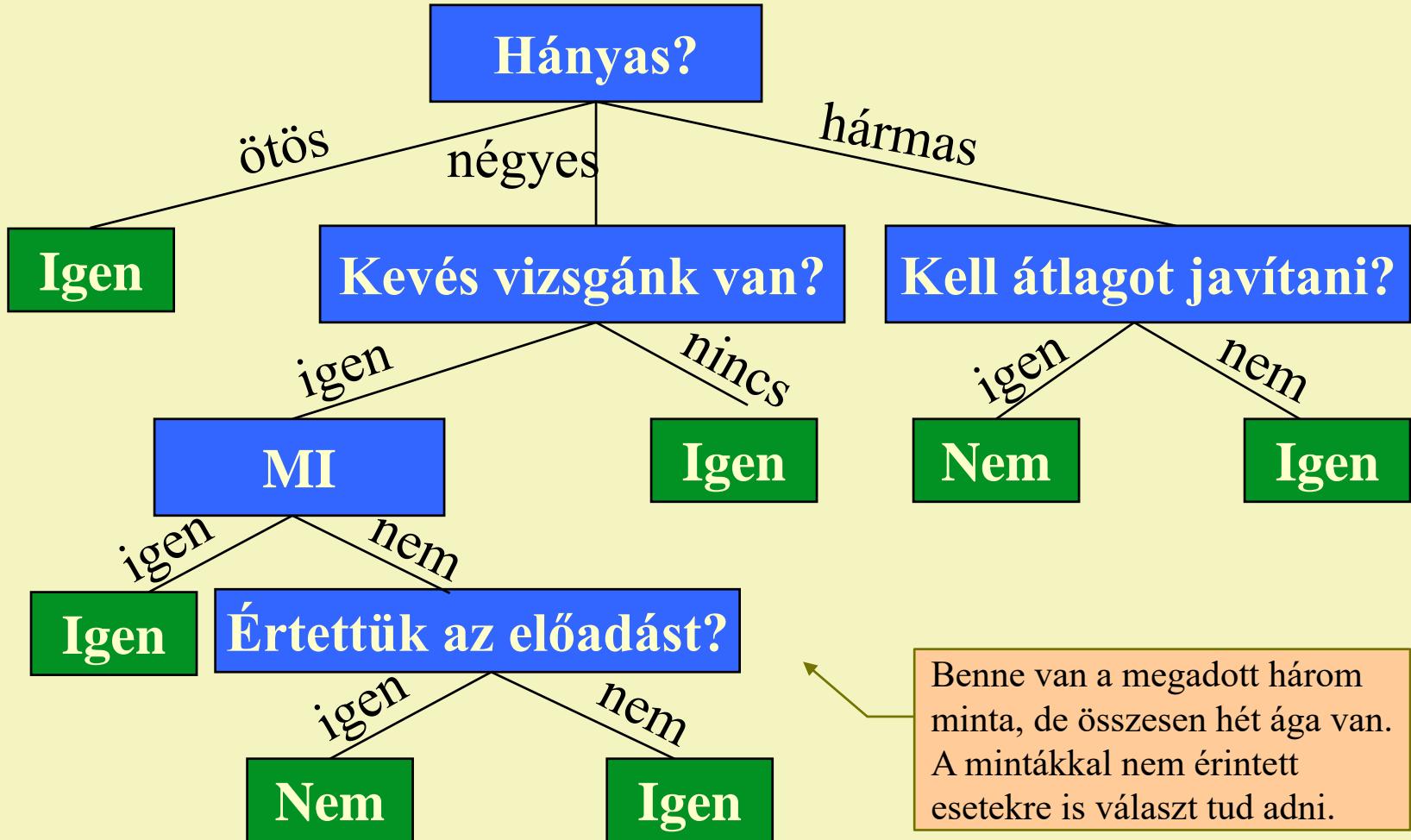
1.2. Döntési fa

- Tegyük fel, hogy az $x \in X$ bemeneteknek ugyanazon tulajdonságait (adott attribútumok értékeit) ismerjük, azaz egy bemenet **attribútum-érték párok halmazával jellemzhető**.
- Képzeljük el azt az irányított fát, amelynek
  - **belső csúcsai egy-egy attribútumot** szimbolizálnak, és az abból kivezető éleket ezen attribútum lehetséges értékei címkézik
  - **ágai attribútum-érték párok halmazát** jelölik ki
  - **leveleihez azon tanító minták** rendelhetők, amelyeket a levélhez vezető út attribútum-érték pá�jaival rendelkeznek.
- Egy x bemenet az attribútum-értéke párai alapján a döntési fa egyik levelére képezhető le, és ekkor a levélhez tartozó minták kimenetei alapján számítható az x -hez tartozó kimenetet.

Példa: Elfogadjuk-e a megajánlott vizsgajegyet?

- ❑ Minták (attribútum-érték párok és a válasz):
  - Ha az ötös, akkor feltétlenül.
  - Ha négyes és kevés vizsgánk van és értettük az előadást, akkor nem; feltéve, hogy a tárgy nem a mesterséges intelligencia.
  - Ha hármas és az átlagot kell javítanunk, akkor nem.
- ❑ Attribútumok és lehetséges érékeik:
  - hányat ajánlottak meg (1, 2, 3, 4, 5)
  - kevés vizsgánk van-e (igen, nem)
  - kell-e átlagot javítani? (igen, nem)
  - az MI tárgyról van-e szó? (igen, nem)
  - értettük-e az előadást? (igen, nem)

A példa egy döntési fája

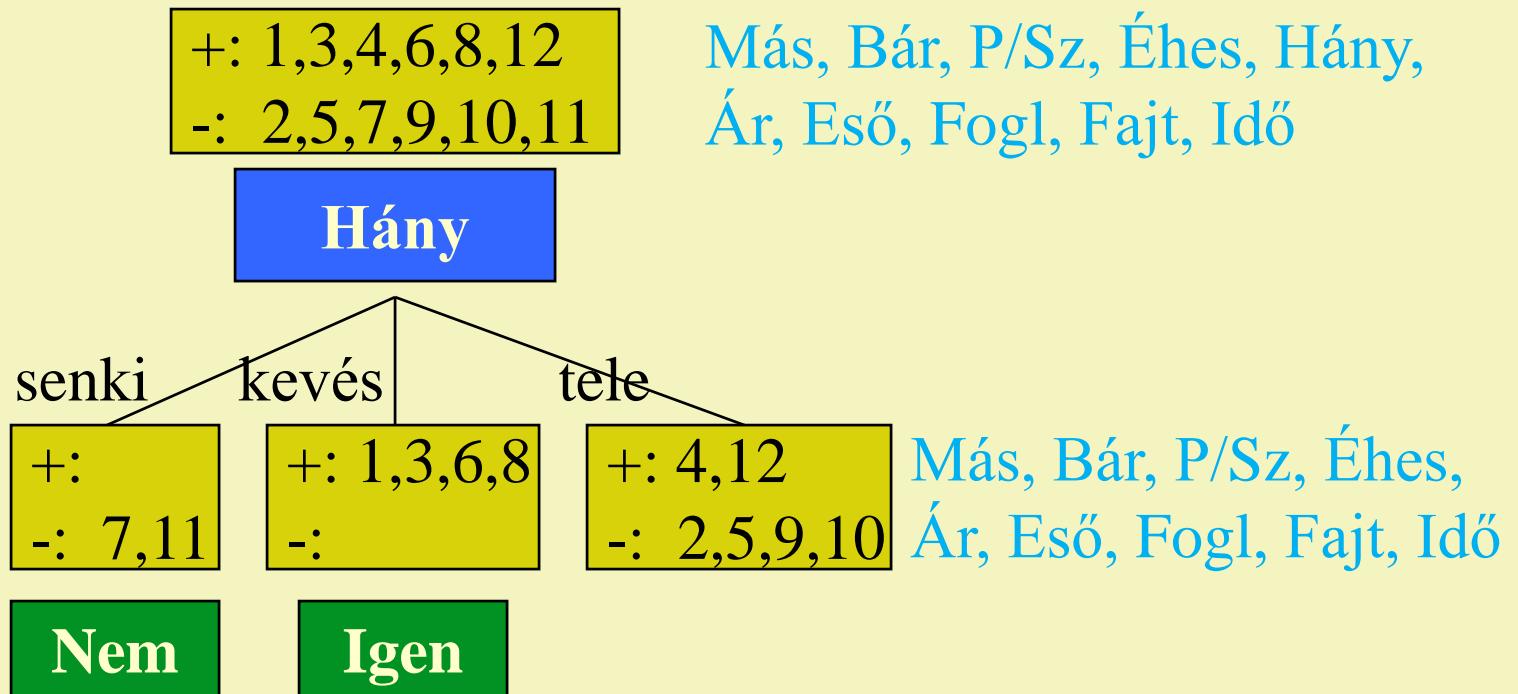
Döntési fa felépítése

- A döntési fát egy (x_n, y_n) ($n=1..N$) tanító mintahalmaz segítségével építjük fel (ahol $y_n = \varphi(x_n)$).
  - Az építés során egy csúcshoz a tanító minták egy részhalmaza tartozik, amelyet a csúcshoz választott attribútum diszjunkt részekre vág szét, és e részeket a csúcs gyermekei kapják meg.
  - Egy levélcsúcs értékét ezen csúcshoz tartozó tanító minták kimenetei adják: ez lehet az átlaguk vagy leggyakoribb értékük. (Ha ez nem dönt, akkor a levélcsúcs szülőcsúcsának mintáit vizsgáljuk.)
- Egy tanító mintahalmazhoz több döntési fa is megadható.
- A legkisebb (legtömörebb) döntési fa megadása egy NP-teljes probléma.

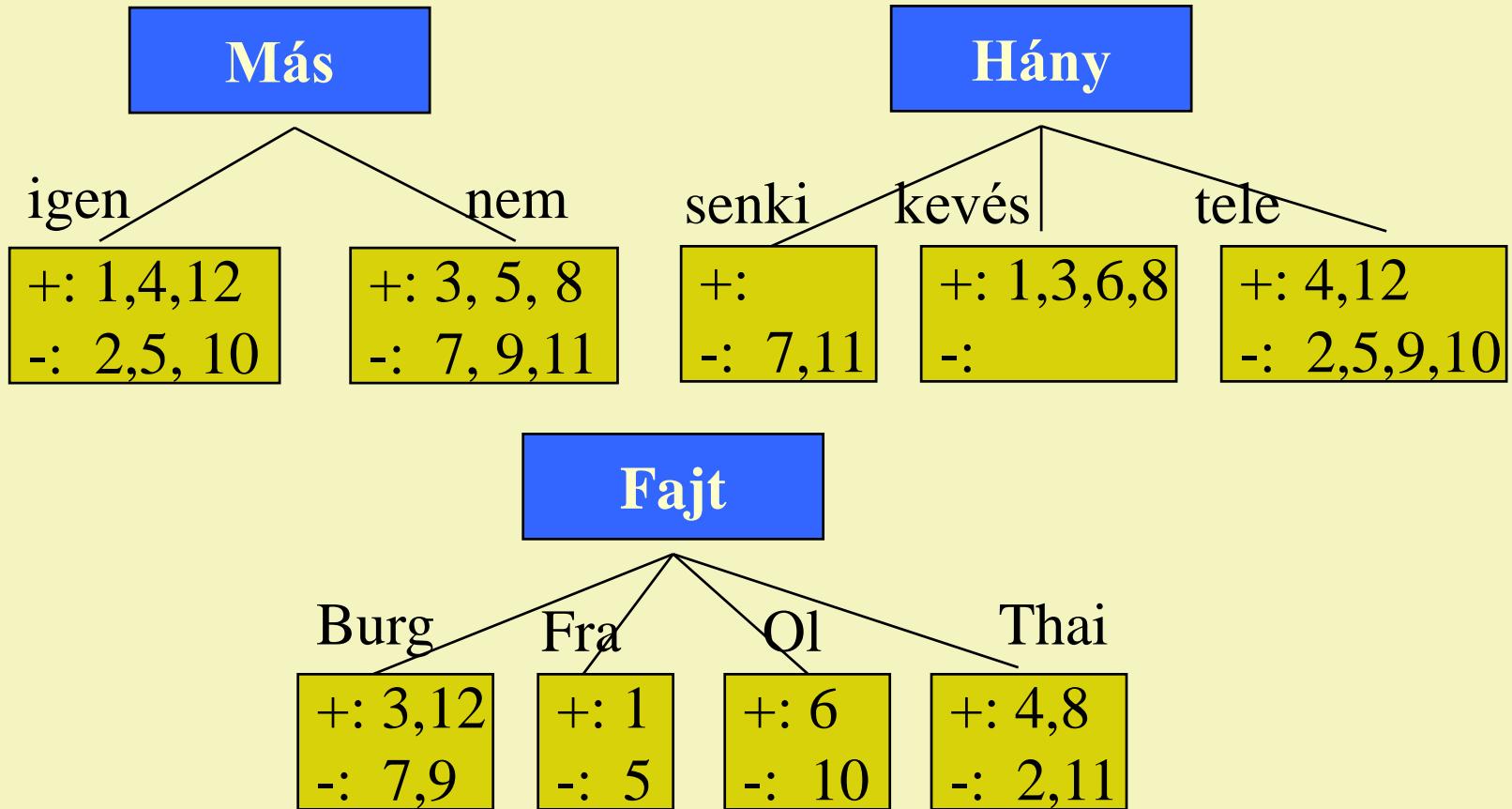
Étterem probléma (Russel-Norvig)

Pl.	Más	Bár	P/Sz	Éhes	Hány	Ár	Eső	Fogl	Fajt	Idő	Marad
1	I	N	N	I	kevés	drá	N	I	Fra	10	I
2	I	N	N	I	tele	olcs	N	N	Tha	60	N
3	N	I	N	N	kevés	olcs	N	N	Bur	10	I
4	I	N	I	I	tele	olcs	N	N	Tha	30	I
5	I	N	I	N	tele	drá	N	I	Fra	sok	N
6	N	I	N	I	kevés	köz	I	I	Ol	10	I
7	N	I	N	N	senki	olcs	I	N	Bur	10	N
8	N	N	N	I	kevés	köz	I	I	Tha	10	I
9	N	I	I	N	tele	olcs	I	N	Bur	sok	N
10	I	I	I	I	tele	drá	N	I	Ol	30	N
11	N	N	N	N	senki	olcs	N	N	Tha	10	N
12	I	I	I	I	tele	olcs	N	N	Bur	60	I

Döntési fa építésének első lépése

Alternatív lépések

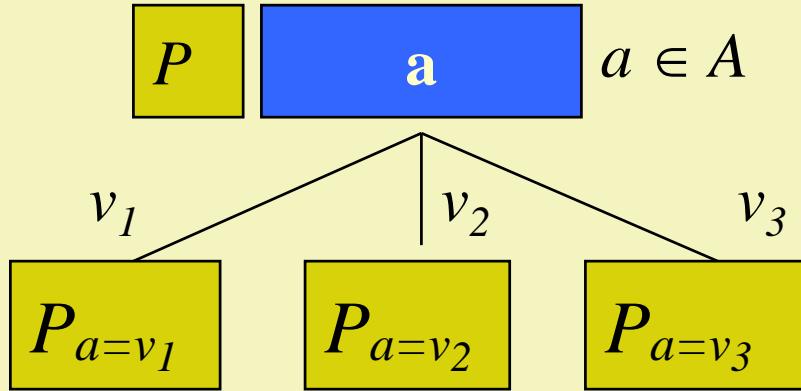
Heurisztika

- ❑ A döntési fa minél tömörebb, egy-egy ága minél rövidebb lesz, ha
  - egy csúcshoz kiválasztott attribútum (*a*) a csúcshoz tartozó mintákat olyan részhalmazokra vágja szét, amelyeken belül a minták minél homogénebbek, minél kevésbé különböznek,
  - ezt valamilyen távolság fogalom (2-es norma, kereszt entrópia) alapján vizsgálhatjuk
    - Pl.: a **szétvágás információs előnyét** – a szétvágás előtti minta-halmaz információ tartalmának (entrópijának) és az utána kapott minta-részhalmazok információ tartalmának (számosságuk szerinti súlyozott) összege közti különbséget – maximalizáljuk.

Információ tartalom (Entrópia)

- ❑ A P -beli minták információtartalma (entrópiája), ha csak kétféle kimenetű minta van:
  - $E(P) = E(p^+, p^-) = - p^+ \log_2 p^+ - p^- \log_2 p^-$
  - ahol p^+ a P -beli pozitív, p^- a negatív minták aránya ($p^+ + p^- = 1$)
- ❑ Példa:
  - Ha P -ben 2 pozitív és 3 negatív minta van:
$$E(P) = E(2/5, 3/5) = 0.97$$
  - Ha P -ben 0 pozitív és 3 negatív minta van:
$$E(P) = E(0/3, 3/3) = 0$$

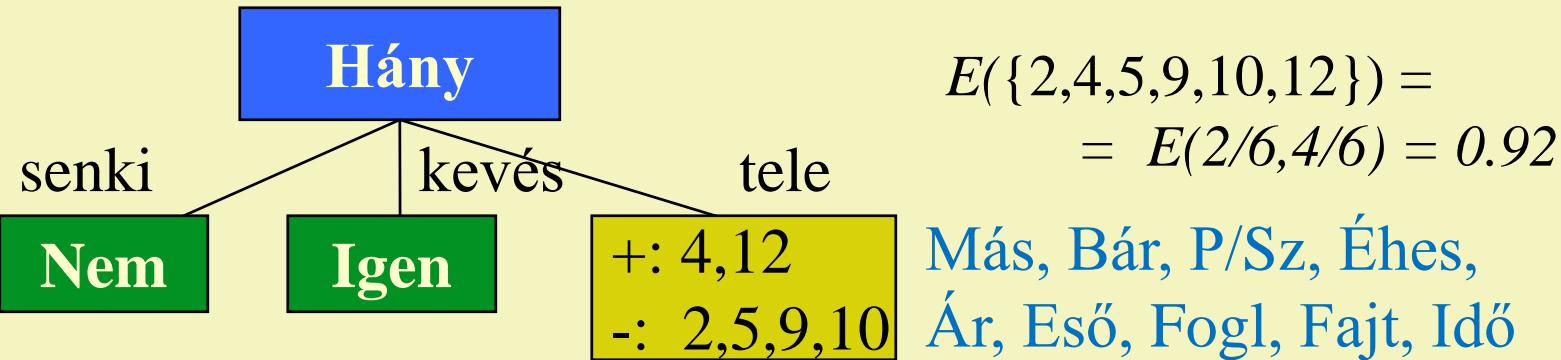
Információs előny számítása

$$C(P,a) = E(P) - \sum_{v \in \text{Érték}(a)} \frac{|P_{a=v}|}{|P|} E(P_{a=v})$$

- ahol P a szülő csúcs mintái, a a választott attribútum,
- az $\text{Érték}(a)$ az a attribútum által felvett értékek, és
- a $P_{a=v} = \{ p \in P \mid p.a=v \}$

Egy csúcs attribútumának kiválasztása 1.

- ❑ Ha a *Más* attribútumot választjuk, akkor a minták 1:5 arányban ketté válnak: {9} (*Más= hamis*), és {2, 4, 5, 10, 12} (*Más=igaz*),
  - $E(\{9\}) = E(0/1, 1/1) = 0$
  - $E(\{2,4,5,10,12\}) = E(2/5, 3/5) = 0.97$
- ❑ Az információs előny: $C(\{2,4,5,9,10,12\}, \text{Más}) = E(\{2,4,5,9,10,12\}) - (1/6 E(\{9\}) + 5/6 E(\{2,4,5,10,12\})) = E(2/6,4/6) - (1/6 E(0/1,1/1) + 5/6 E(2/5,3/5)) = 0.92 - 0.81 = 0.11$

Egy csúcs attribútumának kiválasztása 2.

$$C(\{2,4,5,9,10,12\},a) = 0.92 -$$

Más: $1/6 E(0/1,1/1) + 5/6 E(2/5,3/5) = 0.81$

Bár: $3/6 E(1/3,2/3) + 3/6 E(1/3,2/3) = 0.92$

P/Sz: $1/6 E(0/1,1/1) + 5/6 E(2/5,3/5) = 0.81$

Éhes: $4/6 E(2/4,2/4) + 2/6 E(0/2,2/2) = 0.67$

Ár: $4/6 E(2/4,2/4) + 0/6 E(0,0) + 2/6 E(0/2,2/2) = 0.67$

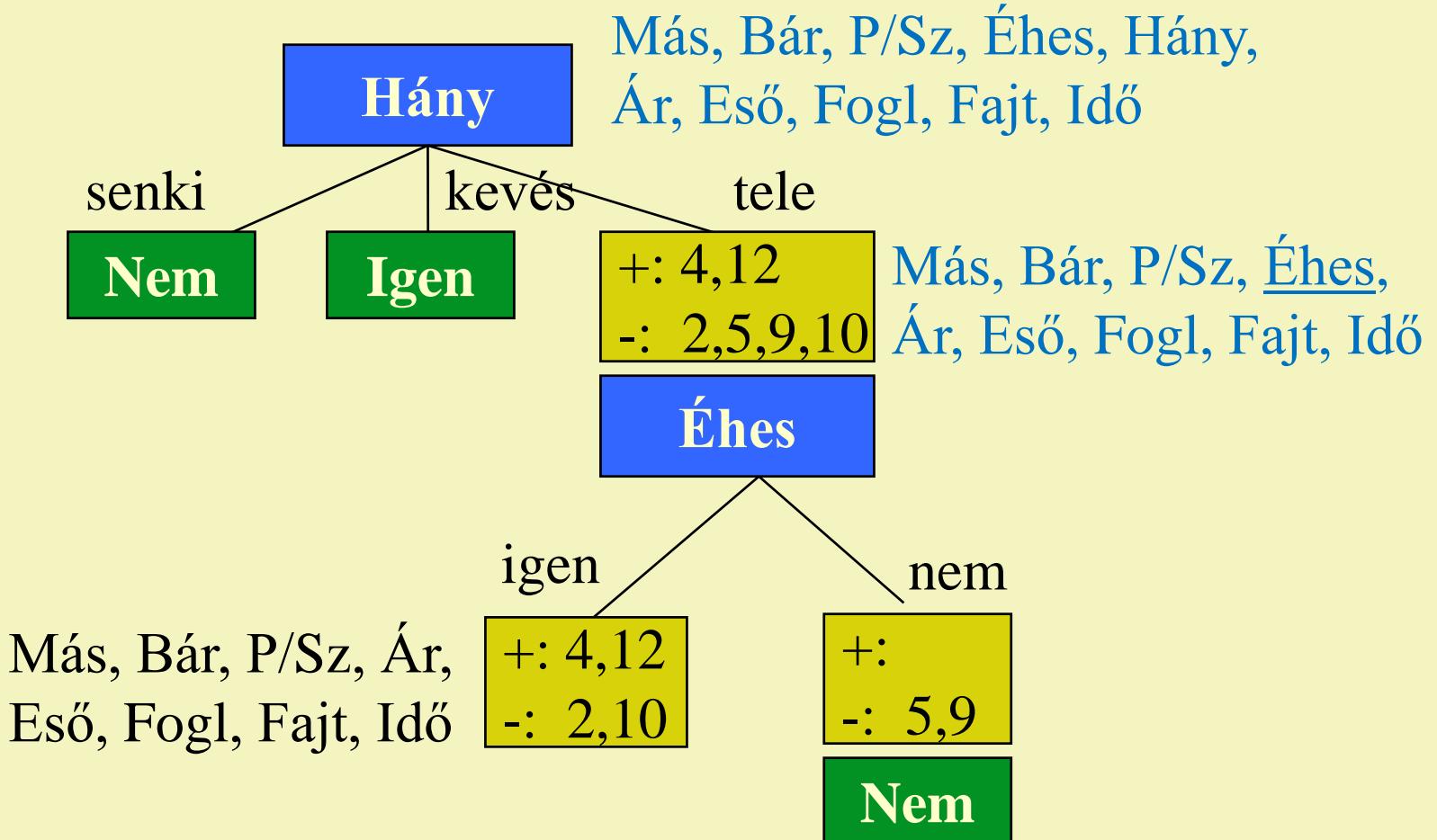
Eső: $5/6 E(2/5,3/5) + 1/6 E(0/1,1/1) = 0.81$

Fog: $4/6 E(2/4,2/4) + 2/6 E(0/2,2/2) = 0.67$

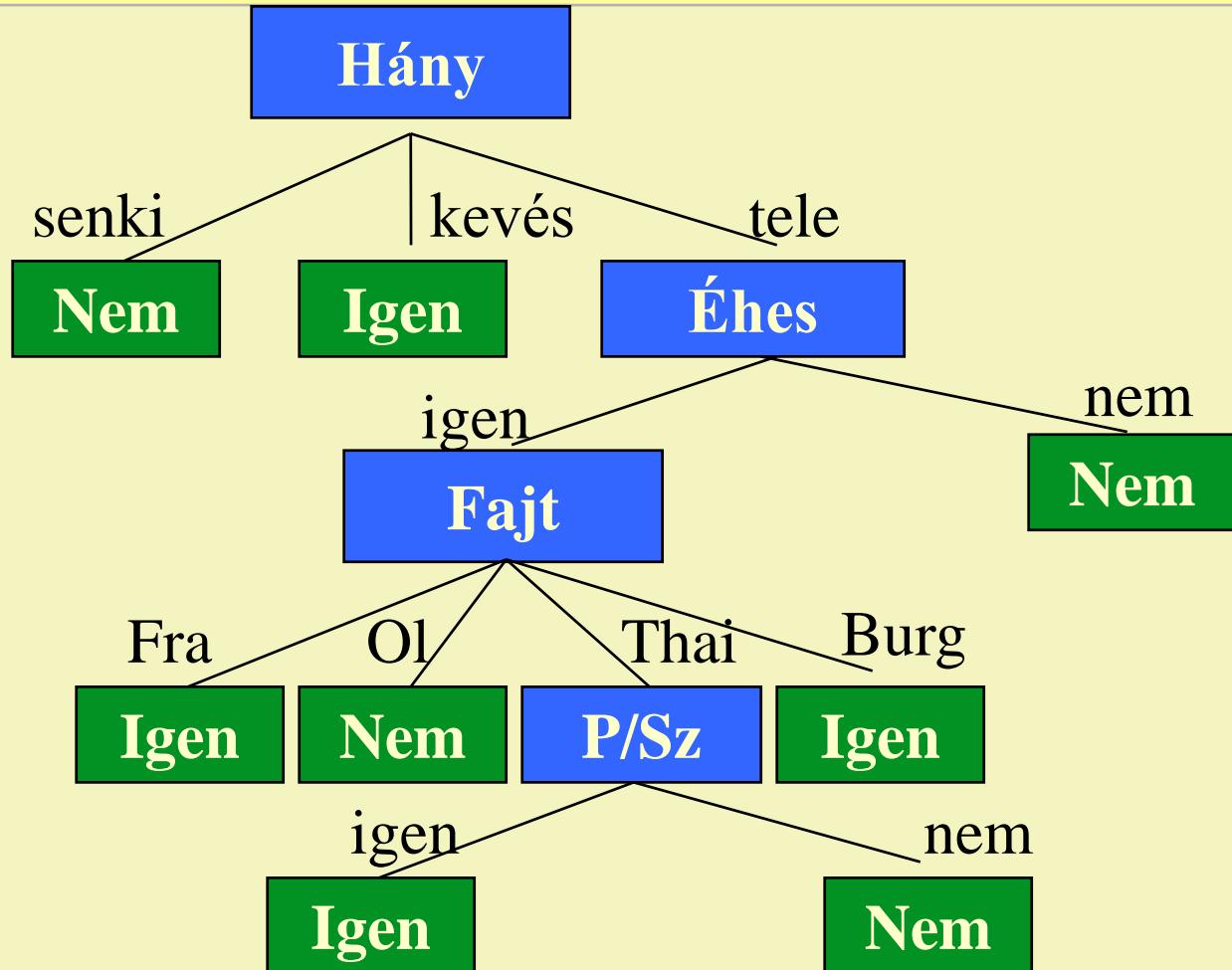
Fajt: $2/6 E(1/2,1/2) + 1/6 E(0/1,1/1) + 1/6 E(0/1,1/1) + 2/6 E(1/2,1/2) = 0.67$

Idő: $0/6 E(0,0) + 2/6 E(1/2,1/2) + 2/6 E(1/2,1/2) + 2/6 E(0/2,2/2) = 0.67$

További lépések

Étterem probléma döntési fája

Készítsünk algoritmust

- ❑ Egy fokozatosan épülő döntési fában a csúcsokhoz a tanító minták egy részhalmaza, valamint a még választható (a csúcshoz vezető út csúcsainak címkéiben nem szereplő) attribútumok tartoznak. Ezek a csúcsok lehetnek
  - attribútummal **címkézett belső csúcsok**, amelyekből kivezető élek az attribútum lehetséges értékeit képviselik
  - **kiértékelt vagy értékkel nem rendelkező levélcsúcsok**
- ❑ minden lépésben egy értékkel még nem rendelkező levélcsúcsról kell eldöntenni, hogy kaphat-e értéket vagy belső csúcs legyen-e.
  - Előbbi esetben az értéke a csúcshoz tartozó minták értékei alapján (átlag vagy leggyakoribb érték) számolható.
  - Utóbbi esetben egy attribútumot választunk címkéjének, és generáljuk a gyerekeit.

Algoritmus

- Kezdetben a fa egyetlen címkézettlen csúcsból áll (ez lesz majd a gyökér), amelyhez az összes mintát és attribútumot rendeljük.
- Veszünk egy értékeletlen levélcsúcsot:
  1. Ha $A = \emptyset$, akkor a mintái alapján kiértékeljük.
  2. Ha $P = \emptyset$, akkor a szülőcsúcsának mintái alapján kiértékeljük.
  3. Ha P csupa azonos kimenetű mintából áll, akkor a mintái alapján kiértékeljük.
  4. Egyébként ...

Algoritmus (folytatás)

4. Egyébként a legnagyobb információs előnnyel járó $a \in A$ attribútummal címkézzük az adott csúcsot, majd generáljuk a gyerekeit:
- Ezekhez az a lehetséges értékeivel címkézett élek vezetnek.
  - Ha az a címkéjű csúcsból egy gyerekcsúcsába a v címkéjű él vezet, akkor a gyerekcsúcshoz rendelt
    - minták: $P_{a=v} = \{ p \in P \mid p.a = v \}$
    - választható attribútumok: $A = A - \{a\}$
  - Végül minden gyerekre ismételjük meg rekurzív módon az 1-4 pontokat.

Megjegyzés

- ❑ **Zaj:** Két vagy több eltérő besorolású minta attribútum-értékei megegyeznek.
  - Ilyenkor a minták válaszainak átlagolása félrevezethet
- ❑ **Túlzott illeszkedés:** A bemenetek olyan attribútumait is figyelembe veszünk, amelyek a kimenetre nincsenek hatással. (Például egy kocka dobás eredményére annak színe és dátuma alapján értelmetlen szabályszerűségeket találunk.)
  - A lényegtelen attribútumokat ($C(P,a) \sim 0$) állítsuk félre.
- ❑ Általánosítások:
  - Hiányzó adatok (attribútum értékek) problémája
  - Folytonos értékű attribútumok

Tanulás döntési fával

- ❑ Egy $x \in X$ bemenethez azon tanító minták kimenetei alapján számol kimenetet, amely minták az előzetesen felépített döntési fában az x -re kiszámolt levélcsúcshoz tartoznak

$$f(\Theta, x) = \sum_{n=1}^N \frac{\mathbb{I}(\text{az } x\text{-re kiszámolt levélcsúcs } K' \text{ darab tanító mintájának egyike az } x_n)}{K'} \cdot y_n$$

amikor x kimenete a hozzá kiszámolt levélcsúcs mintái kimeneteinek átlaga

- Itt a Θ a döntési fa, optimalizálása annak mohó felépítése
- **előny:** jól értelmezhető (a mintákra tökéletes eredményt, a mintákhoz hasonló inputokra többnyire jó eredményt ad);
a tanító minták helyett csak a döntési fát kell tárolni;
 x -re adott eredmény gyorsan számolható
- **hátrány:** a faépítés NP-teljes, mohó módszerrel csak lokálisan optimális

1.3. Véletlen erdő

- K darab döntési fát építünk a tanító minták alapján úgy, hogy egy-egy fa építéséhez a tanító mintáknak is, és a minták attribútumainak is csak egy-egy véletlen kiválasztott részhalmazát használjuk fel. Ez lesz a **véletlen erdő**.
- Egy véletlen erdő minden fájában külön-külön megállapíthatjuk, hogy egy $x \in X$ bemenet a döntési fa melyik levelére képződik le. Ezen levelekhez tartozó tanító mintahalmazok kimeneteinek súlyozott átlagával becsüljük az x kimenetét.

Tanulás véletlen erdővel

- ❑ Egy x bemenethez tartozó kimenetet a minták kimeneteinek súlyozott átlaga, ahol a súlyok attól függnek, hogy egy minta a véletlen erdő döntési fáinak x -re kiszámolt levélcsúcsaihoz tartozó mintahalmazok közül hányba esik bele, és az a halmaz hány elemű:

$$f(\Theta, x) = \sum_{n=1}^N \sum_{k=1}^K \frac{\mathbb{I}(\text{az } x_n \text{ a } k\text{-adik fa } x\text{-re kiszámolt levélcsúcsához tarto} zó } K_k(x) \text{ darab mintának az egyike})}{K \cdot K_k(x)} \cdot y_n$$

- a Θ maga a véletlen erdő, optimalizálása az erdő felépítése
- előny: a tanító minták helyett csak az erdőt kell tárolni; a véletlen generálás miatt kevésbé mohó, elkerüli a túltanulást; az x -re adott eredmény számolása párhuzamosítható
- hátrány: az eredmény kevésbé értelmezhető; az erdő-építés NP-teljes

1.4. Mesterséges neuronhálók

❑ Mesterséges neuronhálók alkotóelemei

○ Mesterséges neuron

- bemenő értékekből kimenő értéket számoló egység, amelynek számítási képlete változtatható, tanítható

○ Hálózati topológia

- sok mesterséges neuron egymáshoz kapcsolva, ahol egyik neuron kimenete egy másik neuron bemenete lesz
- bizonyos neuronok a bemenetüket a hálózaton kívülről kapják, mások kimeneteit pedig hálózat kimenetének tekintjük

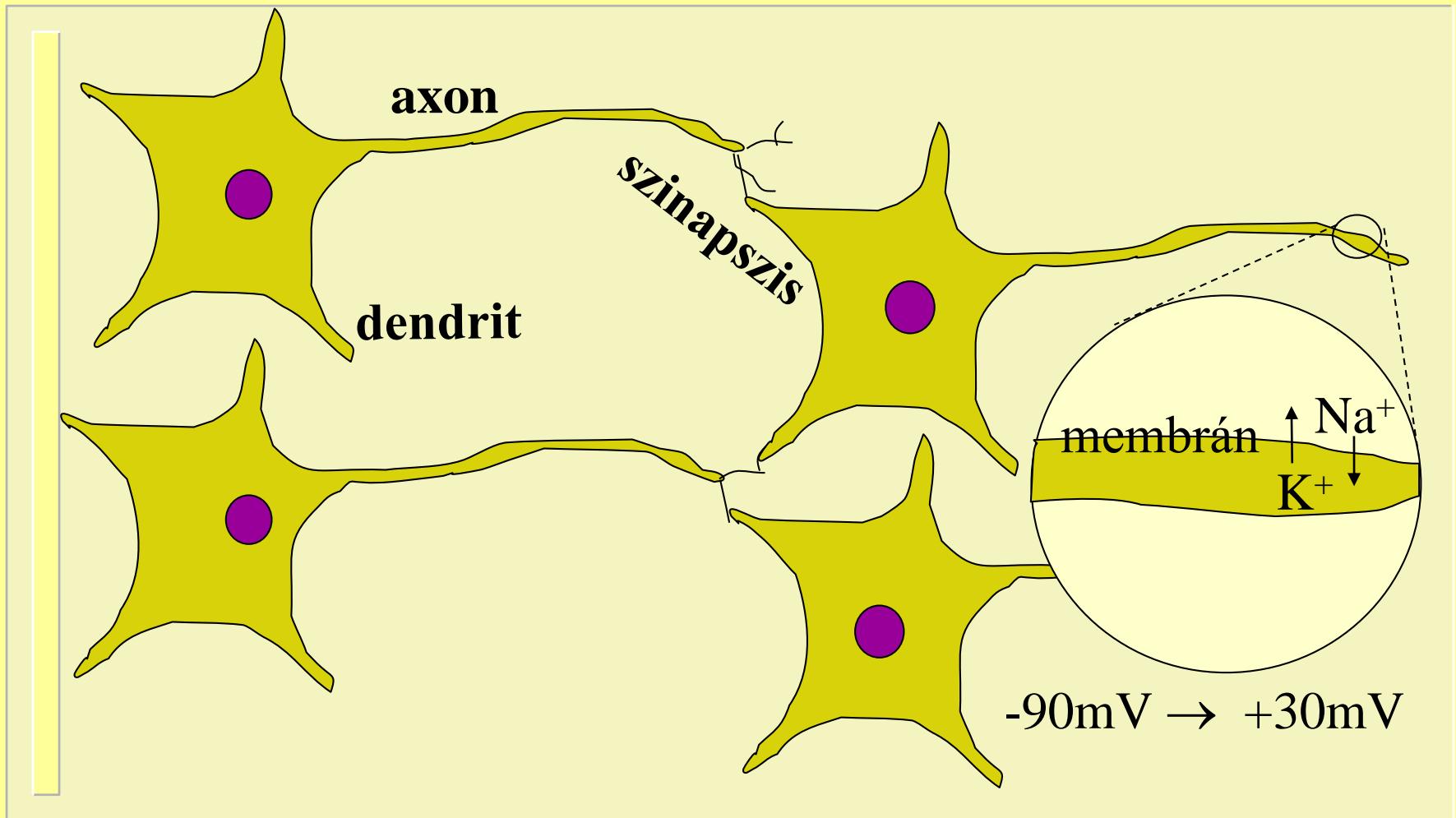
○ Tanulási szabály

- egy neuron számítási képletét meghatározó eljárás, amely lehet egy tanító példák alapján működő algoritmus is.

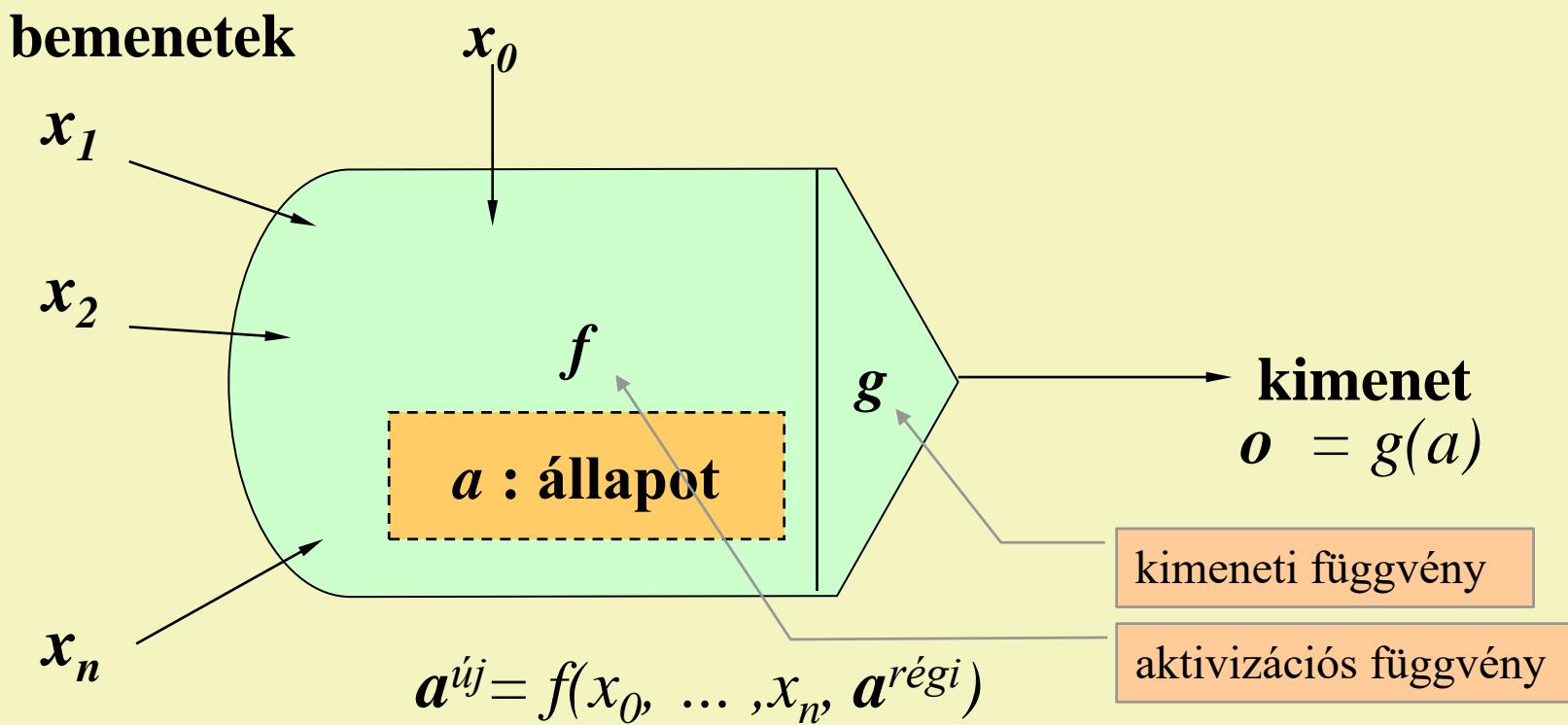
❑ Alkalmazás

- osztályozás, approximáció, optimalizálás, asszociatív memória,

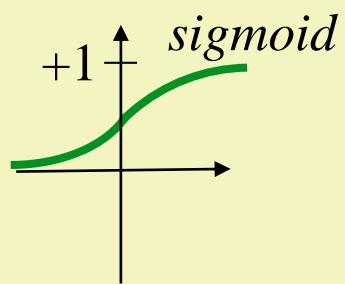
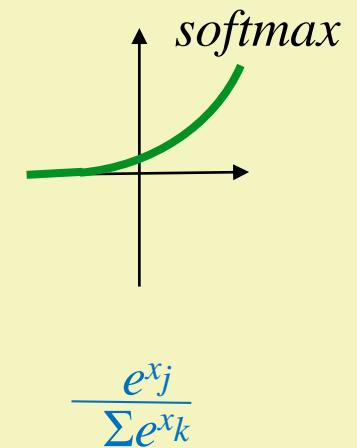
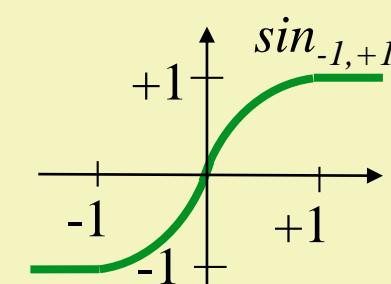
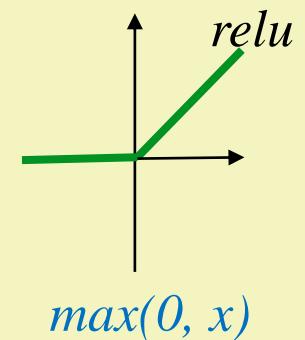
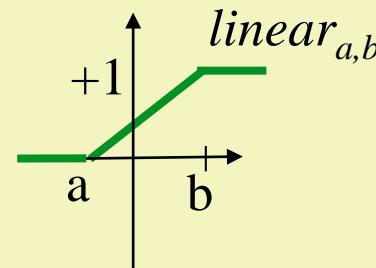
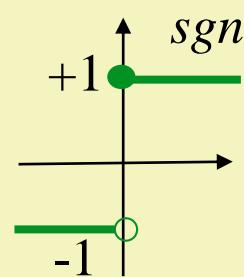
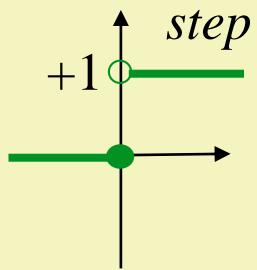
Természetes neuronhálók

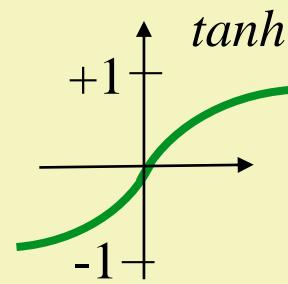
Általános mesterséges neuron

Kimeneti függvények

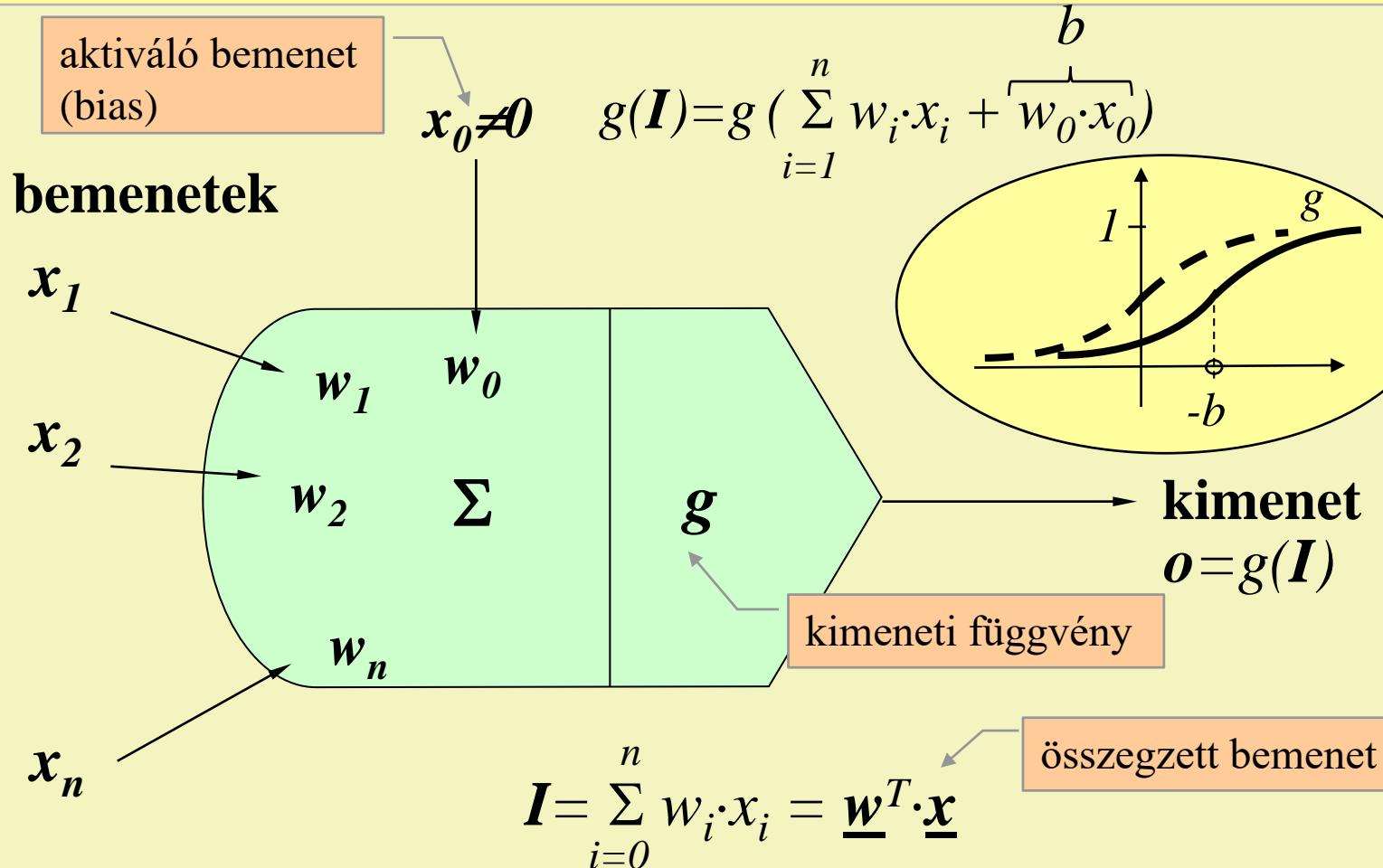

$$\frac{1}{1+e^{-x}}$$

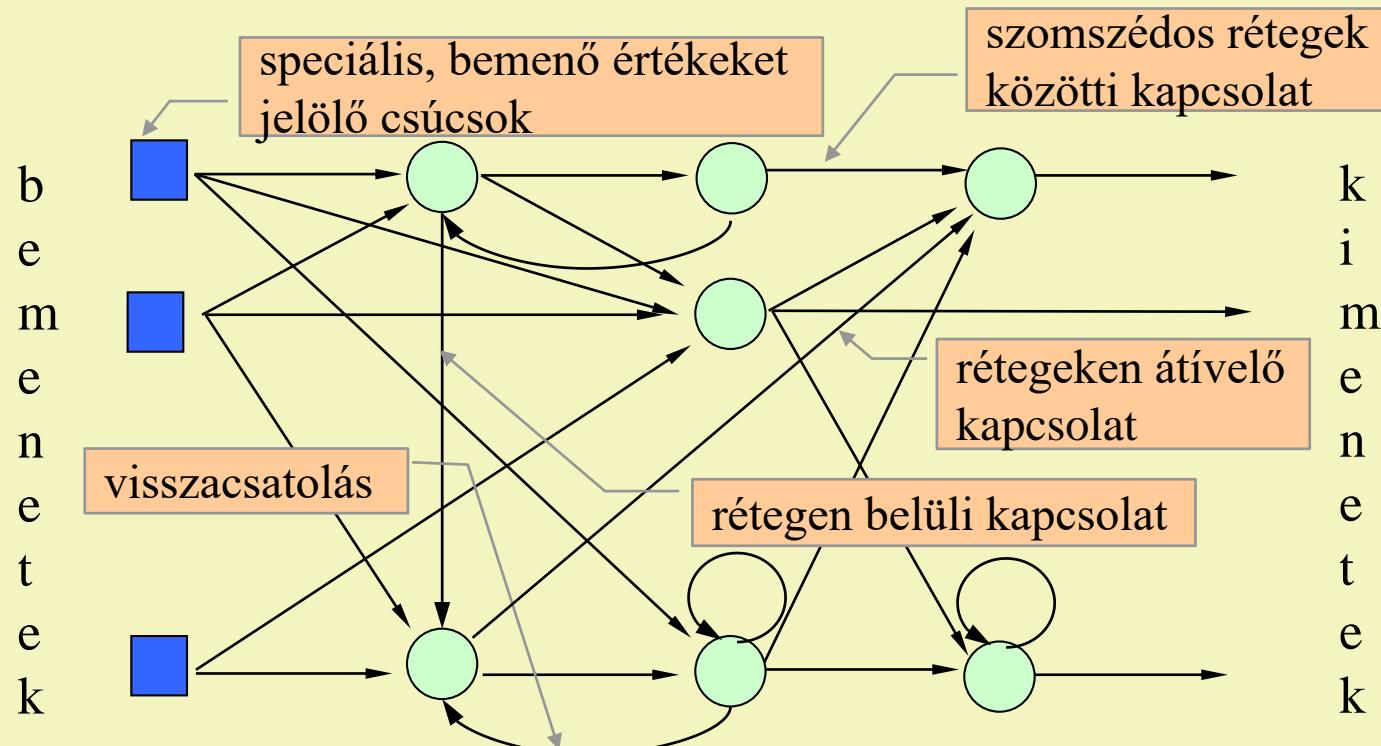
$$\frac{1-e^{-x}}{1+e^{-x}}$$

Általánosított perceptron

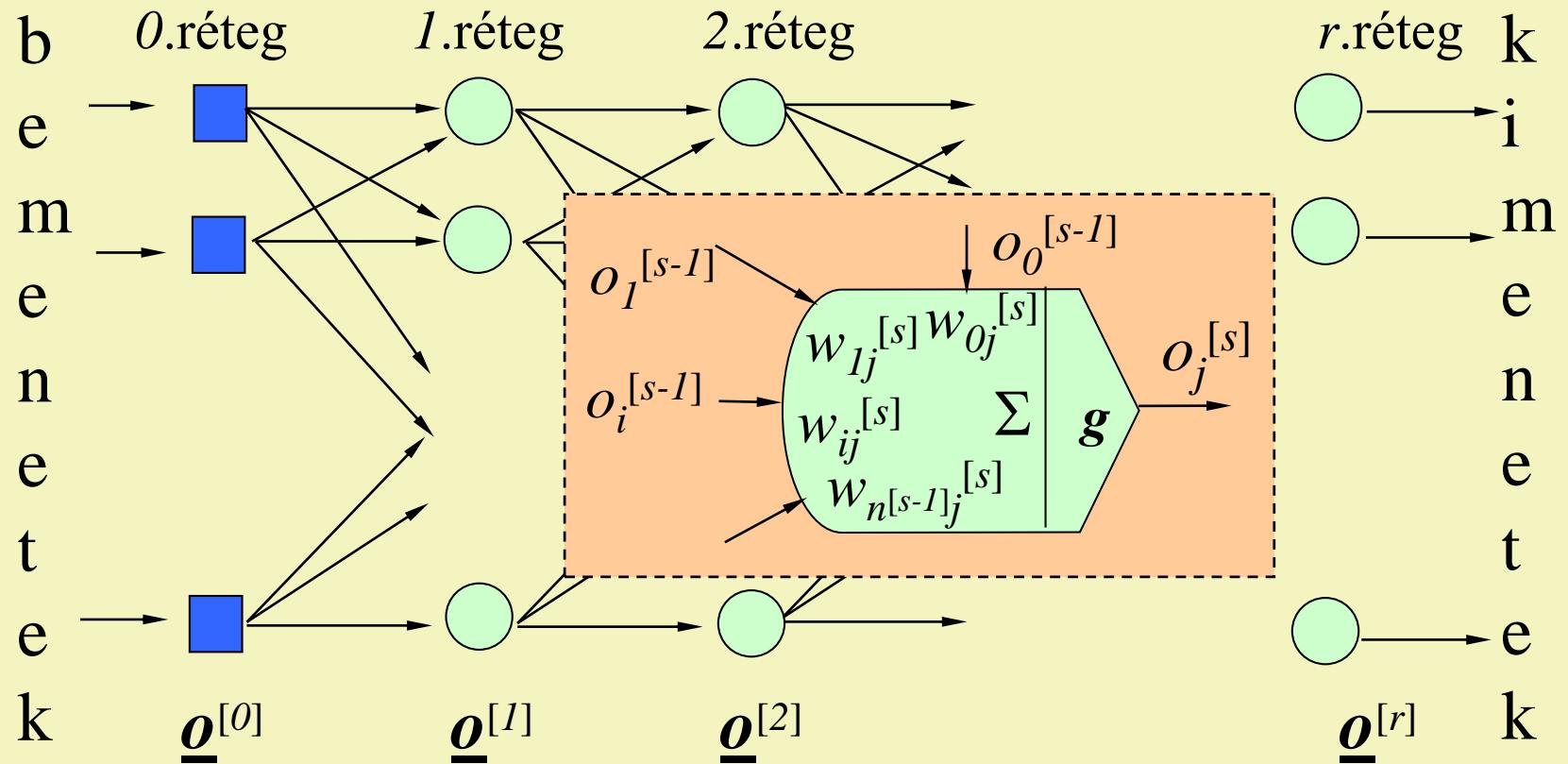

Hálózati topológia

Irányított gráf, amelynek csúcsai mesterséges neuronok, amelyek rétegekbe csoportosíthatók. Az irányított élek az adatáramlás irányát jelölik:
 $a \rightarrow b$: az a neuron kimeneti értékét kapja meg a b neuron bemenetként.

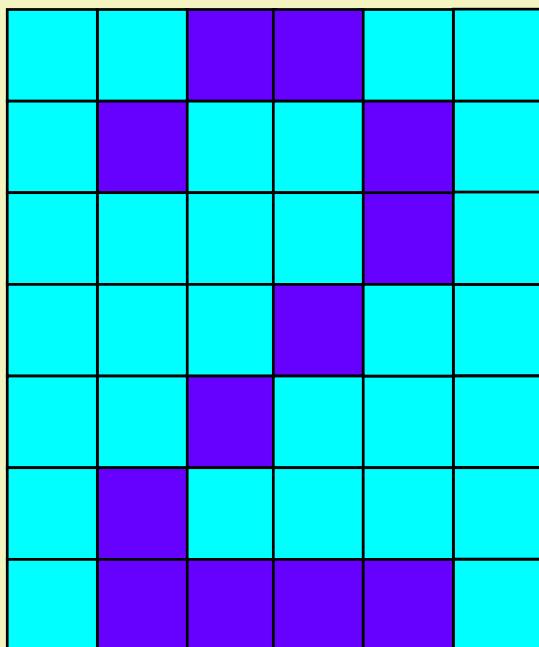

Többrétegű előrecsatolt hálózat (feed forward MLP)

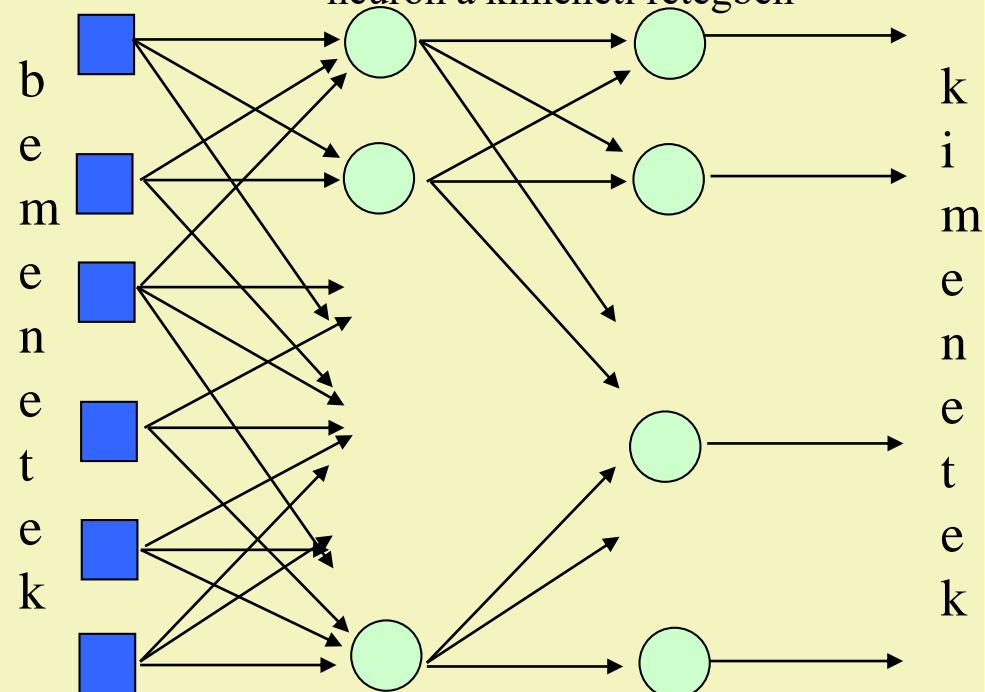
Számjegy felismerés

Bemeneti értékek száma: 42

Kimenetek száma: 10

Minden számjegyhez tartozik egy neuron a kimeneti rétegben

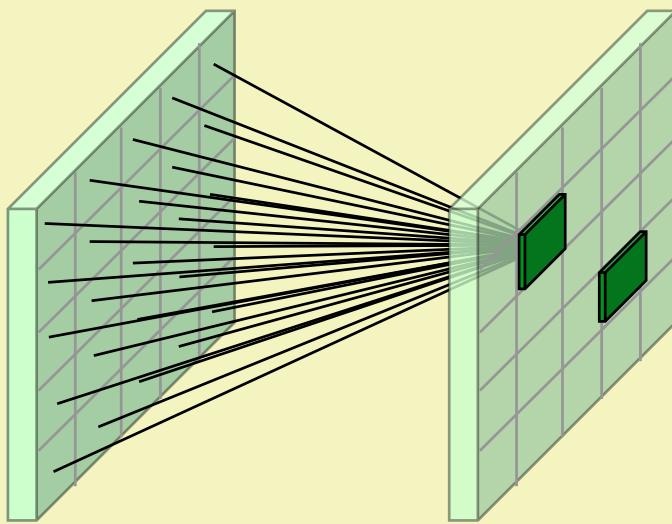

Beállítások: közbülső réteg neuronjainak száma: 11

$$x_i \in \{0,1\}, f(x) = \text{sigmoid}(x), o^s_i \in (0,1), w^s_{ij} = \text{rand}(-0.1, 0.1), o^s_0 = 1.0, \eta = 0.35$$

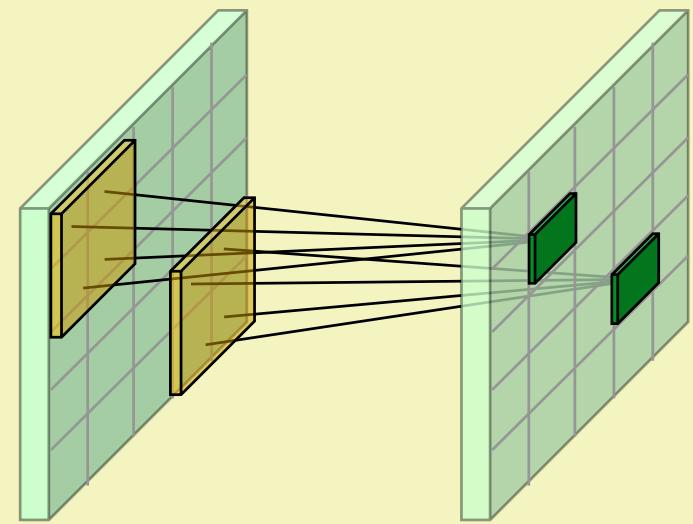
Konvolúciós neuron hálózat

Teljesen összekötött (sűrű)
fully connected neural net

Pl.: két 1000×1000 réteg esetén
a második réteg egy neuronjában
 10^6 darab súlyt kell tárolni.

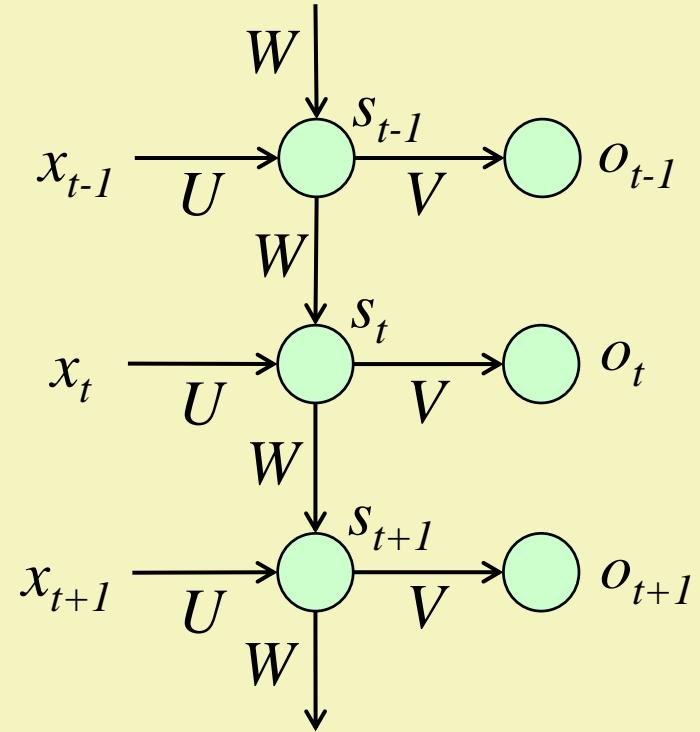
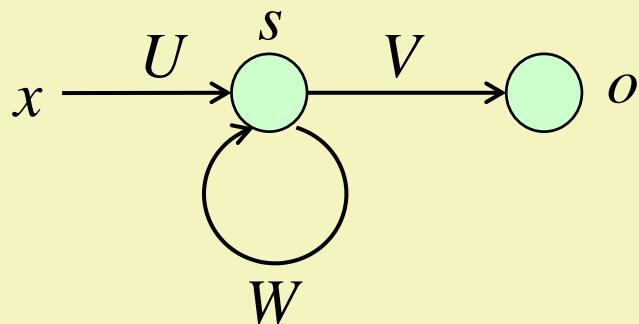
Lokálisan összekötött
convolutional neural net

Pl.: két 1000×1000 réteg esetén
egy 2×2 -es szűrőt használva
a második réteg egy neuronjában
csak 4 súlyt kell tárolni.

Rekurrens neurális hálózat

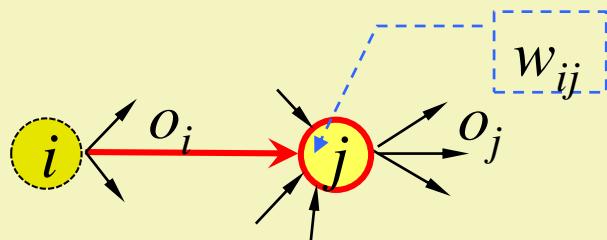
- ❑ Az input és/vagy az output változó hosszúságú sorozat.
- ❑ A számítás a belső memória segítségével emlékezik a megelőző inputokra.

Általánosított perceptron tanulása

- Egy neuron számítási képletét a neuron w súlyai határozzák meg.
- A súlyok implicit módon a hálózat topológiáját is kijelölik, hiszen neuronhoz vezető nulla értékű súllyal ellátott él lényegében az él figyelmen kívül hagyását (törleszt) jelenti.
- Tanulás során a súlyokat fokozatosan módosítjuk ($w := w + \Delta w$).
- A Δw a neuron **bemeneti értékeitől** és a neuron által **kiszámított kimeneti értéktől** függ.
  - Felügyelt tanulás esetén felhasználjuk az **elvárt kimenetet**.
  - Felügyelet nélküli tanulás esetén az elvárt kimenetre nincs szükség.

Példák egy neuron súlyát módosító tanuló szabályokra

o_i az i neuron számított kimenete és
egyben a j neuron i -dik bemenete is
 w_{ij} a j neuron i -dik bemenetének súlya
 o_j a j neuron számított kimenete

Felügyelt tanulás

Pl: Delta szabály:

$$\Delta w_{ij} = \eta \cdot o_i \cdot (y_j - o_j)$$

y_j a j -dik neuron várt kimenete

Felügyelet nélküli tanulás

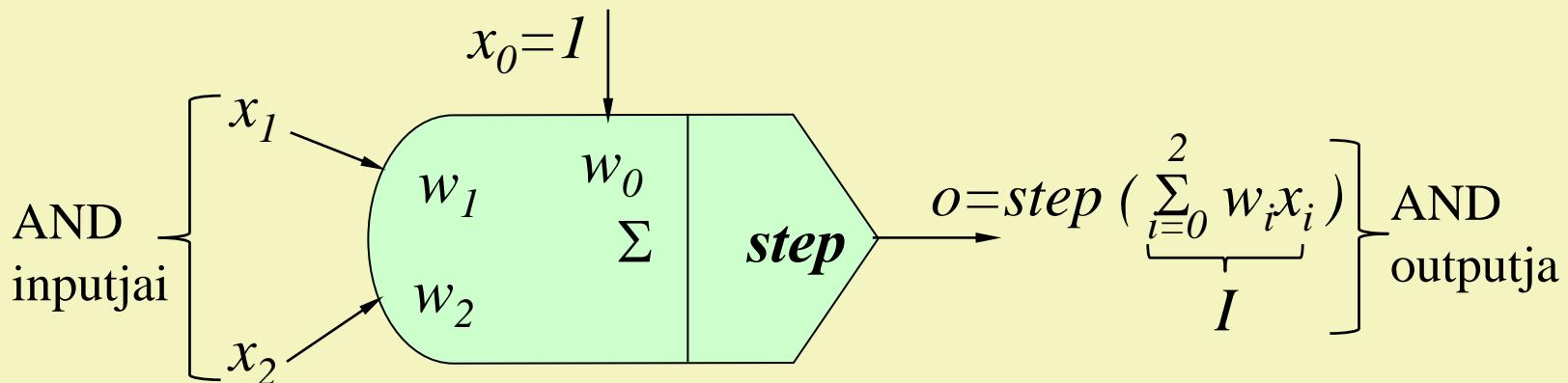
Pl: Hebb szabály:

$$\Delta w_{ij} = \eta \cdot o_i \cdot o_j$$

η tanulási együttható a tanulás sebességét befolyásolja

Példa felügyelt tanulásra

Tanítsuk meg egy egyszerű számoló egységnek (egyetlen mesterséges neuronnak) a logikai AND művelet működését!

x_i a neuron i -dik bemenete ($x_i \in \{0,1\}$, $x_0 = 1$)

w_i a neuron i -dik bemenetének súlya ($w_0, w_1, w_2 \in \mathbb{R}$)

I a neuron összegzett bemenete

o a neuron számított kimenete ($o \in \{0,1\}$)

i-edik súly változása

felügyelt tanulási szabály: $\Delta w_i = \eta \cdot x_i \cdot (y - o)$

hiba (*e*)

$y \sim$ várt

$o \sim$ számított

$\eta = 0.1$

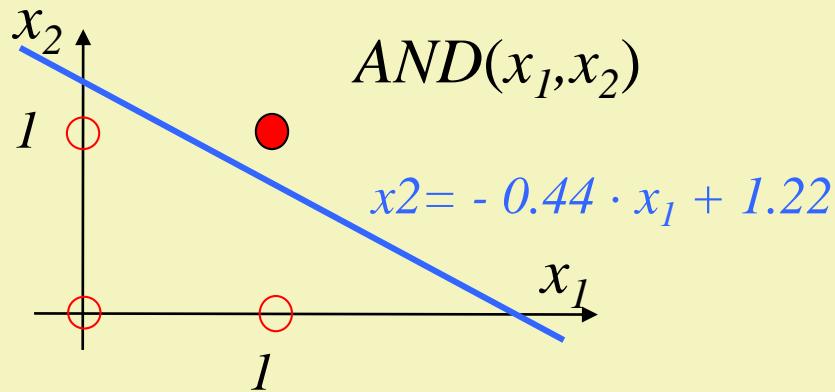
	x_1	x_2	y	w_0	w_1	w_2	I	o	e
1.	1	0	0	0.08	0.08	0.08			
				0.08	+ 0.08	+ 0	= 0.160	1	-1
2.	0	1	0	-0.02	-0.02	0.08			
				-0.02	+ 0	+ 0.08	= 0.06	1	-1
3.	1	1	1	-0.12	-0.02	-0.02			
				-0.12	+ -0.02	+ -0.02	= -0.16	0	1
	első epoch			-0.02	0.08	0.08			
4.	1	0	0	-0.02	0.08	0			
				-0.02	+ 0.08	+ 0	= 0.06	1	-1
5.	0	1	0	-0.12	-0.02	0.08			
				-0.12	+ 0	+ 0.08	= -0.04	0	0
6.	1	1	1	-0.12	-0.02	0.08			
				-0.12	+ -0.02	+ 0.08	= -0.06	0	1
...	második epoch								
13.				-0.22	0.08	0.18			
14.	1	0	0	-0.22	+ 0.08	+ 0	= -0.14	0	0
15.	0	1	0	-0.22	+ 0	+ 0.18	= -0.04	0	0
16.	1	1	1	-0.22	+ 0.08	+ 0.18	= 0.04	1	0
17.	0	0	0	-0.22	+ 0	+ 0	= -0.22	0	0

Mit tanultunk meg?

- A példában a lehetséges bemenet-párok alkotta sík egy egyenesét, pontosabban az egyenes

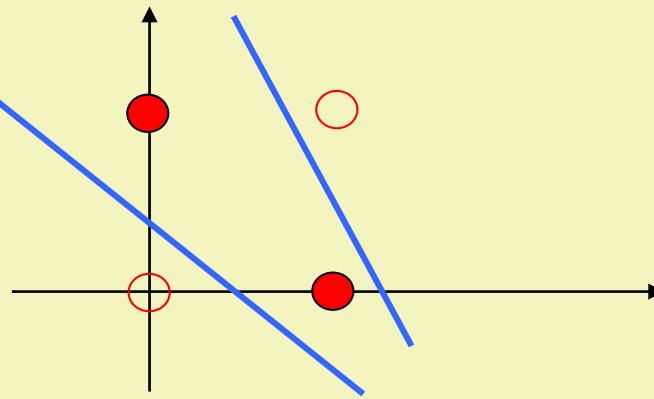
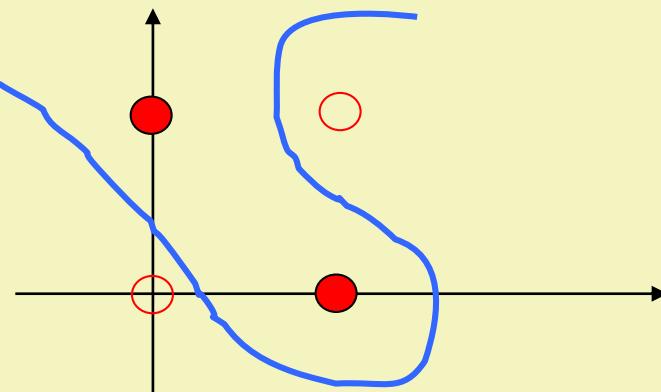
$I(x_1, x_2) = w_0 + w_1 \cdot x_1 + w_2 \cdot x_2$ képletében szereplő w együtthatókat tanultuk meg. Ez az egyenes a lehetséges bemenet-párokat (sík bizonyos pontjait) két csoportra vágja.

- $I(x_1, x_2) \leq 0$ esetén a $step(I(x_1, x_2)) = 0 = AND(x_1, x_2)$
- $I(x_1, x_2) > 0$ esetén a $step(I(x_1, x_2)) = 1 = AND(x_1, x_2)$

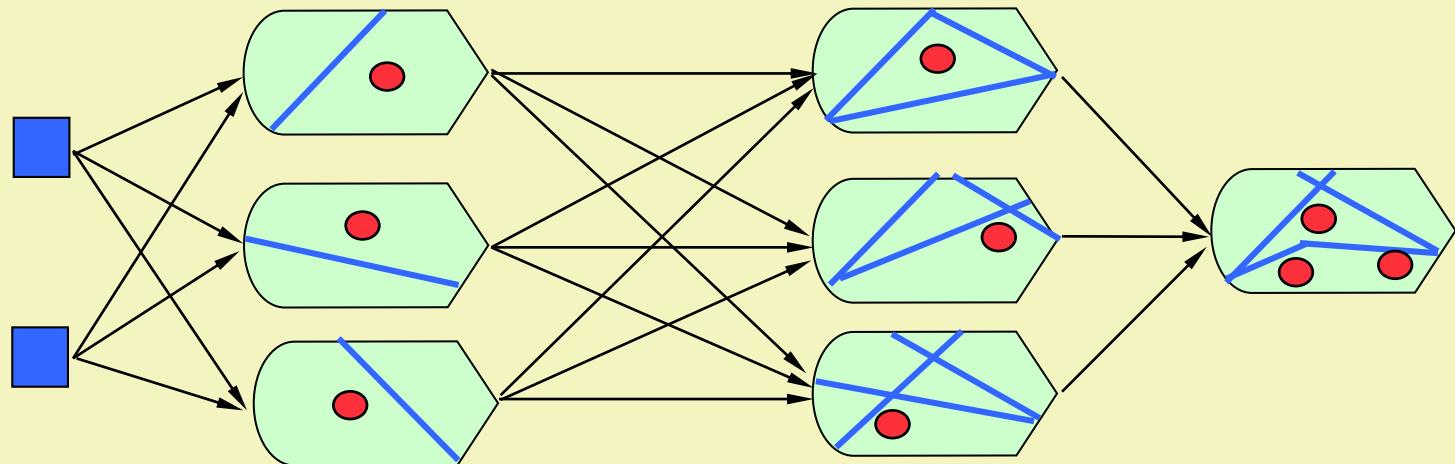
Lineáris szeparálhatóság

- ❑ Egyetlen perceptronnal olyan bonyolultságú feladatot vagyunk képesek megoldani, ahol az eredményük alapján a bemeneteket úgy lehet két csoportba sorolni, hogy azokat egy hipersík választja szét, azaz **lineárisan szeparálhatók**.
- ❑ Nem lehet például a XOR műveletet egyetlen perceptronnal megvalósítani, mert ez a feladat lineárisan nem szeparálható.

Rétegek „tudása”

- ❑ Egy egyrétegű perceptron modell neuronjai tehát csak féltereket képesek felismerni (osztályozni), de egy kétrétegű már ezek kombinációját, azaz konvex poliéderket is, egy három rétegű pedig tetszőleges poliéderket.

Homogén MLP háló számítási modellje

❑ Egy réteg számítási modellje

$$o_j^{[s]} = g(\underline{w}_j^{[s]} \cdot \underline{o}^{[s-1]}) = g\left(\sum_{i=0}^{n^{[s-1]}} w_{ij}^{[s]} \cdot o_i^{[s-1]}\right)$$

n^[s-1]

s-1-edik réteg neuronjainak száma =
s-dik réteg neuronjainak bemenet száma

az *s*-edik réteg *j*-edik neuronjában
az *i*-edik bemenethez tartozó súly

s-1-edik réteg *i*-dik neuronjának
kimenete = az *s*-edik réteg
neuronjainak *i*-dik bemenete is

❑ A teljes háló számítási modellje:

$$f(\Theta, \underline{x}) = g(\underline{w}^{[r]} \cdot \dots \cdot g(\underline{w}^{[s]} \cdot \dots \cdot g(\underline{w}^{[2]} \cdot g(\underline{w}^{[1]} \cdot \underline{x})) \dots) \dots)$$

a Θ paraméter tehát a $(w_{ij}^{[s]})$ súlyok összessége

Hiba visszaterjesztés módszere (error backpropagation)

A modell hibafüggvénye: $L(\Theta) = \frac{1}{2} \sum_{j=1}^n (y_j - o_j^{[r]})^2$

Az $L(\Theta)$ egy olyan több változós függvény, amely a ($w_{ij}^{[s]}$) súlyoktól függ. Ennek a függvénynek keressük a minimum helyét gradiens módszerrel:

$$w_{ij}^{[s]} := w_{ij}^{[s]} - \eta \cdot \frac{\partial L}{\partial w_{ij}^{[s]}}$$

$$\frac{\partial L}{\partial w_{ij}^{[s]}} = \eta \cdot \frac{\partial L}{\partial I_j^{[s]}} \cdot \frac{\partial I_j^{[s]}}{\partial w_{ij}^{[s]}} = \eta \cdot \frac{\partial L}{\partial I_j^{[s]}} \cdot o_i^{[s-1]}$$

hiszen $I_j^{[s]} = \sum_{i=0}^n w_{ij}^{[s]} o_i^{[s-1]}$

a számítási hibának az s -edik réteg j -edik neuronjára jutó hányada

Backpropagation tanuló algoritmus

1. Az $\underline{x}$ bemeneti vektorból kiindulva rétegenként kiszámoljuk a neuronok kimeneteit: $o_j^{[s]}$, így eljutunk a kimeneti réteg kimeneteihez $o_j^{[r]}$ is.
2. A kimeneti réteg minden neuronjára kiszámoljuk a lokális hibát: $e_j^{[r]} = o_j^{[r]} \cdot (1 - o_j^{[r]}) \cdot (t_j - o_j^{[r]})$ ↪ ha g a szigmoid függvény
3. Rétegenként hátulról előre haladva számoljuk a belső neuronok hibáit:

$$e_j^{[s]} = o_j^{[s]} \cdot (1 - o_j^{[s]}) \cdot \left(\sum_{k=1}^{n^{[s+1]}} e_k^{[s+1]} \cdot w_{jk}^{[s+1]} \right)$$

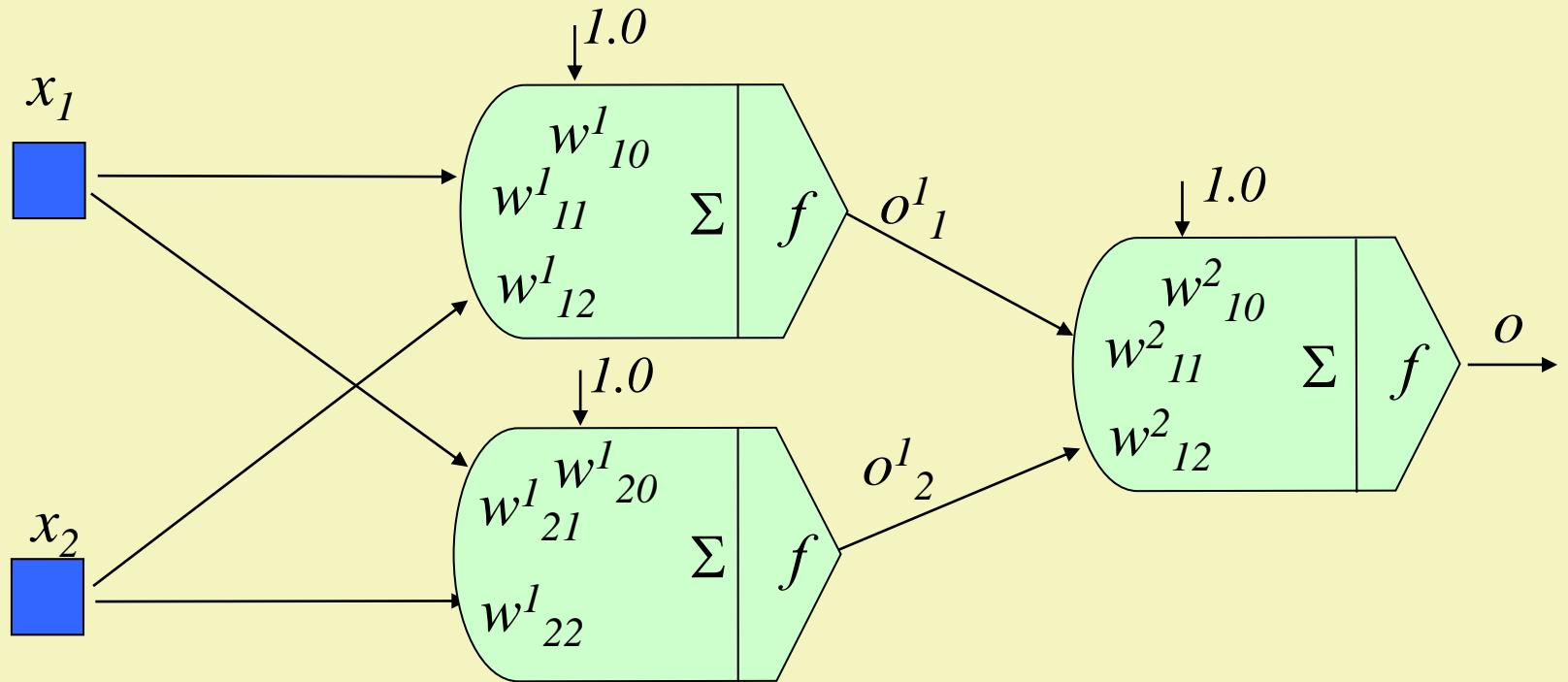
↗ ha g a szigmoid függvény

4. Végül módosítjuk a hálózat súlyait: $w_{ij}^{[s]} := w_{ij}^{[s]} + \Delta w_{ij}^{[s]}$ ahol a súlytényező-változás: $\Delta w_{ij}^{[s]} = \eta \cdot e_j^{[s]} \cdot o_i^{[s-1]}$

XOR művelet példája

Beállítások: $x_1, x_2 \in \{0, 1\}$ $f(x) = \text{logisztikus}(x)$ $o^s_i \in (0, 1)$

$$w_{ij}^s = \text{rand}(-0.1, 0.1) \quad o^s_0 = 1.0 \quad \eta = 1.0$$

Rétegenként eltérő számítási képlet

- Egy neuronháló számítási modellje:

$$f : P \times X \rightarrow Y$$

$$f(\Theta, \underline{x}) = g_r(\underline{\underline{w}}^{[r]}, g_{r-1}(\dots g_2(\underline{\underline{w}}^{[2]}, g_1(\underline{\underline{w}}^{[1]}, \underline{x})) \dots))$$

- $\Theta = \{w^{[1]}, \dots, w^{[r]}\}$ azaz a paraméterek a súlyok
- $g_s : P \times X^{s-1} \rightarrow X^s$ s -edik réteg kimeneti függvénye
($X = X^0$, $Y = X^r$)

- Hibafüggvény:

$$L(\Theta) = \frac{1}{N} \sum_{n=1}^N \ell \left(\underbrace{f(\Theta, x_n)}_{t_n}, y_n \right)$$

$\ell : Y \times Y \rightarrow \mathbb{R}$ hibafüggvény: $\ell(t_n, y_n)$ lehet például $\|t_n - y_n\|_1$, $\|t_n - y_n\|_2^2$, vagy $-\sum_i y_n i \cdot \log t_n i$

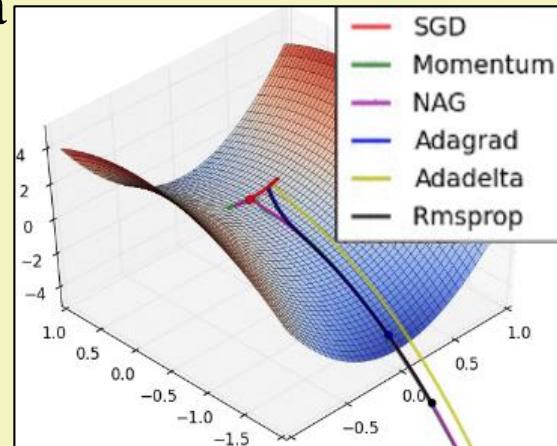
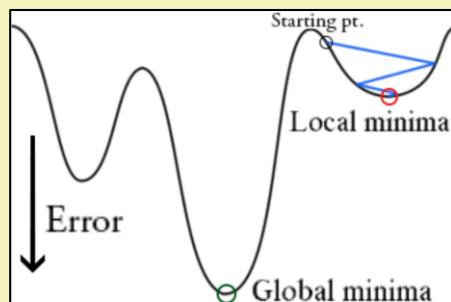
Gradiens módszer

- ❑ A gradiens elméleti kiszámítása nehéz:

$$\Theta_{\text{új}} := \Theta_{\text{régi}} - \eta \cdot \frac{\partial L(\Theta)}{\partial \Theta} \quad \Bigg|_{\Theta = \Theta_{\text{régi}}}$$

ezért helyette numerikus módszereket használnak.

- ❑ A lokális minimum-, illetve a nyeregpontok problémája:

- ❑ A tanító minták kiválasztása nehéz (homogén minták, overfitting)
- ❑ A hiperparaméterek (N , η) megtanulásának kérdése

A mélytanulás módszerei ezeken a hátrányokon igyekeznek javítani.

Gépi Tanulás Előadás 2

Felügyelt Tanulás: Mesterséges Mély Neurális Hálózatok

Milacski Zoltán Ádám¹

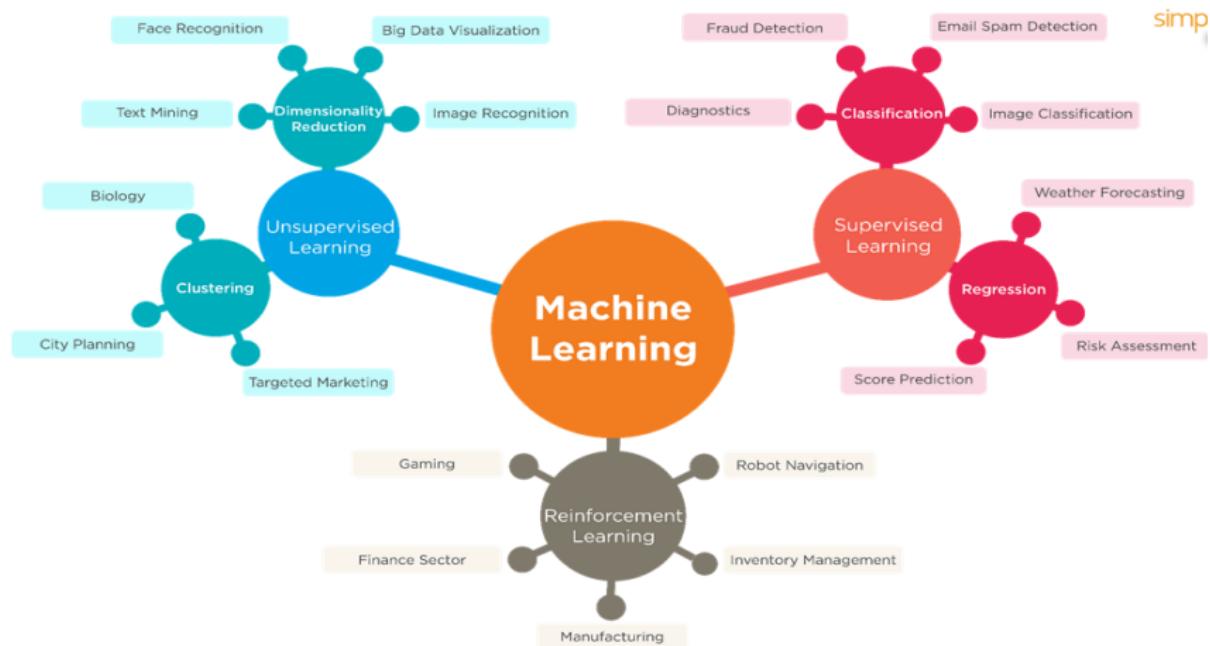
¹Eötvös Loránd Tudományegyetem
Programozáselmélet és Szoftvertechnológiai Tanszék
srph25@gmail.com

2019. május 8.

Gépi Tanulás

Felügyelt, Felügyeletlen és Megerősítéses

- Múlt órán: Felügyelt, KNN, RF;
- Ma: Felügyelt, Mesterséges Mély Neurális Hálózatok (ANN, DNN);
- Jövő órán: Felügyeletlen, Megerősítéses.

Felügyelt Tanulás

Formálisan: Optimalizációs Feladat

- Adottak az $(x_n, y_n), n = 1, \dots, N$ tanítópárok, keressük az optimális θ^* paraméterbeállítást az $f(\theta, \cdot)$ paraméteres leképezéshez úgy, hogy $f(\theta^*, x_n) \approx y_n$ (közelítsük az $x_n \mapsto y_n$ leképezést):

$$\min_{\theta} L(\theta, x_n, y_n) = \frac{1}{N} \sum_{n=1}^N \ell\left(\underbrace{f(\theta, x_n)}_{\hat{y}_n}, y_n\right),$$

ahol $\ell(\hat{y}_n, y_n)$ a hibafüggvény és θ a paramétervektor.

Becslés ($f(\theta^*, x_n)$ kiszámítása adott θ^* -ra) nagyon gyors!

Tanítás (minimalizáló θ^* megkeresése) nagyon lassú!

Általában: nemkonvex optimalizálási feladat, NP-nehéz a θ^* globális optimumot megtalálni.

- Jó hírek: működik, de csak ha...

- ... N elég nagy! Az y_n -ek összegyűjtése drága humán munka... (UL?),
- ... $\ell(\hat{y}_n, y_n)$, $f(\theta, x_n)$ és az optimalizálási módszer megfelelően vannak megválasztva! Nehéz humán munka, sok kísérlet... (UL?),
- ... θ közel van θ^* -hoz! Egyelőre nem tudjuk bizonyítani, de megy, így feltehetően igaz... (θ^* egyébként is túl mohó és túltanulásra vezet...).

Paraméteres leképezés és Optimalizálási módszer

Összehasonlítás

Paraméteres leképezés és Optimalizálási módszer szorosan összetartozi.

Összehasonlítás:

Módszer	θ	$f(\theta, x_n)$	$\min_{\theta}$	Megjegyzés
KNN	$(x_n, y_n), n = 1, \dots, N$	$\sum_{n=1}^N w_n^{KNN} y_n$	nincs, θ^* ismert	nem tömörít, lassú, glob. opt. θ^* , K -ra érzékeny
RF	legj. vágó vált., t küszöbök	$\sum_{n=1}^N w_n^{RF} y_n$	mohó, faépítés	tömörít, gyors, nódusra opt., össz. szubopt. θ^*
DNN	w_j súlyok	$h(\sum_{j=1}^J w_j x_{n,j} + b)$ többsz. össz. fv.	gradiens- módszer	tömörít, gyors, össz. lok. opt. glob. opt θ^* ?

Mesterséges Mély Neurális Hálózatok

- Mesterséges Mély Neurális Hálózat (DNN): Összetett függvény alakú paraméteres leképezés:

$$f(\theta, x_n) = g_K(\theta_K, g_{K-1}(\dots g_2(\theta_2, g_1(\theta_1, x_n)) \dots))$$

ahol $\theta = \{\theta_1, \dots, \theta_K\}$ a parameterek (súlyok). Nemkonvex, mert θ_i és θ_j ($i \neq j$) szorzata megjelenik $f(\theta, x_n)$ -ben.

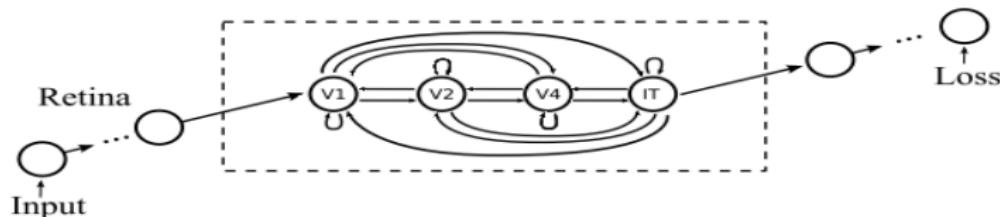
Réteg: $x_n^{(k)} = g_k(\theta_k, x_n^{(k-1)})$

Hálózat (előreterjesztés): $f(\theta, x_n)$.

A rétegek alacsonyabb szintű leíró változókat kombinálnak össze magasabb szintűekké az összetett függvény alak miatt.

A főemlősök látórendszerét utánozza:

Pre-net

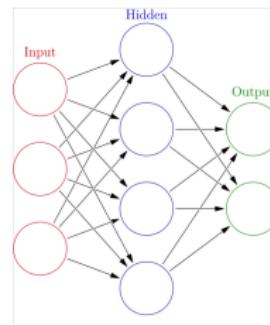
Post-net

Mesterséges Mély Neurális Hálózatok

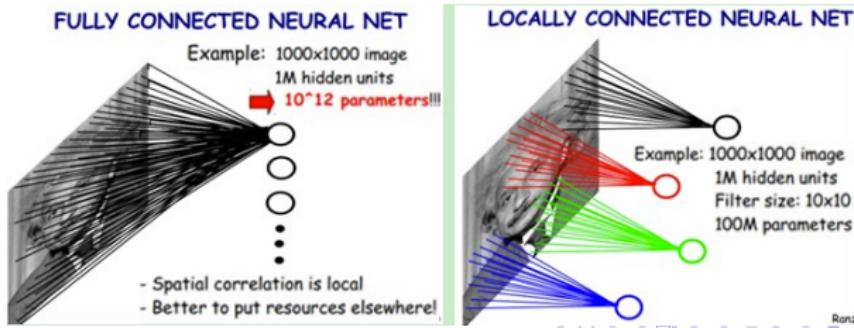
Rétegek és Nemlineáritások

- Rétegek:

- Sűrű (Teljes Konnektivitású, 2D vektorok): $x_n^{(k)} = h_k(W_k x_n^{(k-1)} + b_k)$

- Konvolúciós (Lokális Konnektivitású, 4D képek): $x_n^{(k)} = h_k(W_k * x_n^{(k-1)} + b_k)$

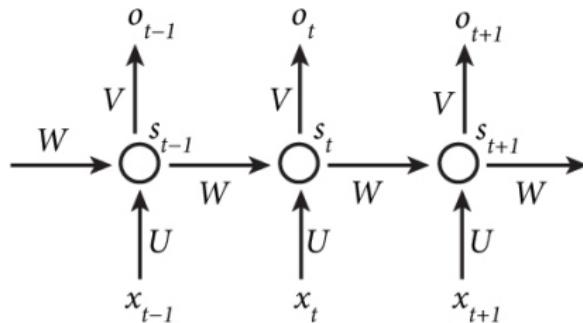

Mesterséges Mély Neurális Hálózatok

Rétegek és Nemlinearitások

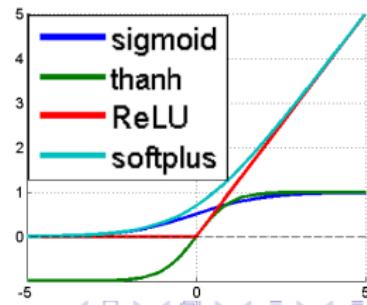
- Rétegek:

- Rekurrens (3D idősorok): $x_{n,t}^{(k)} = h_k(W_k^{hh}x_{n,t-1}^{(k)} + W_k^{xh}x_{n,t}^{(k-1)} + b_k)$

- Nemlineáritások: h_k elemenkénti nemlineáris függvény a rétegekben.

- sigmoid: $h_k(z) = \frac{1}{1+e^{-z}}$,
- tanh: $h_k(z) = \tanh(z)$,
- relu: $h_k(z) = \max(0, z)$,
- softmax: $h_k(z)_j = \frac{e^{z_j}}{\sum_{i=1}^l e^{z_i}}$.

Mesterséges Mély Neurális Hálózatok

Optimalizálási Módszer: Gradiens-módszer

Keressük θ^* -ot! $f(\theta, x_n)$ deriválható θ szerint, így $L(\theta, x_n, y_n)$ is.

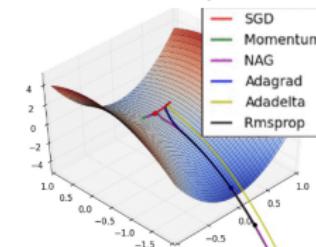
- Sztochasztikus Gradiens-módszer (SGD): Negatív gradiens a lokális optimum fele mutat, lépjünk picit ebbe az irányba! Legyen $\theta_0 \sim \mathcal{N}(0, 0.001^2)$, ezután:

$$\theta_{I+1} := \theta_I - \alpha \frac{\partial L(\theta, x_n, y_n)}{\partial \theta} \Big|_{\theta=\theta_I}.$$

Tanulási ráta (lépésköz): α , pici szám, pl. 0.001.

Visszaterjesztés: $\frac{\partial L(\theta, x_n, y_n)}{\partial \theta}$, automatikus gépi deriválással (láncszabály...).

Minibatch: (x_n, y_n) párok véletlen részhalmaza minden lépésben.

Elakadhat nyeregpontokban!

- Kvázi-Newton módszerek: ki tudnak mozdulni nyeregpontokból adaptív tanulási rátákkal, pl. RMSProp, Adadelta, Adam.

Mesterséges Mély Neurális Hálózatok

Szoftvereszközök

Használunk **GPU**-t gyorsasághoz: a tenzorműveletek zavarbaejtően párhuzamosak. SGD megfelelő kevés memóriához.

Probléma: GPU programozás túl alacsony szintű (lassú és hibákkal teli fejlesztés)...

Megoldás: kódolunk magas szinten (pl. Python-ban) és fordítsuk le alacsony szintű GPU kódra!

Ehhez speciális szoftvereszközök szükségesek:

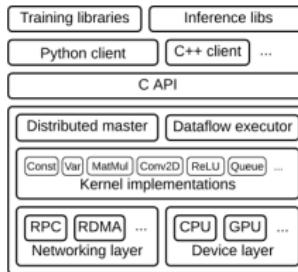
- CUDA, OpenCL: Alacsony szintű, GPU kód
- **Tensorflow**, Theano, CNTK, PyTorch: Közepes szintű (Back-end), szimbolikus előreterjesztés, automatikus szimbolikus deriválás, fordítás GPU kódra és meghívás konkrét numerikus értékekkel
- **Keras**: Magas szintű (Front-end), nemlineáritások, rétegek, hibafüggvények, gradiens-módszerek
- OpenAI Gym: Megerősítéses Tanulás framework
- Hyperopt: Hiperparaméter keresés
- Sacred: Kísérletek logolása és reprodukciója
- Elasticcluster: Elosztott számítások felhőben

Mesterséges Mély Neurális Hálózatok

GPU programozás Tensorflow-ban

- Fejezzük ki algoritmusunkat szimbolikus formában, **számítási gráf** felépítésével
- Építés fázis:
  - Tensor: típusos többdimenziós tömb (statikus típus, dimenzió, méret).
  - Operation (op): kap nulla vagy néhány tenzort, számol velük, majd visszaad nulla vagy néhány tenzort (szimbolikus gradiense implementálva van).
  - Variable: állapotok tárolása több hívás (végrehajtás) között (tf.assign op).
  - Placeholder: bemenetek, kijelölik a 'feed' műveleteket.
- Végrehajtási fázis:
  - Session: műveleteket eszközre (CPU vagy GPU) helyezi, metódusokat ad a végrehajtásukhoz, tenzorokat ad vissza numpy ndarray-ként.
  - Fetch: műveletek kimeneteinek kinyerése, gráf végrehajtása.
  - Feed: művelet kimeneteinek lecserélése konkrét tenzor értékre.


```
input1 = tf.placeholder(tf.float32)
input2 = tf.placeholder(tf.float32)
output = tf.mul(input1, input2)

with tf.Session() as sess:
    print(sess.run([output], feed_dict={input1:[7.], input2:[2.]}))

# output:
# [array([ 14.], dtype=float32)]
```


Mesterséges Mély Neurális Hálózatok

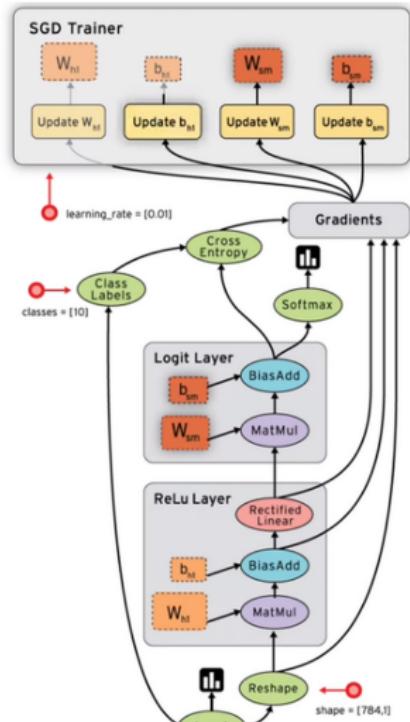
Mély Hálók implementációja Tensorflow-ban

Hogyan csinálunk Mesterséges Mély Neurális Hálózatot Tensorflow-ban?

Name	Math	Tensorflow
Bemenet, kimenet	$x_n, y_n, n = 1, \dots, N$	
Paraméter	θ	tf.placeholder
Előreterjesztés	$f(\theta, x_n)$	tf.Variable
Hibafüggvényion	$L(\theta, x_n, y_n) = \frac{1}{N} \sum_{n=1}^N l(f(\theta, x_n), y_n)$	tf.losses ops
Szimbolikus gradiens	$\frac{\partial L(\theta, x_n, y_n)}{\partial \theta}$	tf.gradients op
Inicializáció	θ_0	tf.random_normal_initializer
Gradiens-módszer	$\theta_{l+1} := \theta_l - \alpha \frac{\partial L(\theta, x_n, y_n)}{\partial \theta} \Big _{\theta=\theta_l}$	tf.train.Optimizer
Tanít, tesztel, becsül	$x_n := X_n, y_n := Y_n$	tf.Session.run(), fetch, feed

Előny: Az $\frac{\partial L(\theta, x_n, y_n)}{\partial \theta}$ szimbolikus gradiens automatikusan számolható a tf.gradients op által (láncszabály többszöri ismétlésével a számítási gráfon, ahol minden op-nak ismert a gradiense; ezt rendkívül nehéz lenne papíron levezetni). Ez nagyban egyszerűsíti a kísérletezgetést (csak az Előreterjesztést kell cserélgetni, ami könnyű!).

Hátrány: Nehéz debug-olni.

Mesterséges Mély Neurális Hálózatok

Mély Hálók implementációja Keras-ban

Probléma: Tensorflow-ban rendre ugyanazokat a számítási részgráfokat (rétegek, nemlineáritások) kell megadni, újra implementálhatni őket felesleges. Ezek magasabb absztrakciós szintet képviselnek.

Megoldás: Keras magasabb szinten rendszerezi őket objektum-orientáltsággal (osztályok és öröklődés)!

- Könnyű és gyors prototípus gyártás (felhasználóbarát, moduláris, bővíthető).
- Sok beépített réteg osztály, amik kombinálhatóak is.
- Használhat TensorFlow-t, CNTK-t vagy Theano-t a háttérben (keras.backend).
- Csak Python (nincs szükség egyéb konfigurációs fájlokra, így bővíthető).
- Egyszerű keras.models.Model metódusok tanításra, tesztelésre, becslésre: fit(), evaluate(), predict().

```
from keras.models import Sequential
model = Sequential()
from keras.layers import Dense, Activation
model.add(Dense(units=64, input_dim=100))
model.add(Activation('relu'))
model.add(Dense(units=10))
model.add(Activation('softmax'))
model.compile(loss='categorical_crossentropy', optimizer='sgd', metrics=['accuracy'])
# x_train and y_train are Numpy arrays --just like in the Scikit-Learn API.
model.fit(x_train, y_train, epochs=5, batch_size=32)
loss_and_metrics = model.evaluate(x_test, y_test, batch_size=128)
classes = model.predict(x_test, batch_size=128)
```


Mesterséges Mély Neurális Hálózatok

Megoldatlan Kérdések

Algorithm 1: The layered thresholding algorithm.

Assuming two layers for simplicity, Algorithm 1 can be summarized in the following equation

$$\mathbf{f}_2 = \mathcal{P}_{\beta_2} \left(\mathbf{D}_2^T \mathcal{P}_{\beta_1} \left(\mathbf{D}_1^T \mathbf{X} \right) \right).$$

Comparing the above with Equation (1), given by

$$f(\mathbf{X}, \{\mathbf{W}_i\}_{i=1}^2, \{\mathbf{b}_i\}_{i=1}^2) = \text{ReLU} \left(\mathbf{W}_2^T \cdot \text{ReLU} \left(\mathbf{W}_1^T \mathbf{X} + \mathbf{b}_1 \right) + \mathbf{b}_2 \right),$$

one can notice a striking similarity between the two.

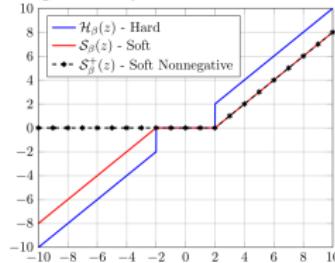

Figure 3: The thresholding operators for a constant $\beta = 2$.

- **Tételek:** ekvivalencia konvolúciós ReLU hálók és ritka reprezentáció között (utóbbira sok bizonyított téTEL van, pl. globálisan optimális θ^* -ra). De lesz több téTEL is hamarosan... .
- Jobb rétegek: Kapszulák (Hinton) magasabb rendű invariáns változókkal.
- Jobb fejlesztői eszközök: imperatív programozás, debug-olás... .

Ajánlott Irodalom

- Online Kurzusok

- Vincent Vanhoucke kurzusa: Tensorflow
- Andrew Ng kurzusa: Gép Tanulás Bevezető
- NVIDIA kurzusa: Szoftvereszközök
- Geoffrey Hinton kurzusa: Elmélet
- Andrej Karpathy kurzusa: Konvolúciós Hálók
- Stephen Boyd kurzusa: Konvex Optimalizálás
- Georgia Tech kurzusa: Megerősítéses Tanulás

- Forráskódok

- Keras útmutató
- Keras példák
- Keras GitHub (haladó)

- Tudományos Cikkek

- Google Scholar (haladó): Yann LeCun, Joshua Bengio, Geoffrey Hinton, Ilya Sutskever, Christian Szegedy, Alex Krizhevsky, Andrew Ng, Quoc Le, Vincent Vanhoucke, Diederik Kingma

Alkalmazások

Youtube videók

Nem felügyelt tanulás

Pintér Balázs

2019-05-15

Tartalom

1 Bevezetés

2 Klaszterezés

- Hard clustering – k-means
- Soft clustering – témamodellek

3 Dimenziócsökkentés

- Kovariancia, korreláció
- Főkomponens analízis

4 Autoenkóderek

Tartalom

1 Bevezetés

2 Klaszterezés

- Hard clustering – k-means
- Soft clustering – témamodellek

3 Dimenziócsökkentés

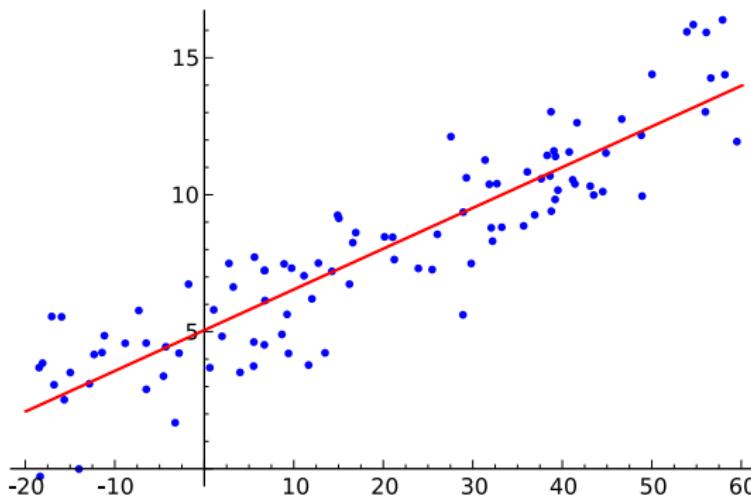
- Kovariancia, korreláció
- Főkomponens analízis

4 Autoenkóderek

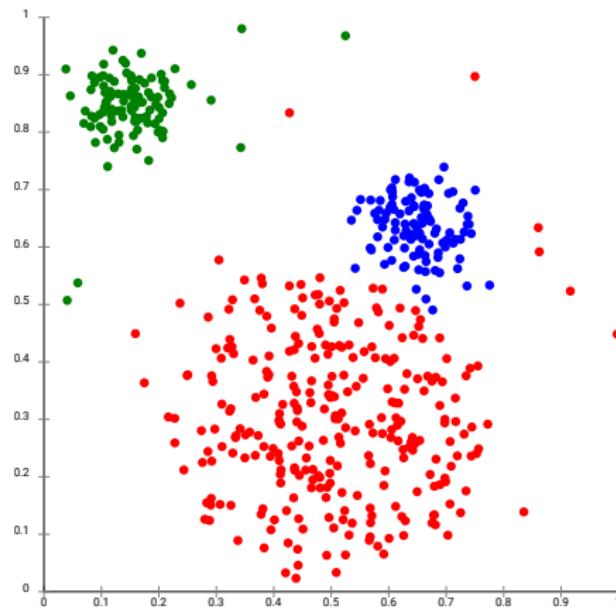
Felügyelt tanulás – osztályozás

0 0 0 0 0 0 0 0 0 0 0 0 0 0 0 0
1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1
2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2
3 3 3 3 3 3 3 3 3 3 3 3 3 3 3 3
4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4
5 5 5 5 5 5 5 5 5 5 5 5 5 5 5 5
6 6 6 6 6 6 6 6 6 6 6 6 6 6 6 6
7 7 7 7 7 7 7 7 7 7 7 7 7 7 7 7
8 8 8 8 8 8 8 8 8 8 8 8 8 8 8 8
9 9 9 9 9 9 9 9 9 9 9 9 9 9 9 9

Felügyelt tanulás – regresszió

Nem felügyelt tanulás – klaszterezés

Nem felügyelt tanulás

- Felügyelt tanulás: címkézett adatokból tanulunk valamilyen függvényt
- Más megközelítések
  - 1 **Nem felügyelt tanulás**
  - 2 Semi-supervised learning
  - 3 Megerősítéses tanulás
  - 4 Evolúciós algoritmusok
  - 5 Neuroevolúció

<http://www.youtube.com/watch?v=qv6UV0Q0F44>

Tartalom

1 Bevezetés

2 Klaszterezés

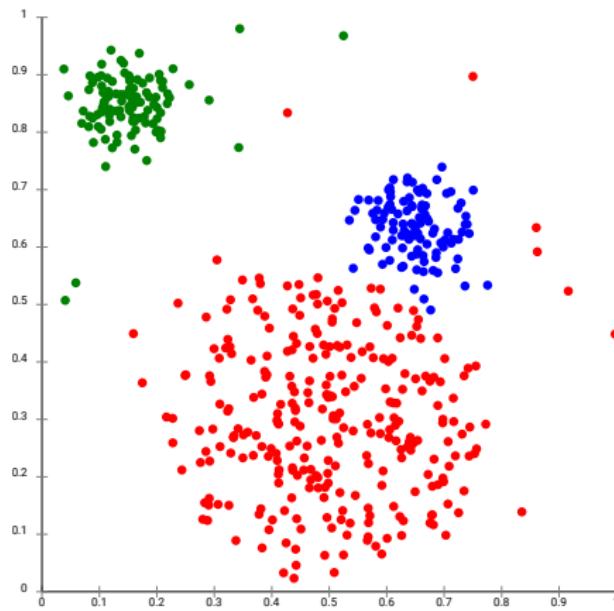
- Hard clustering – k-means
- Soft clustering – témamodellek

3 Dimenziócsökkentés

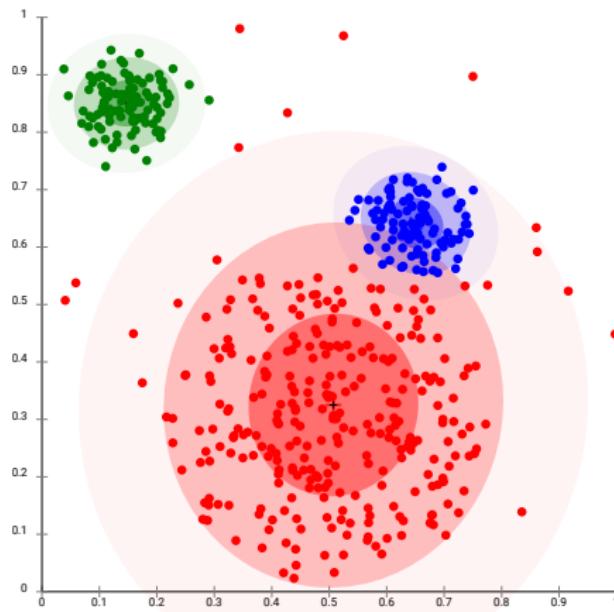
- Kovariancia, korreláció
- Főkomponens analízis

4 Autoenkóderek

Példa – eloszlás alapú klaszterezés

Példa – eloszlás alapú klaszterezés

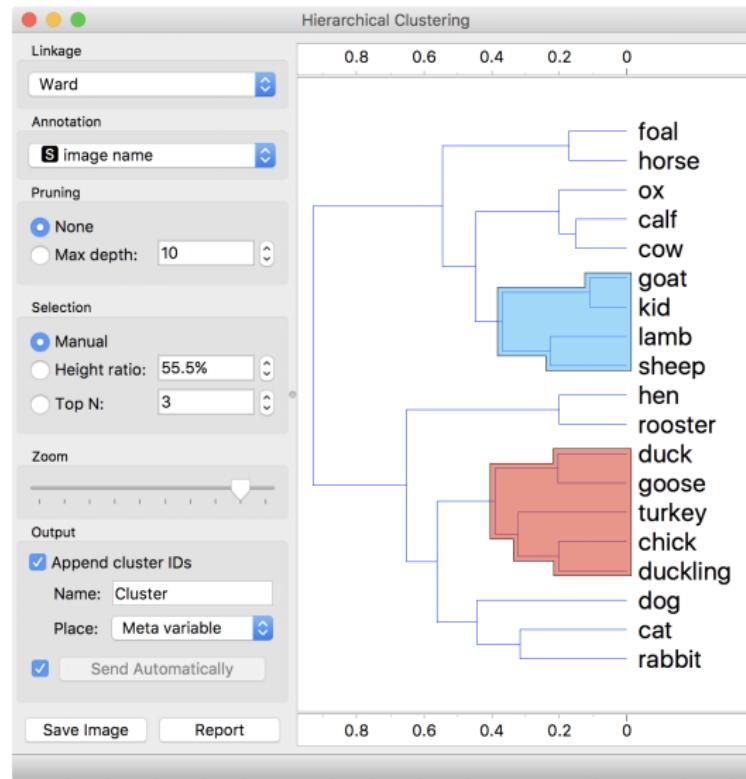
Feladat

- Úgy csoportosítunk dolgokat, hogy a hasonlóak egy csoportba kerüljenek
  - Klaszteren belül minél hasonlóbbak
  - Klaszterek között minél kevésbé hasonlóak
- A dolgok általában $\mathbb{R}^n$ -beli (vagy gráfbeli) pontok, pl.:
  - Ügyféladatok piacssegmentáláshoz
  - Dokumentumok szózsákkal modellezve, témák meghatározásához, keresési találatok összegzésére
  - Szavak kontextusai, jelentések indukálásához
  - Szerverek adatai (melyikek aktívak általában együtt)
- Egy csoportot egy *klaszternek* hívunk

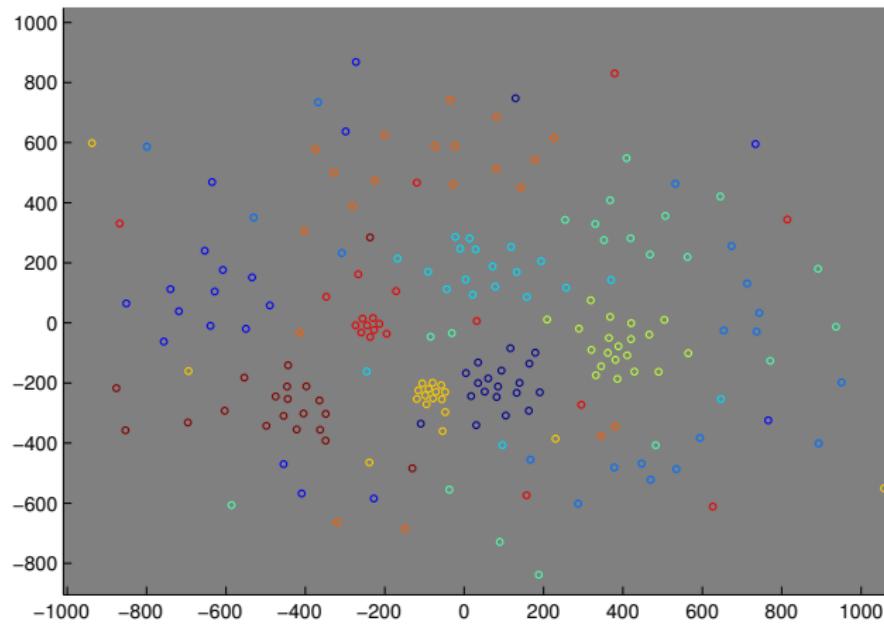
Fajtái

- Lehet hard vagy soft clustering
  - Hard clustering: egy adatpont csak egy klaszterben szerepelhet
  - Soft clustering: minden adatpontra megvan, hogy mennyire tartozik az egyes klaszterekbe
- Átmenetek
  - Átfedő klaszterezés: egy elem több klaszterbe is tartozhat, de vagy beletartozik, vagy nem
  - Hierarchikus klaszterezés: a klasztereket hierarchiába szervezzük, a gyerek klaszterbe tartozó elemek a szülőbe is beletartoznak

Hierarchikus klaszterezés

Példa természetes klasztereződésre – azonos értelmű szavak jelentései (t-SNE)

Tartalom

1 Bevezetés

2 Klaszterezés

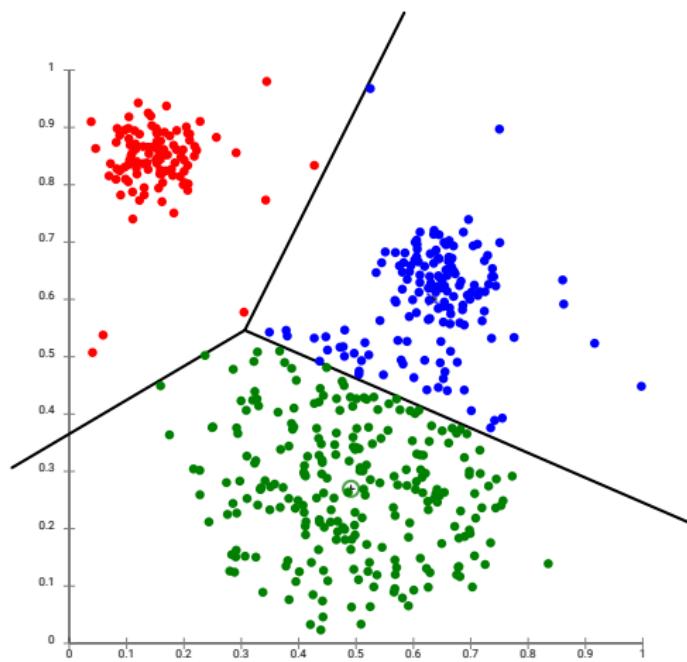
- Hard clustering – k-means
- Soft clustering – témamodellek

3 Dimenziócsökkentés

- Kovariancia, korreláció
- Főkomponens analízis

4 Autoenkóderek

Példa

Feladat

- Adott: k , a klaszterek száma
- minden klasztert a középpontjával reprezentálunk
  - Centroid, a klaszter pontjainak átlaga
- A feladat: keressük meg a k klaszter középpontot és az adatpontokat rendeljük ezekhez hozzá úgy, hogy a klaszteren belüli, középponttól számított távolságnégyzeteket minimalizáljuk
  - Ekvivalens a páronkénti távolságnégyzetek minimalizálásával
  - NP-nehéz, így approximáljuk
  - Csak lokális optimumot találunk
  - Többször futtathatjuk különböző véletlen inicializációkkal

k-means feladat

$$\arg \min_{\mathbf{S}} \sum_{i=1}^k \sum_{\mathbf{x} \in S_i} \|\mathbf{x} - \boldsymbol{\mu}_i\|^2 = \arg \min_{\mathbf{S}} \sum_{i=1}^k \frac{1}{2|S_i|} \sum_{\mathbf{x}, \mathbf{y} \in S_i} \|\mathbf{x} - \mathbf{y}\|^2$$

Algoritmus

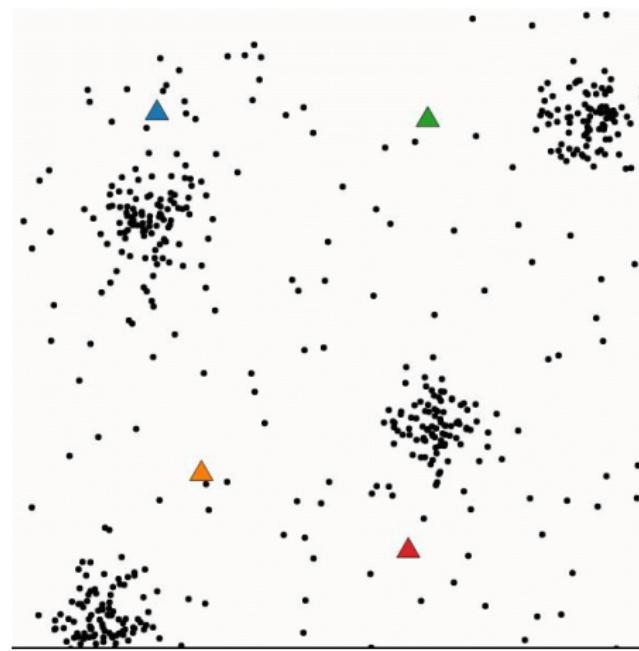
- Kezdetben adott k és az adatpontok $\mathbb{R}^n$ -ben
- Inicializáljuk az $m_1^{(1)}, m_2^{(1)}, \dots, m_k^{(1)}$ centroidokat
  - Véletlenszerűen kiválasztunk k adatpontot, vagy
  - minden adatpontot véletlenszerűen egy klaszterbe sorolunk és kiszámoljuk a centroidokat
- Váltogatjuk a következő két lépést, amíg nem konvergálunk
  - 1 minden adatpontot a legközelebbi centroidhoz rendelünk:

$$S_i^{(t)} = \{x_p : \|x_p - m_i^{(t)}\|^2 \leq \|x_p - m_j^{(t)}\|^2 \forall j, 1 \leq j \leq k\}$$

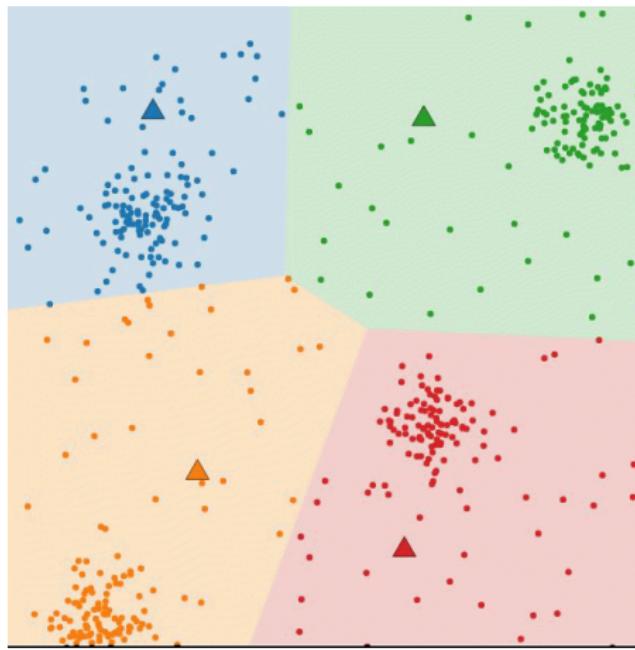
- 2 Kiszámítjuk az új centroidokat

$$m_i^{(t+1)} = \frac{1}{|S_i^{(t)}|} \sum_{x_j \in S_i^{(t)}} x_j$$

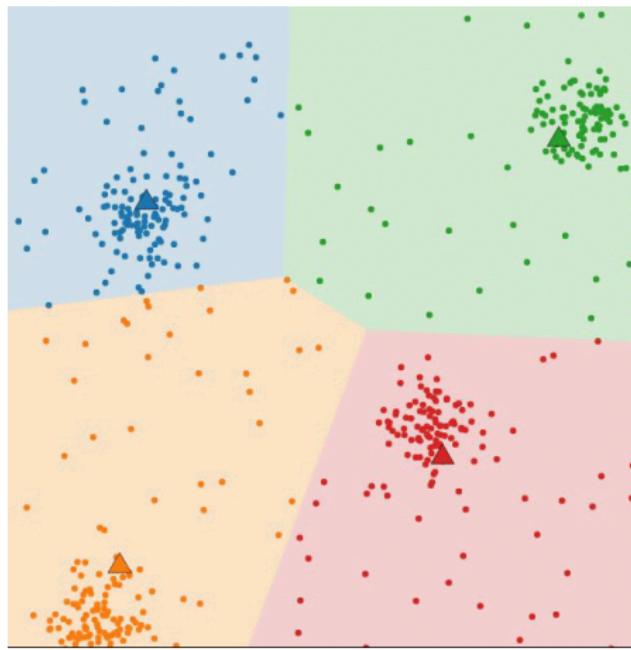
Algoritmus

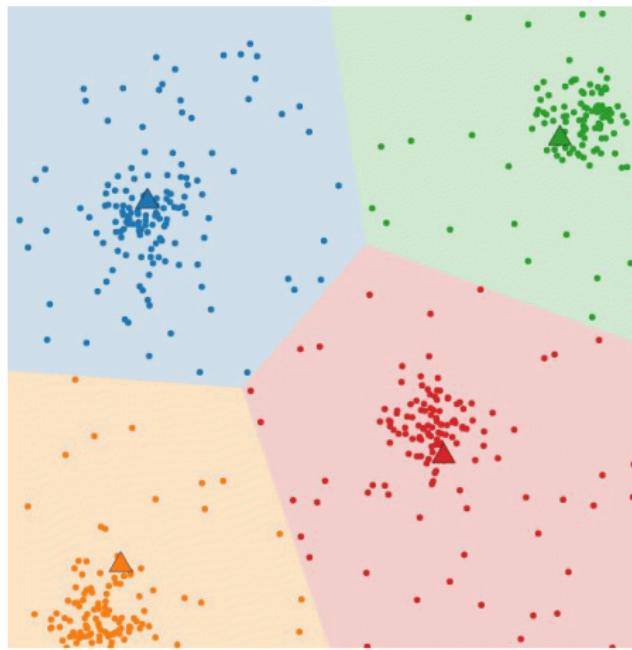
Algoritmus

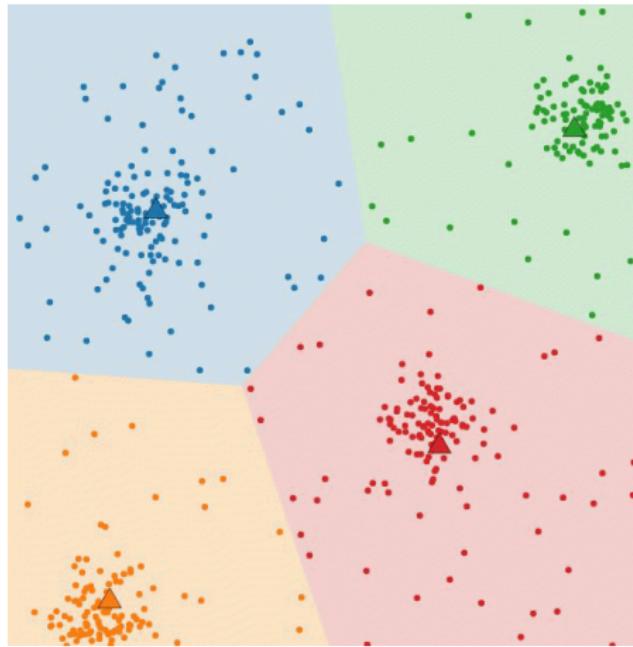
Algoritmus

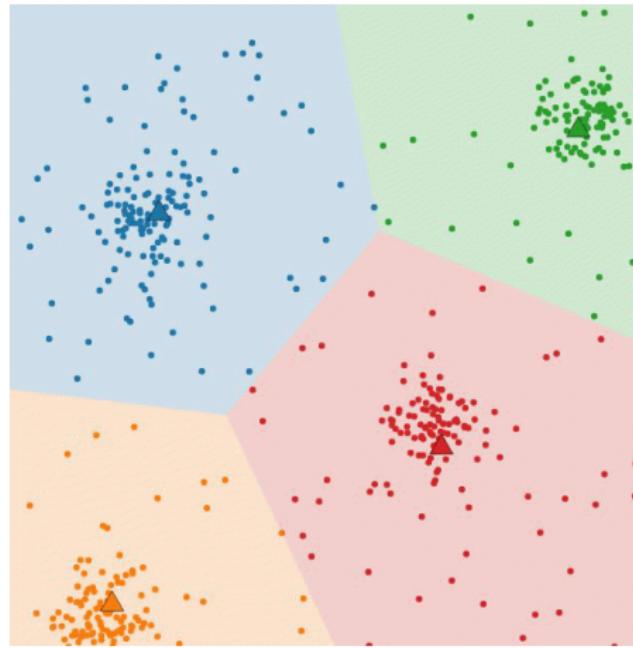
Algoritmus

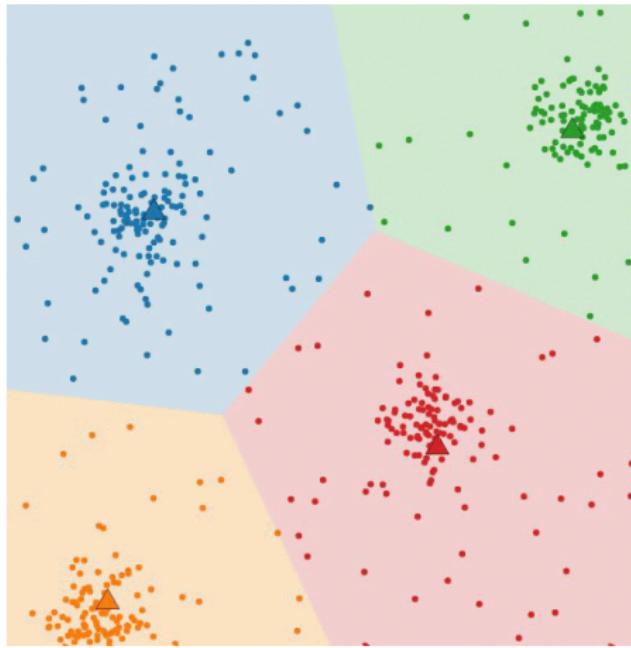
Algoritmus

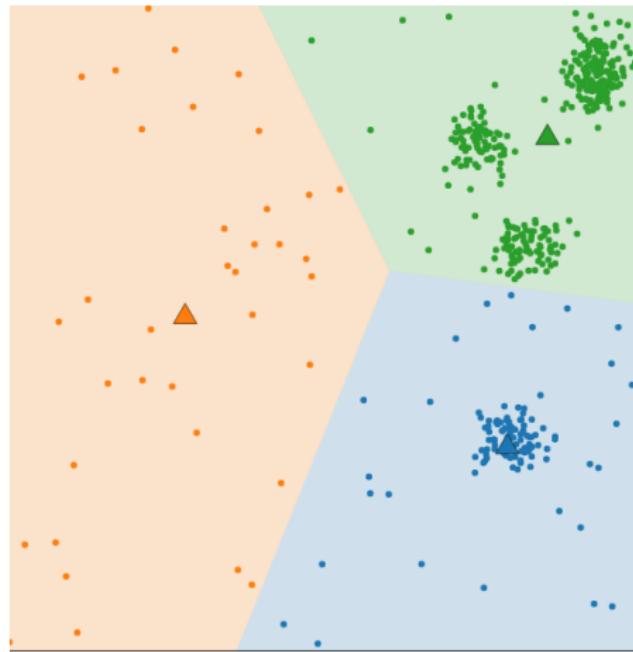
Algorithmus

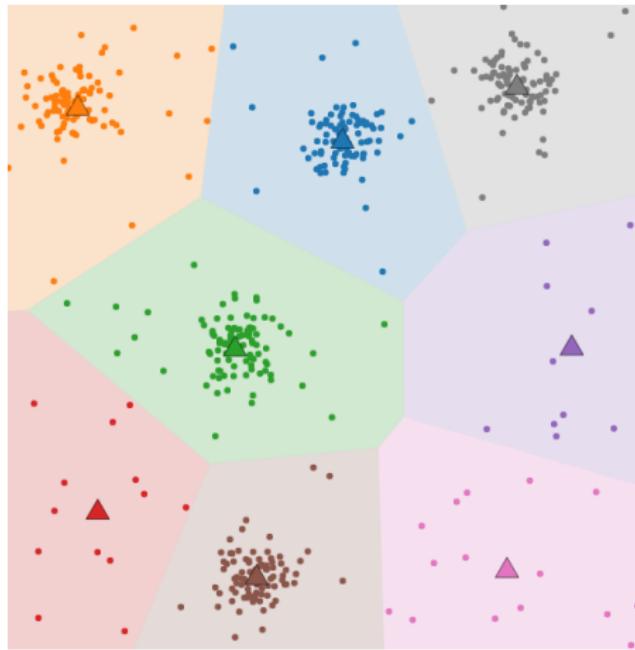
Algoritmus

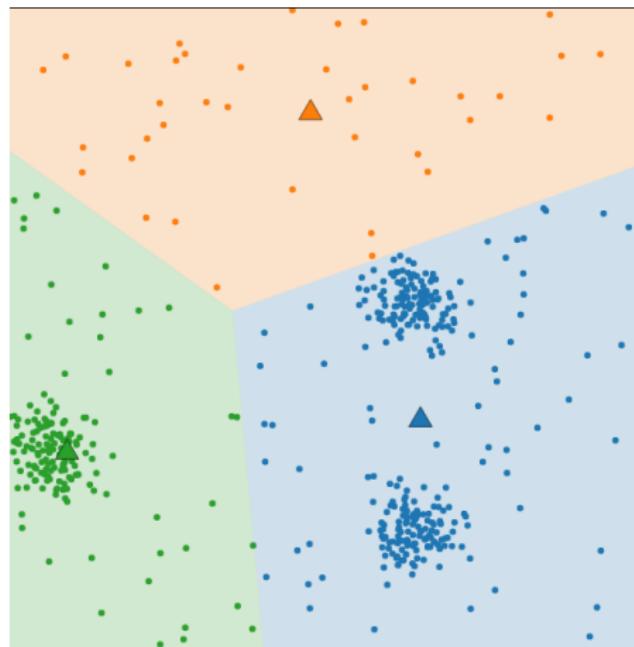
Problémák – túl kicsi k-t adunk meg

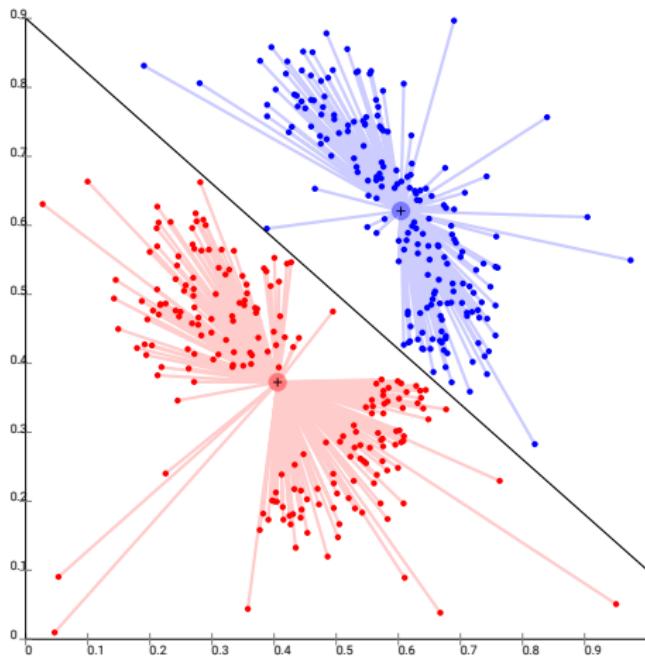
Problémák – túl nagy k-t adunk meg

Problémák – rossz inicializáció

Problémák – sűrűség alapúak a klaszterek

Python példák

- Kép kvantálás: http://scikit-learn.org/stable/auto_examples/cluster/plot_color_quantization.html
- Dokumentumok klaszterezése:
https://scikit-learn.org/0.19/auto_examples/text/document_clustering.html

Tartalom

1 Bevezetés

2 Klaszterezés

- Hard clustering – k-means
- Soft clustering – témamodellek

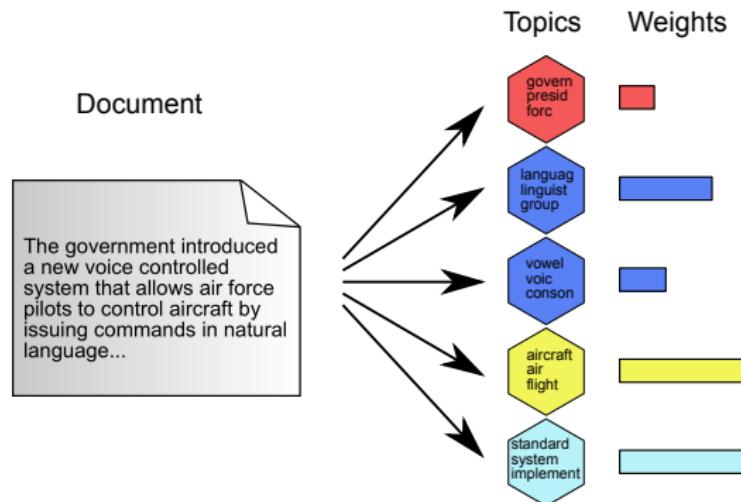
3 Dimenziócsökkentés

- Kovariancia, korreláció
- Főkomponens analízis

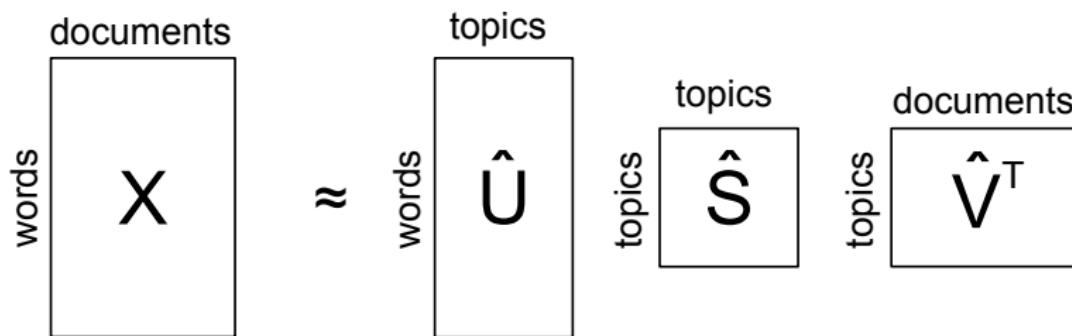
4 Autoenkóderek

Témamodellek

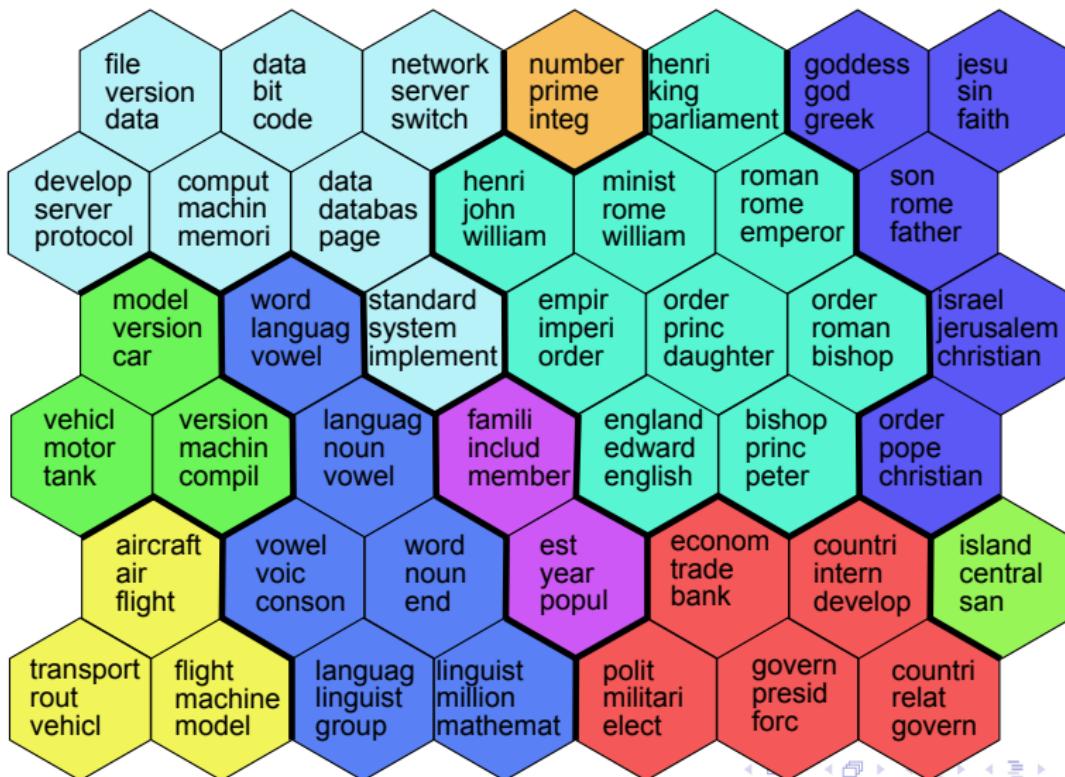
- Soft clusteringre példa: témamodellek
  - Egy dokumentum mennyire szól az egyes témákról
  - Egy témába milyen szavak tartoznak?
  - Pl. Latent Semantic Analysis (SVD)

Latent Semantic Analysis

Kiterjesztés csoportritka regularizációval

Példa: kakukktojás játék

Egybetartozó szavak				Kakukktojás
cao	wei	liu	emperor	king
superman	clark	luthor	kryptonite	batman
devil	demon	hell	soul	body
egypt	egyptian	alexandria	pharaoh	bishop
singh	guru	sikh	saini	delhi
language	dialect	linguistic	spoken	sound
mass	force	motion	velocity	orbit
voice	speech	hearing	sound	view
athens	athenian	pericles	corinth	ancient
data	file	format	compression	image
function	problems	polynomial	equation	physical

Tartalom

1 Bevezetés

2 Klaszterezés

- Hard clustering – k-means
- Soft clustering – témamodellek

3 Dimenziócsökkentés

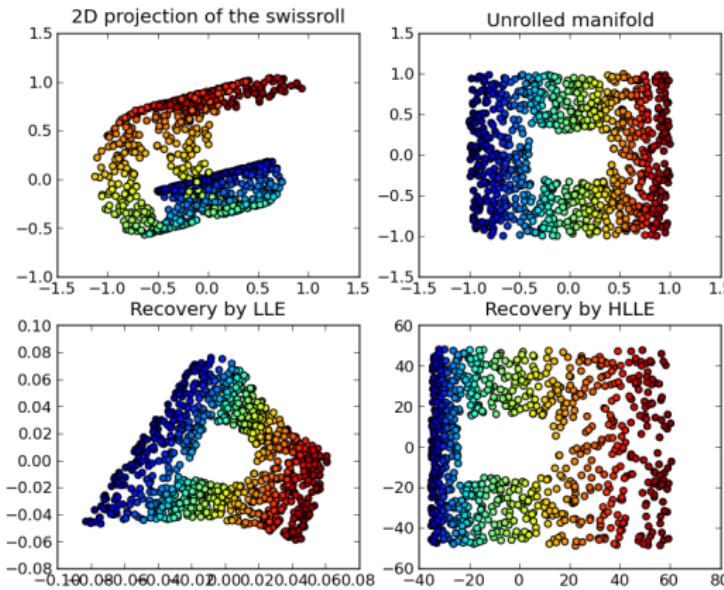
- Kovariancia, korreláció
- Főkomponens analízis

4 Autoenkóderek

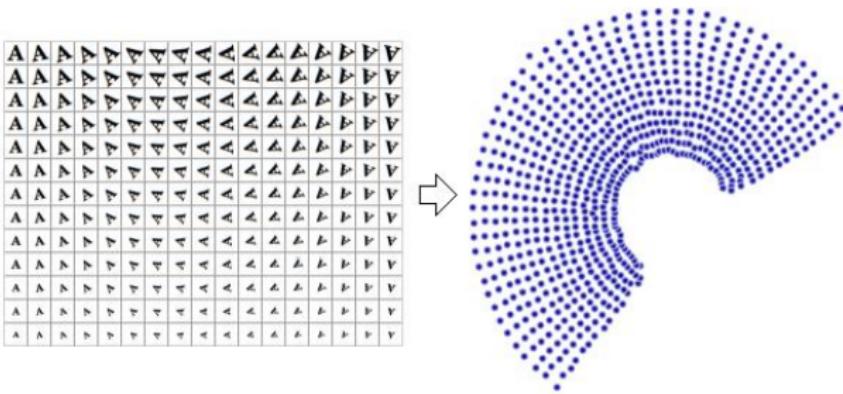
Miért dimenziócsökkentünk?

- Az adatok valójában alacsonyabb dimenziósak, csak magasabb dimenziós térben vannak
- Láttatjuk az adatokat
- Eltüntetjük a zajt
- Csökkentjük a tanulási feladat bonyolultságát (jobb eredmények, kisebb futási idő, ...)
- A csökkentett dimenziójú adatokon új törvenyszerűségeket, sejtéseket láthatunk meg
- A probléma megoldásához kisebb dimenziós és/vagy sűrű reprezentációra van szükségünk

Példa: Swiss roll

Példa: A betű forgatása

Tartalom

1 Bevezetés

2 Klaszterezés

- Hard clustering – k-means
- Soft clustering – témamodellek

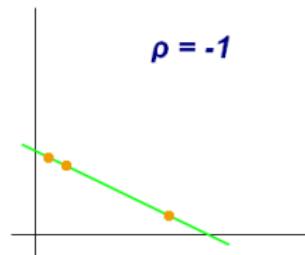
3 Dimenziócsökkentés

- Kovariancia, korreláció
- Főkomponens analízis

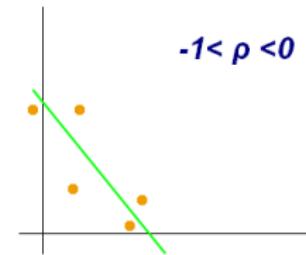
4 Autoenkóderek

Kovariancia, korreláció

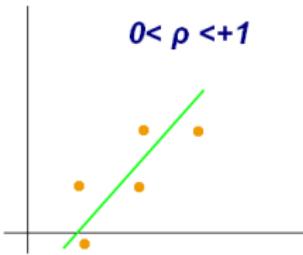
$$\rho = -1$$

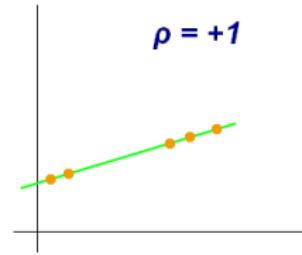
$$-1 < \rho < 0$$

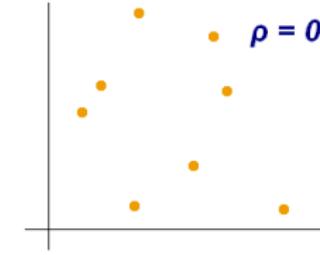
$$0 < \rho < +1$$

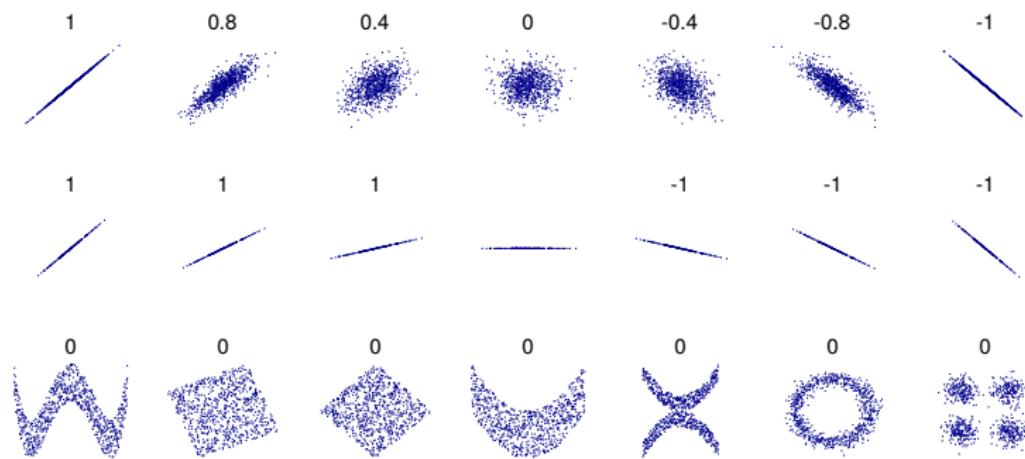
$$\rho = +1$$

$$\rho = 0$$

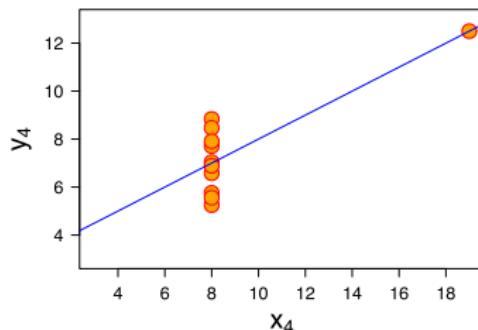
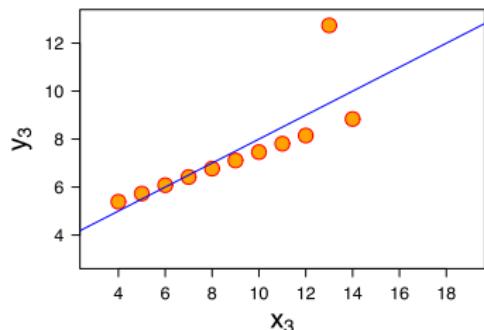
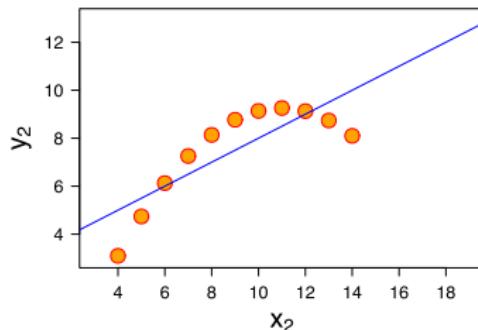
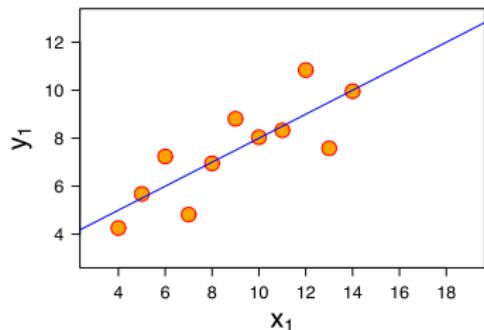
Kovariancia, korreláció

Kovariancia, (Pearson) korreláció

- Azt mérik, hogy X , Y val. változók mennyire mozognak együtt
- Lineáris kapcsolatot mutatnak
- $\text{Cov}(X, Y) = E[(X - E[X])(Y - E[Y])]$
- Pl.: Pozitív: Ha $X > E(X)$, akkor $Y > E(Y)$, ha $X < E(X)$, akkor $Y < E(Y)$
- $\text{Cov}(X, Y) = E[XY] - E[X]E[Y]$
- Korreláció: „Normalizált” kovariancia, -1 és 1 között
- $\rho_{X,Y} = \text{corr}(X, Y) = \frac{\text{cov}(X, Y)}{\sigma_X \sigma_Y} = \frac{E[(X - \mu_X)(Y - \mu_Y)]}{\sigma_X \sigma_Y}$
$$\boxed{r_{xy} = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2 \sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2}}}$$

Mind a négy adathalmaz korrelációs együtthatója 0.816

Kovariancia mátrix

- $\mathbf{X}$ egy vektor, aminek az elemei val. változók
- A kovariancia mátrix elemei X_i, X_j közti kovarianciák
- $\Sigma_{ij} = \text{cov}(X_i, X_j) = E[(X_i - \mu_i)(X_j - \mu_j)]$
- $\mu_i = E(X_i)$

-
- $$\begin{bmatrix} E[(X_1 - \mu_1)(X_1 - \mu_1)] & E[(X_1 - \mu_1)(X_2 - \mu_2)] & \cdots & E[(X_1 - \mu_1)(X_n - \mu_n)] \\ E[(X_2 - \mu_2)(X_1 - \mu_1)] & E[(X_2 - \mu_2)(X_2 - \mu_2)] & \cdots & E[(X_2 - \mu_2)(X_n - \mu_n)] \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ E[(X_n - \mu_n)(X_1 - \mu_1)] & E[(X_n - \mu_n)(X_2 - \mu_2)] & \cdots & E[(X_n - \mu_n)(X_n - \mu_n)] \end{bmatrix}$$
- A főátlóban a szórások vannak.
  - Ekvivalens: $\Sigma = E(\mathbf{X}^\top \mathbf{X}) - \mu^\top \mu$

Tartalom

1 Bevezetés

2 Klaszterezés

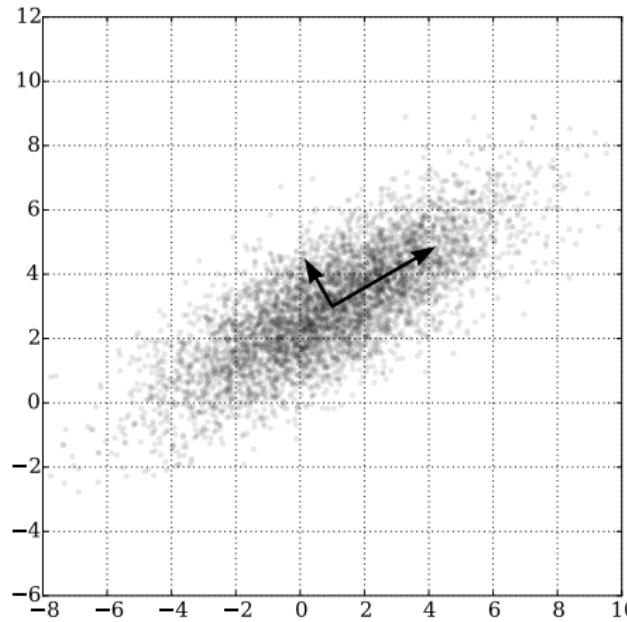
- Hard clustering – k-means
- Soft clustering – témamodellek

3 Dimenziócsökkentés

- Kovariancia, korreláció
- Főkomponens analízis

4 Autoenkóderek

Példa - 2d normáleloszlás

Főkomponens analízis

- Principal component analysis (PCA)
- Demo:
<http://setosa.io/ev/principal-component-analysis/>
- Az adathalmazt egy új koordinátarendszerben ábrázoljuk, a tengelyek merőlegesek
- Az adathalmaz vetítései közül a legnagyobb szórású az első tengelyen (főkomponensen) van
- A második legnagyobb szórású a második főkomponensen, ...
- Új változók/adatok: a főkomponensekre vetítjük le az eredeti változókat. Ezek már korrelálatlanok
- Dimenziócsökkentés: eldobjuk azokat a tengelyeket (és koordinátákat), amiken kicsi a szórás

Főkomponens analízis

- $\mathbf{X} \in \mathbb{R}^{n \times p}$: adathalmaz, egy sor egy adatpont
- $\mathbf{t}_{(i)} = (t_1, \dots, t_l)_{(i)}$: az adatpontok az új koordinátarendszerbe transzformálva $\mathbf{w}_{(k)} = (w_1, \dots, w_p)_{(k)}$ -val

$$t_{k(i)} = \mathbf{x}_{(i)} \cdot \mathbf{w}_{(k)} \quad \text{for } i = 1, \dots, n \quad k = 1, \dots, l$$

- Szórás maximalizálása

$$\mathbf{w}_{(1)} = \arg \max_{\|\mathbf{w}\|=1} \left\{ \sum_i (t_1)_{(i)}^2 \right\} = \arg \max_{\|\mathbf{w}\|=1} \left\{ \sum_i (\mathbf{x}_{(i)} \cdot \mathbf{w})^2 \right\}$$

Főkomponens analízis

- Ugyanez mátrixosan:

$$\mathbf{w}_{(1)} = \arg \max_{\|\mathbf{w}\|=1} \{\|\mathbf{X}\mathbf{w}\|^2\} = \arg \max_{\|\mathbf{w}\|=1} \left\{ \mathbf{w}^T \mathbf{X}^T \mathbf{X} \mathbf{w} \right\}$$

- Mivel $\mathbf{w}$ egységevektor:

$$\mathbf{w}_{(1)} = \arg \max \left\{ \frac{\mathbf{w}^T \mathbf{X}^T \mathbf{X} \mathbf{w}}{\mathbf{w}^T \mathbf{w}} \right\}$$

- Ez a Rayleigh-hányados, a legnagyobb lehetséges érték az $\mathbf{X}^T \mathbf{X}$ legnagyobb sajátértéke lesz, ahol $\mathbf{w}$ a hozzá tartozó sajátvektor
- A többi komponensre is így van → a főkomponensek az $\mathbf{X}^T \mathbf{X}$ sajátvektorai

Főkomponens analízis – algoritmus

- Az $\mathbf{X}$ mátrixban vannak az adataink
- Nulla átlagúra hozzuk az adatokat (kivonjuk az átlagot)
- Kiszámoljuk a $\mathbf{Q} = \mathbf{X}^T \mathbf{X}$ kovariancia mátrixot
- Meghatározzuk ennek a mátrixnak a sajátértékeit, és a sajátvektorait
- A sajátvektorok a főkomponensek, a belőlük álló bázis az új koordinátarendszer
- A legnagyobb sajátértékhez tartozó főkomponens a legnagyobb szórású, és így tovább
- Dimenziócsökkentés: csak a k legnagyobb sajátértékű főkomponensem tartjuk meg

PCA és SVD

SVD

$$\mathbf{X} = \mathbf{U}\Sigma\mathbf{W}^T$$

PCA SVD-vel

$$\begin{aligned}\mathbf{X}^T\mathbf{X} &= \mathbf{W}\Sigma^T\mathbf{U}^T\mathbf{U}\Sigma\mathbf{W}^T \\ &= \mathbf{W}\Sigma^T\Sigma\mathbf{W}^T \\ &= \mathbf{W}\hat{\Sigma}^2\mathbf{W}^T\end{aligned}$$

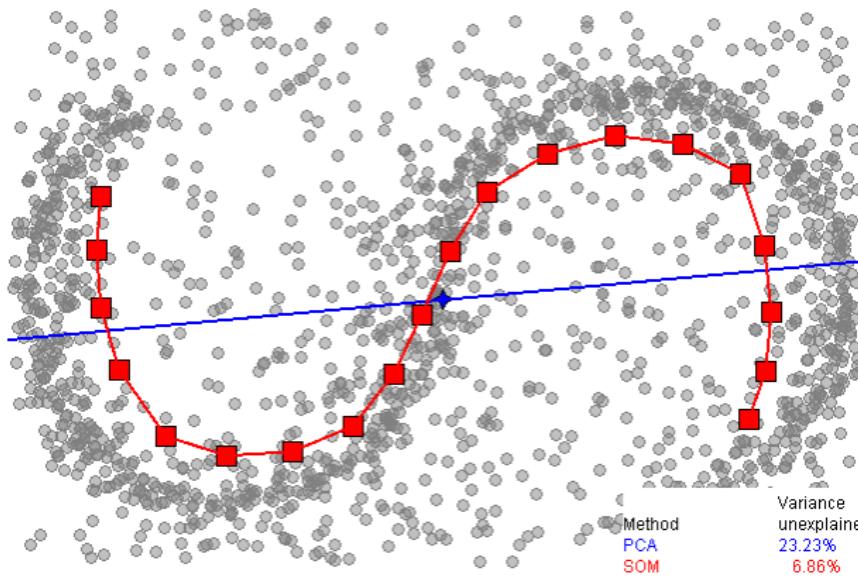
- $\mathbf{W}$ -ben már $\mathbf{X}^T\mathbf{X}$ sajátvektorai vannak. A szinguláris értékek a sajátertékek négyzetgyökei.

Nem felügyelt tanulás

└ Dimenziócsökkentés

└ Főkomponens analízis

A PCA is lineáris

Python példák

- A feature scaling fontossága:

http://scikit-learn.org/stable/auto_examples/preprocessing/plot_scaling_importance.html

Tartalom

1 Bevezetés

2 Klaszterezés

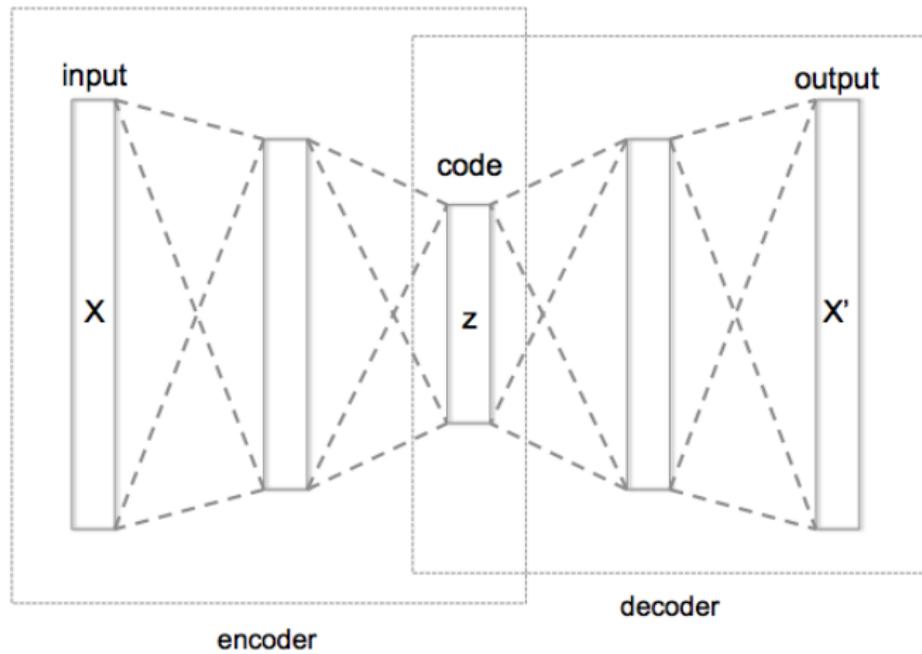
- Hard clustering – k-means
- Soft clustering – témamodellek

3 Dimenziócsökkentés

- Kovariancia, korreláció
- Főkomponens analízis

4 Autoenkóderek

Autoenkóderek

Autóenkóderek

Egyszerű autóenkóder

$$\mathcal{L}(\mathbf{x}, \mathbf{x}') = \|\mathbf{x} - \mathbf{x}'\|^2 = \|\mathbf{x} - \sigma'(\mathbf{W}'(\sigma(\mathbf{W}\mathbf{x} + \mathbf{b})) + \mathbf{b}')\|^2$$

- Ez az egyszerű autoenkóder a PCA alterébe projektál
- Flexibilis, sokféle variáció létezik
  - Denoising autoencoder: zajos inputból kell zajtalan outputot előállítani
  - Sparse autoencoder: csak néhány egység lehet aktív a rejtett reprezentációban
  - VAE: Egy valószínűségi modellt feltételez, a poszterior eloszlást approximálja
- Sokszor fontosak egy felügyelt mély háló előtanításában
- <https://transcranial.github.io/keras-js/#/mnist-vae>

Köszönöm a figyelmet!

Köszönöm a figyelmet!